

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Sociologijos ir socialinio darbo institutas
Socialinio darbo ir socialinės gerovės katedra

Marija Bogušienė

Socialinio darbo studijų programa

Magistro darbas

Vaiko paėmimas iš šeimos: sutrikusio intelekto motinų patirtys

Darbo vadovas: Doc. Dr. Eglė Šumskienė

Vilnius 2022

TURINYS

SANTRAUKA.....	4
SUMMARY	6
IVADAS.....	8
1. NEĮGALAUŠ ASMENS, TURINČIO INTELEKTO SUTRIKIMĄ PSICOSOCIALINĖ CHARAKTERISTIKA	11
1.1. Negalios kontekstas	11
1.2. Intelektų sutrikimas.....	12
1.3. Carl Rogers pagalbos santykio teorija vertinant negalią turinčio asmens teises	14
2. MOTINŲ, TURINČIŲ INTELEKTO SUTRIKIMĄ, MOTINYSTĖS YPATUMAI	16
2.1. Intelektų sutrikimą turinčių motinų motinystės perspektyva.....	16
2.2. Visuomenės požiūris į intelektų sutrikimą turinčias motinas	19
2.3. Vaikų auginimo sunkumai, su kuriais susiduria intelektų sutrikimą turinčios motinos	21
2.4. Sutrikusio intelekto motinų auginamų vaikų raidos ypatumai	23
3. SOCIALINĖ PARAMA IR PAGALBA MOTINOMS, TURINČIOMS INTELEKTO SUTRIKIMĄ.....	27
3.1. Lietuvoje veikianti pagalba motinoms, turinčioms intelekto sutrikimą.....	28
3.2. Visuomenės pagalba intelektų sutrikimą turinčioms motinoms	31
4. VAIKO PAĖMIMAS IŠ ŠEIMOS.....	32
4.1. Vaiko paėmimo iš šeimos teoriniai aspektai.....	32
4.2. Vaiko paėmimo iš šeimos praktiniai aspektai.....	33
5. METODOLOGIJA	37
5.1. Tyrimo objektas, tikslas, uždaviniai, metodika	37
5.2. Tyrimo instrumentas, dalyvių atranka, tyrimo kliūtys, duomenų apdorojimas.....	38
5.3. Tyrimo etika	40
6. TYRIMO REZULTATŲ PRISTATYMAS	41
6.1. Šeimos planavimas. Gimdymas.....	41
6.2. Motinystė	42
6.3. Vaikų paėmimas	47
6.4. Socialinis darbas mamos, turinčios intelekto sutrikimą akimis.....	55
6.5. Motinos gyvenimas po vaiko/ų paėmimo.....	59
DISKUSIJA.....	65
IŠVADOS	66

REKOMENDACIJOS	68
LITERATŪRA	69
PRIEDAI	76

SANTRAUKA

Vaiko paėmimas iš šeimos: sutrikusio intelekto motinų patirtys

2010 metais Lietuva ratifikavo Jungtinių tautų Neįgaliųjų teisių konvenciją (toliau – Konvencija) ir įsipareigojo įgyvendinti Konvencijos nuostatas savo įstatymuose ir praktikoje, diegti lygybės bei nediskriminavimo, pagarbos prigimtiniam žmogaus orumui, savarankiškumui, taip pat laisvę rinktis, lygybės prieš įstatymą, gyvenimo savarankiškai ir įtraukties į visuomenę principus. Konvencija įtvirtina naują požiūrį į negalią.

Magistro baigiamajame darbe nagrinėjamos sutrikusio intelekto motinų patirtys, iš kurių buvo paimti vaikai. Pagrindinis darbo tikslas yra pasitelkiant pagalbos santykio teoriją išanalizuoti sutrikusio intelekto motinų, iš kurių buvo paimti vaikai, patirtis. Intelektu sutrikimą turinčių moterų patirčių atskleidimas padės geriau suprasti motinų poreikius bei kylančius sunkumus auginant vaikus. Darbą sudaro įvadas, keturi teorinės dalies skyriai, empirinis tyrimas, darbo išvados, rekomendacijos, literatūros sąrašas ir priedai.

Teorinėje darbo dalyje apžvelgiama neįgalaus asmens, turinčio intelekto sutrikimą psichosocialinė charakteristika. Išanalizuojami motinų, turinčių intelekto sutrikimą motinystės ypatumai. Nagrinėjamas visuomenės požiūris į intelekto sutrikimą turinčias motinas, vaikų auginimo sunkumų priežastys, su kuriais susiduria intelekto sutrikimą turinčios motinos. Aptariami sutrikusio intelekto motinų auginamų vaikų raidos ypatumai bei veiksniai, įtakoiantys netinkamos priežiūros riziką. Apžvelgiama Lietuvoje veikianti socialinė parama ir pagalba bei visuomenės pagalba motinoms turinčioms intelekto sutrikimą, vaiko paėmimo iš šeimos teoriniai ir praktiniai aspektai. Teorinė dalies analizė paremta užsienio autorių tyrimais, atliktais Lenkijoje, Didžiojoje Britanijoje, Jungtinėse Amerikos valstijose, Vokietijoje ir kitose šalyse intelekto sutrikimą turinčių moterų motinystės tema.

Empirinėje dalyje pristatomas kokybinis tyrimas, kurio tikslas yra ištirti sutrikusio intelekto motinų, iš kurių buvo paimti vaikai, patirtis: auginant vaiką/us, jo/jų paėmimo aplinkybes ir gyvenant be vaiko/ų. Tyrimo tikslui pasiekti buvo iškelti uždaviniai: atskleisti motinystės ypatumus auginant vaiką/us; išanalizuoti vaiko/ų paėmimo patirtis; ištirti motinų, turinčių intelekto sutrikimą požiūrį į socialinį darbą bei atskleisti jų patirtis gyvenant po vaiko/ų paėmimo. Tyrime dalyvavo motinos, turinčios nežymų intelekto sutrikimą, iš kurių buvo paimti vaikai. Buvo atlikti 7 pusiau struktūruoti interviu.

Tyrimo duomenys parodė, kad motinos, turinčios intelekto sutrikimą, kartu su motinyste patiria daugybę sunkumų ir iššūkių, po vaiko paėmimo jų išgyvenimai yra panašūs kaip negalios neturinčių motinų. Po vaikų paėmimo dauguma motinų tinkamos ir pagarbios pagalbos iš specialistų negavo, todėl pagalbą teikiantys specialistai turėtų didesnę dėmesį skirti santykio tarp specialisto ir kliento sukūrimui, grįsto empatišku, pagarbiniu, lygiavertiškumo ir lygiateisiškumo, žmogaus orumo principais bei pasitikėjimą skatinančiu bendravimu, kuris suteiks pagalbos teikimo procesui „terapinę galią“.

SUMMARY

Taking a Child Out of the Family: Experiences of Mothers with Intellectual Disabilities

In 2010, Lithuania ratified the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (hereinafter - the Convention) and undertook to implement the provisions of the Convention - its laws and practices, to implement principles of equality and non-discrimination, also respect for persons dignity and autonomy, as well as the freedom to choose, independence and inclusion in society. The Convention introduces a new approach to disability.

The master's thesis examines the experiences of mothers with intellectual disabilities from whom children were taken. The main goal of the work is to analyze the experiences of mothers with intellectual disabilities from whom children were taken using aid ratio theory. Disclosing the experiences of women with intellectual disabilities will help to better understand the needs of mothers and the difficulties they face in raising children. The work consists of an introduction, four chapters of the theoretical part, empirical research, conclusions, recommendations, references and appendices.

The theoretical part of the work reviews the psychosocial characteristics of a disabled person with an intellectual disability. Peculiarities of motherhood in mothers with intellectual disabilities are analyzed. Public attitudes towards mothers with intellectual disabilities and the causes of parenting difficulties faced by mothers with intellectual disabilities are examined. The peculiarities of the development of children raised by mothers with intellectual disabilities and the factors influencing the risk of inadequate care are discussed. The social support and assistance operating in Lithuania and the public assistance to mothers with intellectual disabilities, theoretical and practical aspects of taking a child out of the family are reviewed. The theoretical analysis of the part is based on the research of foreign authors on the topic of motherhood of women with intellectual disabilities in Poland, Great Britain, the United States, Germany and other countries.

The empirical part presents a qualitative study, the aim of which is to investigate the experiences of mothers with intellectual disabilities from whom children were taken: when raising a child, the circumstances of their adoption and living without a child. To achieve the purpose of the study was to expose the set goals: to reveal the peculiarities of motherhood when raising a child / children; to analyze the mother's experience of taking a child (ren); to study the attitudes of

mothers with intellectual disabilities towards social work and to reveal their experiences in the life after the adoption of the child (ren). The study involved mothers with mild intellectual disabilities from whom children were taken. 7 semi-structured interviews were conducted.

The study found that mothers with intellectual disabilities face many difficulties and challenges with motherhood, and their experiences after having a child are similar to those of mothers without disabilities. After taking children, most mothers did not receive appropriate and respectful support from professionals, so support professionals should pay more attention to building a relationship between the professional and the client based on empathy, respect, equitable and trustworthy help, human dignity and trust, which gives the process "therapeutic power".

IVADAS

Darbo aktualumas ir naujumas. Šeimos kūrimas dažniausiai yra neatsiejamas nuo vaikų auginimo. Tai yra individuali žmogaus teisė ir privilegija pasirinkti, kokia bus jo šeimos sudėtis. Sutrikusio intelekto tėvų teisės į šeimą ir į vaikų auginimą dažnai būna neišgirstos arba į jų išgyvenimus nebūna tinkamai įsigilinama. Jie yra vieni pažeidžiamiausių bendruomenėje. Skurdas, diskriminacija, socialinė izoliacija, elgesio ir emocijų sutrikimai, sunkumai suvokiant informaciją, neigiamos visuomenės nuostatos, ir tinkamų paramos paslaugų trūkumas kelia grėsmę jų gerovei. Mokslininkai, daugiausia rašantys apie Šiaurės Amerikos kontekstą, nurodo atvejus, kai šių tėvų vaikai buvo atimti nepaisant to, kad nebuvo įrodymų apie prievartą ar nepriežiūrą, arba kai įrodymai buvo paneigti, arba net tada, kai buvo įrodyta, kad tėvai tinkamai jais rūpinosi. Tais atvejais, kai piktnaudžiavimo ir (arba) nepriežiūros faktas buvo įrodytas, parama tėvui ar tėvams prieš paimant vaikus nebuvo teikiama (McConnell, Llewellyn, 2000).

Norint suprasti motinų, turinčių intelekto sutrikimą, gyvenimo auginant vaikus patirtis, reikia įvardinti jas supančias ypatybes. Deja, šiuo metu motinoms su negalia nėra skiriama pakankamai dėmesio politiniu atžvilgiu, visuomeniniu lygiu ar vykdomuose tyrimuose. Dažnai šios moterys yra priimanamos kaip belytės ir taip susiduriama su „dviguba diskriminacija“: dėl lyties, ir dėl negalios. Pasak D. Šeporaitytės jų motinystė, seksualumas bei socialinis gyvenimas yra stigmatizuojami (2006, p.108). Tačiau kita vertus, net šias motinas traktuojant kaip „belytes“ susikuria priešprieša, kai yra kalbama apie jų motinystę – šis jų reprodukcinis potencialas yra suvokiamas kaip grėsmė, kas tęsiasi ir užsimezgus naujai gyvybei.

Dažnai tokios situacijos iškyla dėl to, kad trūksta žinių ir mokslinių tyrimų, nagrinėjančių motinų su negalia sunkumus, o visuomenės nuomonė lieka nejudinama ir kupina diskriminacijos. Labai svarbu yra suvokti šių motinų gyvenimo ypatumus ir išgirsti jas pačias. Tai gali prisidėti prie jų padėties visuomenėje gerinimo, keisti sociumo požiūrį ir įsitraukimą į socialines bendruomenių problemas.

Užsienio mokslininkų atlikta nemažai tyrimų, tiriančių įvairius intelekto sutrikimą turinčių moterų motinystės aspektus. Tačiau tyrimų, kuriuose intelekto sutrikimą turinčios motinos kalbėtų pačios apie savo patirtį, vaiko paėmimo iš šeimos patirtį - nėra daug. Šią problematiką savo tyrimuose analizavo mokslininkai: McConnel, Llewellyn (1998), Booth, Booth (2005), Cleaver, Nicholson, (2007), Llewellyn, McConnell, (2010), Emerson, Llewellyn (2014), Darbyshire (2012).

Vis dažniau taikant kokybines strategijas galima atskleisti individualią respondentų patirtį ir tai, kaip jie savitai interpretuoja tikrovę.

Lietuva, 2010 m. ratifikuodama JT Neįgaliųjų teisių konvenciją (Toliau – Konvencija), prisiėmė atsakomybę ir įsipareigojo įgyvendinti Konvencijos nuostatas savo įstatymuose ir praktikoje diegti lygybės bei nediskriminavimo, pagarbos prigimtiniam žmogaus orumui, savarankiškumui, taip pat laisvę rinktis, lygybės prieš įstatymą, gyvenimo savarankiškai ir įtraukties į visuomenę principus. Konvencija įtvirtina naują požiūrį į negalią. Nors negalios samprata yra vis dar plėtojama, tačiau Konvencijos Preambulėje apibrėžta, kad negalia „atsiranda dėl asmenų, turinčių sveikatos sutrikimų, ir požiūrio bei aplinkos sudaromų kliūčių sąveikos, trukdančios tokiems asmenims visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenėje lygiai su kitais asmenimis“. Konvencija įpareigoja šalis kurti tokią teisėkūrą, kad asmenys, turintys negalią, gautų tinkamą pagalbą ir paramą, kuri užkirstų kelią diskriminacijai, sudarytų konkrečias sąlygas asmenims, turintiems negalią, pilnavertiškai dalyvauti švietimo, sveikatos, kultūros, darbo rinkos ir kituose visuomenės sektoriuose, veiklose ir organizacijose, kad būtų užtikrinta žmogaus teisių apsauga ir Konvencijos nuostatų įgyvendinimas būtų konkreti siekiamybė (Grigaitė, Jurevičiūtė, 2020).

2014 m. vasario 14 d. LR socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu buvo patvirtintas „Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014-2020 metų veiksmų planas“, kurio antras tikslas yra sudaryti sąlygas suaugusiems asmenims su negalia, jų šeimoms (globėjams, rūpintojams) gauti individualias jų poreikius atitinkančias bendruomenines paslaugas (Grigaitė, Jurevičiūtė, 2020). Bendruomeninių paslaugų plėtra alternatyvi institucinei globai, sveikatos priežiūros, švietimo, kultūros ir kt. paslaugos, turėtų užtikrinti asmens galimybę gyventi bendruomenėje ir gauti joje specializuotą pagalbą, atitinkančią individualius asmens ar šeimos poreikius bei skatintų asmenų savarankiškumą, visapusišką dalyvavimą bendruomenėje ir socialinį įsitraukimą. Dar vienas ir labai svarbus pertvarkos tikslas yra skatinti visuomenės nuostatų kaitą, formuojant teigiamą visuomenės požiūrį į sistemos pertvarką.

Atsižvelgiant į vykstančius pokyčius, atvejai, kai iš neįgalių moterų ar šeimų paaimami vaikai, yra mažų mažiausiai šokiruojantys ir parodantys skurdžią mūsų savivaldybėse teikiamų paslaugų ir pagalbos sistemą šeimoms, o neįgaliųjų diskriminacija ir neįgaliųjų teisių pažeidimai vis dar išlieka kasdienybė mūsų gyvenime. XXI amžiuje jau nieko neturėtų stebinti faktai, kad negalią turinčios moterys gimdo ir augina vaikus, kuria šeimas.

Šiame darbe bus nagrinėjamos sutrikusio intelekto motinų patirtys, iš kurių buvo paimti vaikai. Turiu atkreipti dėmesį, kad literatūroje bei moksliniuose tyrimuose naudojama sąvoka „parenthood – tėvystė“, todėl ir šiame darbe, kartais bus naudojama sąvoka *tėvystė*, nors kalba eis apie motinas.

Darbo reikšmė socialiniam darbui: Tema socialinio darbo lauke aktuali ir analizuojanti, kaip užtikrinama moterų su intelekto negalia žmogaus teisė priimant sprendimus dėl šeimos ir motinystės. Intelektą sutrikimą turinčių moterų patirčių atskleidimas padės geriau suprasti motinų poreikius bei kylančius sunkumus auginant vaikus.

Darbo tikslas: pasitelkiant pagalbos santykio teoriją išanalizuoti sutrikusio intelekto motinų, iš kurių buvo paimti vaikai, patirtis.

Darbo tikslui pasiekti iškelti uždaviniai:

1. Atskleisti sutrikusio intelekto motinystės ypatumus bei jų teisę į šeimą.
2. Išnagrinėti vaiko paėmimo iš šeimos teorinius bei praktinius aspektus, teisinį reglamentavimą bei užsienio autorių įžvalgas.
3. Išanalizuoti konkrečius atvejus, kai iš sutrikusio intelekto motinų buvo paimti vaikai.
4. Remiantis empirinio tyrimo rezultatais parengti rekomendacijas dėl sutrikusio intelekto moterų teisės į šeimą užtikrinimo .

Siekiant užsibrėžto darbo tikslo ir uždavinių įgyvendinimo, tyrimui atlikti pasirinkti tyrimo metodai: mokslinės literatūros ir dokumentų analizė bei kokybinis pusiau struktūruotas interviu.

Savo darbe atkreipsiu dėmesį į pagalbos santykio (humanistinės) teorijos prielaidas, kurios labai siejamos su žmogaus teisėmis grįstu požiūriu. Pasak Carlo Rogerso, šios teorijos pradininku, žmogaus individo potencialas yra unikalus ir jis vystosi unikaliu būdu, priklausomai nuo kiekvieno asmenybės. Egzistuoja įvairios asmens teorijos: asmuo kaip biologinė, juntanti, mąstanti bei išgyvenanti būtybė. Savo darbe pabandysiu išvelgti, ką patiria motinos, turinčios intelekto sutrikimą, per šios teorijos aspektus.

1. NEĮGALAUS ASMENS, TURINČIO INTELEKTO SUTRIKIMĄ PSICOSOCIALINĖ CHARAKTERISTIKA

1.1. Negalios kontekstas

Netolimoje praeityje Lietuvoje plačiai buvo naudojamas dabar jau pasenęs terminas „invalidumas“, kuris turėjo neigiamą potekstę – menkino žmones turinčius negalią, nepagarbus (anglų kalboje „invalid“ reiškia „negaliojantis“ arba „klaidingas“. Terminas yra neatitinkantis Konvencijos nuostatų ir standartų“) (Grigaitė, Jurevičiūtė, 2020, p.17). Beveik atsisakyta šio žmogaus orumą žeminančio termino, panaikintas jo naudojimas visuose teisės aktuose, įstaigose, dokumentuose. Dokumentuose dėl asmens neįgalumo, kam neįgalumas buvo nustatytas iki 2005 m. liepos 1 d. išlieka terminas: „*netekto darbingumo (invalidumo) pensija*“, kai asmenims buvo nustatoma I, II ar III invalidumo grupė.

Nuo 2005 m. liepos mėn. 1 d. įsigaliojusiame Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme Lietuvos Respublikoje įtvirtinta negalios sąvoka. Pagal šį įstatymą neįgalumas – tai dėl asmens kūno sandaros ir funkcijų sutrikimo bei nepalankių aplinkos veiksnių sąveikos atsiradęs ilgalaikis sveikatos būklės pablogėjimas, dalyvavimo visuomenės gyvenime ir veiklos galimybių sumažėjimas (Lygių galimybių integravimas: teoriniai ir praktiniai aspektai, 2011).

Negalia stipriai paveikia žmogų, ypatingai pažeidžia socialines grupes, pavyzdžiui, žmones, gaunančius mažiausias pajamas, niekur nedirbančius, turinčius žemesnį išsilavinimą. Negalios poveikis asmeniui, jo gyvenimo kokybei yra platus ir daugialypis. Remiantis žmogaus teisių grįstu ir į asmenį orientuotu požiūriu (angl. „*person centred approach*“) į negalią, nuasmeninanti terminą „neįgalieji“ vertėtų pakeisti žodžių junginiais „žmonės su negalia“ arba „žmonės, turintys negalią“. Šie terminai labiau atitinka principo „visų pirma – žmogus“ (angl. „*person first language*“), kurioje atsispindi pagarba kiekvienai individualiai asmenybei, o negalia yra tik viena iš daugelio kitų žmogaus tapatybės sudedamųjų dalių, kuri neprivalo stereotipiškai žmogaus apibrėžti ar nuasmeninti (Grigaitė, Jurevičiūtė, 2020)

Neįgalumo ir reprodukcijos tema, įskaitant motinystę, yra svarbi bent jau dėl keletas priežasčių. Pirma, neįgalieji sudaro apie 15% visų gyventojų ir yra viena didžiausių mažumų tiek Lietuvoje, tiek pasaulyje (PSO 2011).

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, nuo 2017 metų buvo pastebėtas darbingo amžiaus asmenų, kuriems buvo nustatytas mažesnis darbingumo lygis, skaičiaus augimas. 2018 m.

1,4 proc. daugiau darbingo amžiaus asmenų buvo pirmą kartą nustatytas mažesnis darbingumo lygis lyginant su 2017 metais. Tačiau šis skaičius 2019 m. sumažėjo 5,6 proc. lyginant su 2018 m. (Lietuvos statistikos departamentas, 2021). Ši statistika liečia ir negalią turinčias mamas, negalią turinčių asmenų šeimas.

1.2. Intelzekto sutrikimas

Viena iš negalios rūšių yra intelekto sutrikimas. Intelzekto sutrikimas yra palyginti nauja sąvoka. Istoriskai neįgalumo apibrėžimo ir klasifikavimo terminai nuolat kinta. Per pastaruosius 200 metų negalės terminologija keitėsi kartu su visuomenės raida ir požiūriu į sutrikusio intelekto asmenis. Pedagoginėje, psichologinėje ir psichiatrinėje literatūroje galima buvo rasti tokius vartojamus terminus, kaip: idiotizmas, imbecilumas, debilizmas, mongolizmas, kretinizmas, protinis atsilikimas, mokymosi sutrikimas, sutrikęs intelekto vystymasis, sumažėjęs protinis pajėgumas, protinio vystymosi atsilikimas, oligofrenija, protinis atsilikimas, ribinė negalia. Praeito amžiaus dešimtajame dešimtmetyje vis dar tokie terminai kaip idiotizmas, mongolizmas ar imbecilumas buvo laikomi mediciniskai neutraliais terminais. Tokie pavadinimų pokyčiai yra kovos su stigmatizuojančiu vartojamų terminų atspalviu išraiška. (Markut, 2020)

Aleksandra Zawislak (2005), analizuodama istorinius faktus, rastus literatūroje šia tema, apibūdino atskiras epochas per bruožus, apibūdinančius visuomenės požiūrį į neįgaliuosius. Autorė pasiūlė tradicinę istorijos skirstymą į penkis laikotarpius: priešiško laiotarpis (iki V a.), abejingumo laiotarpis (VI-XV a.), interesų laiotarpis (XVI-XVII a.), segregacijos laiotarpis (XVIII-XIX a.), pažangos ir regreso laiotarpis (XX a. I pusė). Analizė parodo, kokius kelius nuėjo visuomenės, siekdamos suprasti negalią. Neįgaliųjų padėtis kiekvienu istoriniu laiotarpiu priklausė nuo tokių veiksmių, kaip ekonominė padėtis, gyvenimo būdas, religiniai įsitikinimai, mokslo raida, socialinio sąmoningumo lygis, politinė padėtis ir socialinė aplinka bei socialinė kilmė (Markut, 2020).

Anna Firkowska-Mankiewicz (2006) aprašo palaipsninę transformaciją sutrikusio intelekto žmonių įvaizdžio: nuo neįgaliųjų - pacientų, per neįgaliuosius - klientus iki neįgaliųjų - piliečių. Pagal dabartinį (pilietinį) modelį sutrikusio intelekto žmonės laikomi visateisiais visuomenės nariais, visuomenės piliečiais, kurie gyvena nebe institucijose, o savo namuose, ir patys savimi galintys pasirūpinti.

Intelzekto sutrikimo priežastys gali būti įvairios, tai gali būti vieno arba abiejų tėvų žemas išsilavinimas, tėvų intelekto sutrikimas, skurdi ir psichikos nestimuliuojanti aplinka, gimdymo trauma. Taip pat, kai kurios ligos gali sutrikdyti intelekto vystymąsi. Tačiau mokslininkai pastebi, kad tiksliai intelekto sutrikimo priežastį yra pakankamai sunku nustatyti, arba tai būna neįmanoma.

Todėl nustatant asmeniui intelekto sutrikimo laipsnį nepakanka užpildyti intelekto testų, nes IQ nėra vienintelis nustatymo rodiklis. Svarbu yra atsižvelgti ir į kitus asmens gebėjimus (Bakk, Grunewald 1997). Intelekto negalia (sumažėjęs išsivystymo lygis): raidos sutrikimas, kuriam būdingas didelis reikšmingai sumažėjęs bendras intelektinių gebėjimų lygis, kartu su adaptyvaus elgesio trūkumais (ypač savarankiškumas ir atsakomybė).

Intelekto sutrikimai klasifikuojami pagal Wechslerio intelekto koeficientą: *lengvas, vidutinis, žymus bei labai žymus*. Nustatyti žymų arba labai žymų intelekto sutrikimą nėra sudėtinga, tačiau sunkumai kyla nustatant lengvą (nežymų) intelekto sutrikimą. Labiausiai paplitęs būdas, nubrėžiantis sutrikusio intelekto ribą, yra intelekto testai. Riba, kuri skiria normalų ir sutrikusį intelektą yra koeficientas 70 (IQ mediana - 100) (Bakk, Grunewald, 1997).

69-55 Wechslerio IQ: lengvas (nežymus) intelekto sutrikimas. Intelekto lygis, būdingas 10-12 metų amžiaus vaikams. Ši intelekto deficito forma sudaro didžiąją dalį, apie 85 % diagnozių. Tokie asmenys yra savarankiški, tačiau jiems sunku priimti sprendimus. Šeimos gyvenimas vyksta be sunkumų. Socializacijos metu jie gali įgyti asmenybės sutrikimų dėl aplinkos atmosferos ir kitų žmonių požiūrio. Iki 12 metų amžiaus raidos skirtumų nėra (Kaczmarek, Karlińska, Kruczek, Płatek, Polak, Sobkowiak, 2011).

54-35 Wechslerio IQ: vidutinis intelekto sutrikimas. Intelektinis funkcionavimas 6-9 metų amžiaus. Paplitimas: apie 10 % visų 4 sutrikimų tipų. Ikimokykliniame amžiuje kyla sunkumų dėl socialinių taisyklių (lojalumo, bendradarbiavimo) įsisavinimo, jiems yra sunku įsiminti, išsaugoti, atkurti informaciją bei sutelkti dėmesį, būdingas ir fizinis nerangumas, lėtas motorinis vystymasis. Dažnai pasitaiko ir kitų sutrikimų: klausymosi, regėjimo, labai vėluojanti ir smarkiai sutrikusi motorinė raida, dėl kurios iš dalies apribotas gebėjimas judėti ar atlikti savitarnos veiksmus, pasižymi socialinių normų supratimo ir laikymosi problemomis, dideliu jautrumu. Be to, iki 9 metų amžiaus gyvenimo metais, raida yra normali. Tokie asmenys gali įgyti savitarnos įgūdžių, nepasiklysta pažįstamoje vietovėje (Kaczmarek ir kt., 2011).

34-20 Wechslerio IQ: intelekto sutrikimas žymus. Raidos lygis atitinka 3-6 metų vaiko. Maždaug 4-5 metų amžiaus pastebimas psichofizinės raidos vėlavimas. Stebimi rimti fiziniai defektai, atminties sutrikimas, emocijų kontrolės stoka. Šie asmenys geba savarankiškai pasirūpinti savimi, nuolat prižiūrimi gali išmokti namų ruošos darbų, bet negali išmokti profesijos. Šie asmenys dažnai turi klausos, regos, somatinius sutrikimus, sunkiai sutelkia dėmesį, pasižymi sulėtėjusia reakcija (Kaczmarek ir kt., 2011).

Wechslerio IQ mažesnis nei 20: intelekto sutrikimas labai žymus (gilus). Šių asmenų raida yra panaši į 3 metų amžiaus vaiko. Įmanoma tik elementari savipriežiūra, dideli jutimo sutrikimai, minimalūs gebėjimas bendrauti. Esama sunkių neurologinių ir fizinių sutrikimų. Jiems būtina nuolatinė pagalba bei priežiūra (Kaczmarek ir kt., 2011).

Pagrindinė negalios problema yra pažintinių ir intelektinių gebėjimų sumažėjimas, t. y. sutrikęs suvokimas, dėmesys, atmintis ir mąstymas, taigi ir supratimas. Dėl to jiems sunku mokytis, įgyti žinių ir įgūdžių, įskaitant socialinius įgūdžius (Kaczmarek ir kt., 2011).

Suaugusiųjų, turinčių lengvą protinę negalią, šeimyninis gyvenimas svarbi, tačiau menkai ištirta sritis. Nors literatūroje pripažįstama, kad šie žmonės, esant palankioms sąlygoms, gali kurti laimingas šeimas ir tinkamai atlikti sutuoktinių ir tėvų vaidmenis, šiuo klausimu atlikta mažai studijų dar iki galo nėra atsakyta į klausimą, kaip šie žmonės atlieka šeimos vaidmenis ir kas tai lemia (Janiszewska-Nieścioruk, 2005). Reikėtų paklausti, koks yra sutrikusio intelekto asmenų supratimas apie savo teises ir poreikį būti savarankiškiems, priimant sprendimus dėl savo šeimos kūrimo. Šioje srityje vis dar atlikta nedaug mokslinių tyrimų, nes retai kada tiriamieji yra patys sutrikusio intelekto žmonės. Žmonių su intelekto negalia padėtis santykinai dažniau apibūdinama iš globėjų ar socialinių darbuotojų perspektyvos. Keletas naujų tyrimų ataskaitų rodo didelį norą turėti savo šeimą ir vaikus, vykdyti tėvų pareigas, o kartais ir būti tėvais, o kartais ir apgailestavimo jausmas, kad šiame procese nesulaukiama paramos, o taip pat gėdos jausmas ir (arba) nusivylimas, kad šis poreikis nebuvo arba nebus patenkintas (Mayes, Sigurjónsdóttir, 2010).

Kliūtys, trukdančios save realizuoti kuriant savo šeimą, kyla ne tik sutrikusio intelekto žmonių globėjams. Tyrimai rodo, kad net ir labai išsivysčiusiose šalyse yra socialinių ir sisteminių kliūčių, kurios riboja tėvų su intelekto sutrikimais vaidmens atlikimą (McConnel, 2008). Deja, tai rodo, kad šių žmonių teisės labai skiriasi nuo realybės.

1.3. Carl Rogers pagalbos santykio teorija vertinant negalią turinčio asmens teises

Šiais laikais psichologinė terapija ir konsultavimas išplėtė savo įtaką ne tik medicinos ir psichologijos srityje bet daugeliu atvejų pradėjo apimti susijusias profesijas, pavyzdžiui, socialinį darbą. Humanistinė psichoterapija, kuriai atstovavo Carl Rogers, Fritz Perlsas, Abrahamas Maslow, Roll May, Virginia Satir ir kiti, veiksmingai nutraukė psichoanalitinę beasmenio terapeuto ir paciento santykio koncepciją. Chrisas Beckettas pabrėžia, kad socialinio darbo tikslas, kaip ir psichoterapijos tikslas – keisti gyvenimą (Krupa, 2017). Carl Rogers būdamas humanistinės psichologijos pradininkas ir *pagalbos santykio* (į klientą orientuotos) teorijos kūrėjas, pabrėžia, kad psichologinės pagalbos teikimo procese esminę reikšmę turi specialisto ir kliento santykis. Atviras susitikimas (*encounter*), pagrįstas empatišku bendravimu, besąlygiška pagarba, empatišku supratimu, pagarbiu kliento asmens priėmimu, pagal Rogers'ą turi gydomąją galią, nes ugdo kliento gebėjimą priimti save. Kas padeda klientui labiau pasitikėti savimi, suvokti save ir brandžiau elgtis. Taigi humanistinėje psichologijoje, terapeutas klientui yra visu pirma ŽMOGUS, užmezgantis

kontaktą, o „*ne tyrinėjantis mokslininkas ir ne diagnozuojantis ir gydantys gydytojas.*“ (Kočiūnas, 1992).

Humanistinėje psichologijoje perkeliamas dėmesys nuo elgesio determinizmo ir priežastingumo prie savęs pažinimo, savojo „aš“ apibrėžimo, prie elgesio tikslingumo, ypač pabrėžiant jausmų, išgyvenimo svarbą ir vertę. Metodologine prasme humanistinė psichologija koncentruoja dėmesį į žmogų kaip visumą ir į žmogaus prigimtį, skelbdama, kad žmogus yra aktyvus, autonomiškas, adaptyvus, orientuotas į rinkimąsi ir nuolat tampantis (Kočiūnas, 1992).

JT neįgaliųjų teisių konvencija yra judėjimo už neįgaliųjų teises pastangų rezultatas, tarptautinių derybų objektas ir dokumentas, nustatantis neįgaliųjų teises, kurį ratifikavo 181 šalis. Lietuva ratifikavo Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvenciją 2010 m. Kaip pažymi Theresia Degener – teisės profesorė, dabartinė Neįgaliųjų teisių komiteto pirmininkė, neturinti rankų moteris – nepaisant didžiulės Konvencijos sėkmės, daugelis ją pasirašiusių šalių nesupranta šio modelio, vis dar traktuoja negalią kaip individualią ir medicininę problemą ir kartoja prielaidas, kad neįgalieji turi turėti pastogę ir priežiūrą, nors iš jų gali būti atimtas teisinis subjektiškumas, o tai lemia institucionalizaciją ir neveiksmumą (Degener, 2016).

Teisinis-žmogiškasis modelis atkreipia dėmesį į vertybes, kuriomis turėtų būti vadovaujama viešojoje politikoje, nes svarbiausias iš jų yra – prigimtinis orumas. T. Degener pabrėžia, kad žmogaus teisėms galioti, nebūtina konkreti sveikatos būklė ar negalia. Pagal žmogaus teisių modelį politinės ir pilietinės teisės yra tokios pat svarbios kaip ir ekonominės bei kultūrinės teisės, todėl atsižvelgiama į naują socialinės paramos apibrėžimo būdą, kylantį iš savarankiško gyvenimo judėjimo, kuris, be kita ko, pasisako už asmeninę pagalbą ir tiesiogines išmokas (Degener, 2016).

Žmogiškasis modelis atsižvelgia į jaučiamą skausmą, pablogėjusią gyvenimo kokybę ar ankstyvą mirtingumą dėl kūno funkcijų sutrikimų. Neįgalumas nelaikomas trūkumu, bet gali būti pagrindas didesnei paramai gauti. Didelė atsakomybė tenka valstybei, nes šiame modelyje negalios sunkumai dažnai suprantami kaip netinkamas valstybės atsakas į žmonių įvairovę. Žmogaus teisių modelyje pažymima, kad prevencija taip pat yra svarbi neįgaliesiems, bet sprendžiama niuansuotai. Pavyzdžiui, Neįgaliųjų teisių konvencijoje su prevencijos sritimi susijusios dilemos sprendžiamos nurodant, kad šiuo dokumentu siekiama apsaugoti neįgaliųjų žmogaus teises ir kad į jo taikymo sritį nepatenka veikla, kuria siekiama užkirsti kelią negaliai ar ligai. Pabrėžiama, kad prevencija yra būtina visuomenės sveikatos priežiūros priemonė ir, atsižvelgiant į neįgaliųjų teisių konvenciją, turėtų būti suprantama kaip galimybė naudotis medicinos paslaugomis, susijusių ligų prevencija ir sveikatos skirtumų dėl negalios prevencija (Degener, 2016).

2. MOTINŲ, TURINČIŲ INTELEKTO SUTRIKIMĄ, MOTINYSTĖS YPATUMAI

2.1. Intelektu sutrikimą turinčių motinų motinystės perspektyva

Motinystės tema ne itin dažnai aptariama tyrimuose apie sutrikusio intelekto asmenis. Mažai atlikta išsamių tyrimų apie motinystę ir tėvystę iš sutrikusio intelekto tėvų perspektyvos, kas leistų pamatyti, kaip tokie žmonės funkcionuoja kaip tėvai ir su kokiais sunkumais susiduria. Tyrimų trūkumo priežastys yra įvairios. Viena vertus, taip yra dėl to, kad tokio tipo negalią turintys žmonės retai sukuria savo šeimas (išimtis - lengvą intelekto sutrikimą turintys žmonės, kurie ilgainiui sugeba "pritapti" prie visuomenės ir gyventi pagal tipinius modelius, atlikdami tipinius suaugusiųjų socialinius vaidmenis). O žmonės su gilesne protine negalia gali nejausti poreikio turėti lytinių santykių su kitu asmeniu patirties, nes jo seksualinis vystymasis galėtų likti dėmesio nukreipimo į savo kūną stadijoje. Kita vertus, iš įsitikinimo, kad intymus neįgaliųjų, o ypač sutrikusio intelekto žmonių gyvenimas vis dar dažnai yra tabu, yra ignoruojama bei gėdinga tema. Taip pat sutrikusio intelekto žmonių motinystės ar tėvystės aspektą užgožia seksualumo tema – vis daugiau kalbama apie sutrikusio intelekto žmonių teisę į seksualinį malonumą, tačiau mažai kalbama apie teisę į meilę, pagarbą ar vaisingą gyvenimą (Bartnikowska, Ćwirynkała, Anna Chyła, 2013).

Gwynnyth Llewellyn ir Gabrielle Hindmarsh atkreipia dėmesį į tai, kad terminas „*proto negalią turintis tėvas*“ (angl. – „*parent with an intellectual disability*“) dažniausiai vartojamas kalbant apie motinas. Gali būti todėl, kad motinos laikomos pirmiausia atsakingomis už vaiko priežiūros kokybę ir jų vystymąsi. Ribotas šios sąvokos supratimas taikomas ne tik lyčiai. Dažnai pamirštama, kad tai labai įvairi žmonių grupė, skirtingų galimybių, potencialo ir gyvenimo patirties. Tai lemia daugybės stereotipų ir supaprastintų nuomonių atsiradimą, nepatvirtintų detalesniais tyrimais. Vienas iš jų yra intelekto negalią turinčių žmonių suvokimas kaip „vaikiškas“, „nesubrendęs“, „priklausomas“, todėl sunku juos įsivaizduoti kaip tėvus. Labai ilgai dauguma šios grupės tyrimų buvo atlikti su „*outsiderių*“ perspektyva ir vargu ar kas bandė atpažinti ir apibūdinti šių žmonių šeimos gyvenimą iš jų perspektyvos (Llewellyn, Traustadóttir, McConnell, Sigurjónsdóttir, 2010).

Šeimos planavimas ir negalios egzistavimas šeimoje yra iššūkių kupinas procesas. Norėdamos susilaukti vaikų, besilaukiančios mamos susiduria su dvipusiu susipriešinimu: laukiama nauja gyvybė, tačiau visuomenė, daugelis medicinos, ar socialinių darbuotojų reiškia savo kategorišką nuomonę ir netgi įžvelgia grėsmę galimuose vaiko sveikatos sutrikimuose. Sveikatos specialistai nėra pakankamai informuoti, o jų pagalbos nebuvimas gali būti identifikuojamas su visuotino sąmoningumo nebuvimu arba tinkamai pritaikytų ginekologinių priemonių nebuvimu. Nepaisant to,

klinikinė bazė papildomai palaikoma kaip kliūtis lytiniais santykiams: sunku gauti profilaktinę priemonę, raginama nepastoti, o sterilizacija ir vaisiaus pašalinimas yra atliekami be tinkamo moterų informavimo ar net sutikimo. Realybėje dauguma moterų patiria didelę izoliaciją ir gali negauti tinkamo lytinio švietimo, taip pat nežinoti savo teisių ir nepastebėti, kada pastarosios yra pažeidžiamos. Šias sustabarėjusias visuomenės normas reguliuoja patriarchalinės normos. Tačiau moterims, turinčioms intelekto sutrikimą, yra keliami kitokie lūkesčiai – dažnai tai, kas skatinama iš moterų bendrai, yra draudžiama ir stigmatizuojama toms, kurios yra paveiktos negalios. Šie dvigubi standartai daro ypač stiprų neigiamą poveikį moterų su negalia patirtims. Netgi vaikystėje mergaitėms paveiktoms negalios yra bandoma išsiugdyti mintį, kad jos neturėtų turėti santykių su partnerių ir juolab auginti vaikus, kurti šeimas. Šios moterys turi teisę į vaikų auginimą, nors ir namuose gali būtų sunku atlikti viską, tačiau tokiu atveju turi būti gaunama reikiama pagalba (Lygių galimybių plėtros centras, 2021, p.11).

Tuo tarpu, kaip rodo daugybė tyrimų, daugelis proto negalią turinčių žmonių savo ateitį planuoja savo šeimos aplinkoje (Grutz, 2011). Ypač moterims vaikų gimimas turi svarbų emocinį poreikį, o daugeliui porų nėštumas ir vaiko gimimas simbolizuoja normalių žmonių statusą. K. Maternos darbai parodė, kad sutrikusio intelekto jaunimui tuoktis ir kurti šeimą yra geidžiamiausia vertybė ateityje. I. Boruszkowska ir G. Durka tyrimai, atlikti tarp 16–21 metų amžiaus žmonių, kuriems nustatytas lengvas intelekto sutrikimas, parodė, kad daugiau nei pusė šios grupės norėtų turėti vaikų (dažniausiai du). Todėl vis labiau reikia spręsti šių žmonių tėvystės klausimą ir kurti atitinkamas paramos sistemas (Drzazga, 2016).

Tarptautiniai tyrimai rodo, kad negalią turinčios moterys ir paauglės neturi galimybės gauti seksualinio švietimo, o žinios apie lytiškumą, skleidžiamos kitaip nei švietimo sistemoje, neatitinka prieinamumo reikalavimų arba nesprendžia negalios problemos. Todėl daugelis merginų ir jaunų moterų neturi elementaraus supratimo apie savo kūną, seksualumą ir reprodukciją. Jie taip pat dažnai neturi paramos, reikalingos apsisaugoti nuo seksualinės prievartos, nepageidaujamo nėštumo ir lytiniu keliu plintančių infekcijų, ir nėra pasirengę priimti pagrįstų sprendimų dėl savo kūno, sveikatos ir gyvenimo. Kai kurios jaunos moterys, turinčios negalią, pripažįsta, kad dėl stigmatos, susijusios su jų negalia, jos nori priimti partnerį, kuris gali netinkamai su jomis elgtis. Nepaisant to, daugelis moterų su negalia nori turėti vaikų ir siekia motinystės (UN Women, 2019).

Jungtinių tautų Neįgaliųjų teisių konvencijoje šeimos srityje pabrėžiamas nesikišimas į neįgaliojo privatų ar šeimos gyvenimą ir būtinumas pašalinti neįgaliųjų diskriminavimą visais klausimais, susijusiais su santuoka, šeima, motinyste (tėvyste) ir asmeniniais santykiais. Tačiau tyrimai užsienyje atskleidžia, kad moterys su negalia dažniau yra vienišos motinos, gyvena vienos ar su tėvais, nei vyrai su negalia. Jos patiria didesnę skyrybų riziką nei vyrai su negalia bei turi

daugiau sunkumų išlaikant vaikų globą, dažniau iš jų, nei moterų be negalios, yra atimami vaikai (Neįgaliųjų moterų padėties analizė, 2018, p.63).

Lietuvos neįgaliųjų draugijos (2018) atlikta moterų su negalia padėties analizė parodė, kad moterys su negalia dažniau susiduria su atkalbinėjimais gimdyti, nei negalios neturinčios moterys. Apie dešimtadalį moterų su negalia nurodė, kad patyrė diskriminaciją susirandant partnerį, kuriant šeimą ar norint susilaukti vaikų. Pagrindinės tokios diskriminacijos šeimos srityje priežastys yra susijusios su atkabinėjimu nuo šeimos sukūrimo, vaikų gimdymo, teisės susirasti partnerį ignoravimu ir nesudarytomis sąlygomis bei pagalbos nebuvimas prižiūrėti vaikus. Tačiau paminėti ir atvejai, kai buvo atimta vaiko/ų globa skyrybų atveju, ar neleista įvaikinti vaiko dėl negalios. Penktadalis apklaustų moterų pritarė, kad moterys su negalia labiau nei vyrai su negalia patiria diskriminaciją šeimos srityje, trečdalis – kad patiria tokią diskriminaciją palyginti su moterimis be negalios. Pagrindinė priežastis: moterims, turinčioms negalią, daug sunkiau susirasti partnerį ir sukurti šeimą, nei vyrams ar moterims be negalios (Grigaitė, Jurevičiūtė, 2020).

Vienas iš labiausiai neaiškių teorinių konstrukty, kuriais grindžiamas intelekto sutrikimą turinčių tėvų tėvystės gebėjimų vertinimas, yra "*tinkamos tėvystės kompetencijos*" sąvoka. Tokie kraštutiniai, kaip prievarta prieš vaikus ir netinkamas elgesys su jais yra viename ašigalyje, o geros tėvystės principas - kitame, maždaug suprantami vienodai, tačiau nėra vieningo supratimo apie ribą, nuo kurios tėvų elgesys pradeda atitikti netoleruotiną (Parkinson, Bromfield, McDougall, Salveron, 2017).

Žyta (2013) teigia, kad svarbiausi veiksniai, darantys įtaką tėvystės kokybei, yra: tėvų psichinė ir fizinė sveikata, socialinė ir ekonominė padėtis, socialiniai veiksniai, susiję su paveldėjimu ir ankstyvosios raidos patirtimi, tėvų ir vaikų ugdymas, tėvystės įgūdžių ugdymas, motinos raidos istoriją, gyvenimo krizes, socialinės paramos lygis ir prieinamos paslaugos.

Pagal vieną iš tėvystės apibrėžimų, pasiūlyto Jungtinės Karalystės Sveikatos departamento, *auklėjimas* – tai tokia suaugusiųjų veikla ir elgesys, kurie yra būtini, kad užaugęs vaikas galėtų sėkmingai funkcionuoti visuomenėje. Tėvai privalo suteikti vaikui pagrindinę priežiūrą, tai apima fizinių poreikių tenkinimą, medicininę priežiūrą, saugumą, emocinę ir psichologinę priežiūrą bei emocinę gerovę (vaiko emocinių poreikių tenkinimas, bendravimas, savęs priėmimo, teigiamos savivertės ir teigiamų socialinių įgūdžių ugdymas). Tėvai turi sukurti vaikui ugdančią aplinką, mokyti vaiką savarankiškai reguliuoti savo elgesį ir emocijas, suteikti vaikui stabilią šeimos aplinką, kurioje vaikas gali susiformuoti (Rusakovskaja ir kt., 2019)

Nagrinėjant tėvus, turinčius protinę negalią, svarbu atsižvelgti į platesnį kontekstą. Jie dažnai vertinami tarsi jie būtų "izoliuoti" ir asmeniškai atsakingi už visas problemas. Pamištama, kad jie yra dalis šeimos, socialiniai tinklų, kaimynystės, interesų grupės. Jie turi taip pat praeitį, vaikystės patirtį (Llewellyn ir kt., 2010).

Svarbus aspektas yra tėvų, ypač sutrikusio intelekto motinų, sveikatos būklė. Tyrimai, kuriuos atliko G. Llewellyn ir G. Hindmarsh rodo, kad nuo pat pradžių motinos, turinčios sutrikusį intelektą labiau veikiamos rizikos veiksnių nei kiti. Priežastys gali būti: jaunas amžius nėštumo metu, vieniša motinystė, prastesnė psichikos sveikata, prasta socialinė ir ekonominė padėtis. Kiti svarbūs veiksniai, darantys įtaką motinystės kokybei, nurodomi: šeimyninė padėtis, vaikų skaičius šeimoje, materialinė padėtis, finansinė nepriklausomybė (Llewellyn ir kt., 2010).

Bandant susisteminti požiūrį į sutrikusio intelekto žmonių tėvystės pokyčius Hedy Cleaver ir Don Nicholson (2007) pateikė tris Vakarų visuomenių požiūrio į šį klausimą etapus. Pirmajame etape susirūpinimas buvo susijęs su užtikrinimu, kad negimtų palikuonys su negalia, ar panašia į tėvų negalią. Kitame etape susirūpinimą kėlė sutrikusio intelekto tėvų kompetencijos. Buvo išreikštas susirūpinimas dėl jų gebėjimo tinkamai tenkinti savo vaikų poreikius. Pastaraisiais metais – trečiajame etape – susirūpinta, ar etiška, moralu ir teisėta atimti iš sutrikusio intelekto žmonių teisę gyventi bendruomenėje, mėgautis lytiniu gyvenimu ir auginti vaikus. Pasak Lindos Dowdney ir Davido Skuse'o (1993), minėtos problemos pradėtos svarstyti dar 20 amžiaus septintajame dešimtmetyje, kai vis dažniau buvo kritikuojama įprastinė, privaloma sterilizacija ir institucionalizavimas.

2.2. Visuomenės požiūris į intelekto sutrikimą turinčias motinas

Kaip teigia Ruškus (2001), neįgalių asmenų situaciją galime pavadinti tarpine, nes jie nėra nei ligoniai, nei geros savijautos, nei mirę, nei pilni gyvybės, nei visuomenės išorėje, nei jos viduje. Bet ne liga lemia neįgalaus žmogaus likimą, o jo socialinės pasekmės, socialinė ir psichologinė realizacija. Visais žmonijos laikais negalią turintys asmenys buvo laikomi „*kitokiais*“, nes buvo akcentuojami jų skirtumai, o ypač išryškinamos silpnosios savybės. Nepanašaus į mus, „*kitokio*“ asmens buvimas visuomenėje, priverčia keisti ir tobulinti socialinę sistemą. Šiame procese svarbu atskleisti, kokias vertybes visuomenei gali duoti asmuo, turintis vystymosi sutrikimų.

Kaip pagrindinę kliūtį, trukdančią neįgaliojo žmogaus buvimą socialinėje bendruomenėje, C. Rodgers nurodo mūsų natūralią tendenciją teisti, vertinti, pritarti ar smerkti *kito žmogaus* ar grupės poziciją bei *savitumą*. Neatitinkantys socialinių normų individai stigmatizuojami ar etiketizuojami, tai yra jiems priskiriamas į akis krentantis ženklas – stigma. Toks asmuo ar grupė yra atstumiamas, žeminamas ir niekinamas. Todėl kol ieškome „*svetimo*“ skirtubių, jis lieka už grupės ribų. Kuomet labiau esame linkę ieškoti panašumų, tuo neįgalieji bus labiau įtraukiami į kolektyvinę veiklą. Identifikuojamos tokios socialinės atskirties formos kaip: tarpasmeninių santykių ambivalentiškumas, neįgaliojo nuvertinimas, deklaruojamas gailestis; profesionalizmo

dominavimas humanizmo atžvilgiu; institucionalizacija bei bendruomeninių tarnybų stoka (Ruškus, 2001).

Yra pripažįstama, kad didžiausią diskriminaciją patiria asmenys, turintys intelekto ir (arba) psichosocialinę negalią. Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams numatytos priemonės, kuriomis siekiama skatinti visuomenės vertybinių nuostatų kaitą, formuoti teigiamą visuomenės požiūrį į sistemos pertvarką, ir užtikrinti vykdomų procesų viešumą – vykdyti antidiskriminacines priemones, organizuoti visuomenei mokymus apie lygias galimybes. Nepaisant to, 2019 m. visuomenėje, ypač mažesniuose regionuose ir gyvenvietėse, atsirado pasipriešinimas ir įsitvirtino neigiamas diskursas dėl grupinio gyvenimo namų statymo jų kaimynystėje, parodė, kad vis dar egzistuoja itin gilios spragos visuomenės švietimo ir informavimo apie Pertvarką bei apie žmonių su negalia teises kontekste. Išryškėjo visuomenėje egzistuojantis neigiami stereotipai ir mitai, susiję su stigmatizuojančiu požiūriu į negalią turinčius žmones, ypač intelekto ir (arba) psichosocialinę negalią. Taip pat akivaizdu, kad didelė dalis visuomenės vis dar stokoja žinių apie negalią ir žmogaus teises, JT neįgaliųjų teisių konvenciją ir Lietuvos priimtus įsipareigojimus 2010 m. ją ratifikavus (Grigaitė, Jurevičiūtė, 2020).

Negalią turinčios motinos taip pat patiria sunkumus dėl to, kad yra moterys. Nors Konvencija užtikrina moterų žmogaus teises ir pagrindines laisves, visuomenėje yra sustabarėjusios diskriminuojančios nuostatos. Yra nurodoma, kad motinų su negalia integracijai yra numatomi šie principai: *„lygių teisių, lygių galimybių, diskriminacijos prevencijos, visapusiško dalyvavimo, savarankiškumo ir pasirinkimo laisvės užtikrinimo, prieinamumo, negalios kompensavimo, decentralizacijos, destigmatizacijos, perimamumo ir lankstumo, skirtingų poreikių tenkinimo.“* Tačiau kasdieninėje praktikoje tai nėra plačiai naudojama (Grigaitė, Jurevičiūtė, 2020, p 17).

Negalia stipriai išryškina moterų patiriamus sunkumus, ir tai gali būti naudojama kaip jų diskriminacijos pateisinimas. Motinos gali būti diskriminuojamos ne tik dėl savo protinės negalios, bet ir dėl to, kad yra moterys, tarsi „paslepiama“ negalia (Lygių galimybių plėtros centras, 2021, p.10).

Užsienio tyrimuose pastebėta, kad sulaukti paramos vienišoms mamoms su negalia trukdo stigmatizuojanti visuomenės nuostata, kad jos išvis neturėjo tapti mamomis. Be to, yra didesnis pasirengimas suteikti gydymą vyrui, kad šis galėtų susilaukti palikuonių, nei negalios paveiktai moteriai. Pastebima tendencija, kad iš jų reikalaujama atlikti genetinius testus, ko rečiau prašoma iš vyrų. Dažniau nei būtina atliekamas Cezario pjūvis (Beleza, 2003).

2021 metais Panevėžio raj. savivaldybėje VšĮ „Lygių galimybių plėtros centro“ atlikto tyrimo duomenimis, vertinant nuostatas apie asmenis, turinčius negalią rezultatai atskleidė, kad daugiau nei pusė visų apklaustųjų visiškai / iš dalies pritaria, kad negalia – nėra kliūtis moterims būti

seksualioms (61 proc.), kad jie galėtų būti artimi žmogaus su negalia draugais (58 proc.) bei kad tam tikros negalios atveju yra pateisinama priverstinė moterų sterilizacija ir / arba priverstinis nėštumo nutraukimas (54 proc.). Pusė (49 proc.) tyrimo dalyvių sutiktų, kad jiems darbe vadovautų moteris su negalia. Mažiausiai pritariama teiginiams, kad moteriai su negalia jos vyro smurtas neturėtų būti priežastimi išsiskirti (22 proc.) bei kad vyras su negalia turi uždirbti daugiau už savo žmoną ar partnerę (15 proc.). To pačio tyrimo rezultatai parodė, kad motinystė, negalią turinčioms mamoms yra svarbi ir daug įtampos kelianti tema. Moterys su negalia aiškiai mato pasirinkimą tapti motinomis kaip asmeninį apsisprendimą, tačiau iš aplinkos gauna daug spaudimo nesusilaukti vaikų. Pagrindiniai argumentai: kad moterys nepajėgs pačios vaikais tinkamai pasirūpinti, iškils grėsmė jų sveikatai, negalia yra paveldima, žmonės su negalia yra našta visuomenei. Kai kurios nurodė patyrusios netgi medikų spaudimą atlikti abortą. Taigi, ir šioje situacijoje ryški pažeidžiamųjų sąveika – moterys su negalia matomos kaip negalinčios išpildyti tradicinio vaidmens - pasirūpinti vaiku ir buitimi. Visgi paminėta, kad, tokiu atveju, reikalingos paslaugos, aplinkinių pagalba ir parama. Būtent pagalbos stygius dažnai tampa priežastimi, kad moterys su negalia negali auginti savo vaikų. Papildomi barjerai auginant vaiką gali iškilti dėl aplinkos nepritaikymo (VšĮ „Lygių galimybių plėtros centras“, 2021).

Lietuvoje moterys, turinčios intelekto sutrikimą, dažnai patiria visuomenės abejingumą, kai yra šnekama apie jų moteriškumą. Tai yra labai svarbu, nes šios moterys ir motinos susiduria su lytiškumo nuvertinimu netgi viešosiose įstaigose, kuriose yra tikimasi profesionalumo. Tai yra aktualu mamoms, kurios su tuo susiduria medicinos įstaigose, ginekologų kabinetuose, kuriuose dažnai yra atsainiai reaguojama į jų reprodukcinės sveikatos rūpesčius, kartais netgi raginama nutraukti nėštumą. Taip pat nepakankamai yra paaiškinamos nėštumo ar pogimdyvinio laikotarpio detalės (Šumskienė, Augutienė, Jonutytė, Šumskas, 2014).

Kaip teigia Ruškus J. (1997), asmenims, turintiems negalią, labai svarbus visuomenės požiūris į juos. Labai svarbu, kad negalią turintys asmenys galėtų jaustis pilnavertiškais visuomenės nariais, nepaisant negalios sukeltų sunkumų, o tai įmanoma tik tada, kai visuomenės nariai palankiai ir adekvačiai vertins tokių žmonių realias galimybes bei jų buvimą bendroje socialinėje aplinkoje.

2.3. Vaikų auginimo sunkumai, su kuriais susiduria intelekto sutrikimą turinčios motinos

Kiekvienas žmogus turi teisę į lytiškumą, reprodukcinį pasirinkimą, tačiau negalios paveiktos moterys šioje srityje susiduria su didelėmis kliūtimis (Lygių galimybių plėtros centras, 2021, p.9). Kartais intelekto sutrikimą turinčios motinos nesusidoroja su iškilusiais sunkumais auginant vaiką. Dažnai tai aiškinama kaip natūrali pasekmė motinos nesugebėjimo vaikui suteikti

valstybės reglamentuotų socialinių aspektų, tačiau dažnai tai yra daug platesnė tema – trūkumas paslaugų, paramos, ar profesionalų pagalbos (Baum, Burns, 2007).

Tyrimai rodo, kad tėvai, turintys intelekto sutrikimą dažnai augina vaikus nepalankiomis socialinėmis ir ekonominėmis sąlygomis. Šią problemą gilina tokie aspektai kaip: *nestabili gyvenamoji vieta, smurtas artimoje aplinkoje, socialinė izoliacija*. Šie aspektai ir prasta socialinė parama kenkia vaiko vystymuisi, apsunkina tėvų gebėjimą auklėti. Dėl tokios netinkamos aplinkos šioms šeimoms gresia pavojus, kad vaikai bus paimti iš šeimos ir auginami atskirai. Motinos praradusios vaikus tikina, kad su jų šeimomis buvo elgiamasi nesąžiningai, jos jautėsi bejėgiškai prieš sistemą (Collings, Strnadova, Loblinzk, Dank, 2019).

Literatūros apžvalga rodo, kad intelekto sutrikimą turinčios motinos yra jautresnės *skurdui, socialinei izoliacijai, viktimizacijai, jų sudėtinga santykių istorija ir dažnesni psichologiniai sunkumai, jos susiduria su diskriminacija ir stigmatizacija, moteriškumo neįvertinimu*, o tai kenkia jų gebėjimą susidoroti su vaikų auklėjimo reikalavimais (Baum, Burns, 2007, p.7).

Anous ir kt. (2005) atliktuose tyimuose, kurių tikslas buvo išanalizuoti tokius veiksnius kaip: *sveikata, prisitaikantis elgesys, socialinės paramos tinklas, socialinis įsipareigojimas*. Buvo ištirtos 47 mamos su proto negalia (30 rūpinosi savo vaikais, 17 motinų buvo netekusios motinystės teisių, bet vis dar reguliariai palaikė nuolatinį ryšį su vaikais), visi respondentai ir jų šeimos gyveno ant skurdo ribos ir buvo globojami socialinių tarnybų, dirbančių su sutrikusio intelekto žmonėmis.

Panašią situaciją rodo Zawiślak (2005) tyrimai. Buvo atliktas gyvenimo kokybės tyrimas su 21 motina, turinčia nedidelį intelekto sutrikimą, nuo 18 iki 34 metų amžiaus. Buvo analizuojami trys veiksniai: *gyvenimo pagrindas, šeimos situacija ir subjektyvus savo šeimos gyvenimo vertinimas*. Išskirti du pogrupiai: jaunos mamos ir suaugusios mamos, atsižvelgiant į amžių, kada moterys pagimdė pirmąjį, kriterijų. Tyrimas parodė, kad daugumos respondentų gyvenimo sąlygos buvo labai sunkios, o dažniausiai jaunos mamos neturėjo nuosavo būsto. Jų finansinė padėtis abejose grupėse buvo sunki. Dauguma moterų, nepaisant išsilavinimo skirtumų, nedirbo profesionaliai ir neturėjo jokios finansinės nepriklausomybės, dažniausiai buvo priklausomos nuo savo tėvų, vyrų ar sugyventinių. Tačiau nerimą kelia tai, kad apklaustos moterys beveik arba beveik nekomentavo problemų, susijusių su motinos vaidmenų atlikimu. Jie tikėjo, kad (abiejų grupių respondentų nuomone) vaikų priežiūra ir auklėjimas yra paprastas ir malonus užsiėmimas, nepastebėjo didelių sunkumų, kurie gali kilti dėl menko savo vaikų poreikių suvokimo.

Zawiślak darbai patvirtina, kad yra keletas tipišκών rizikos veiksnių, kurie reikšmingai veikia šeimos funkcionavimą, tai: *prasta būsto situacija, darbo trūkumas, finansinė priklausomybė, daug vaikų, dažnai neplanuotai, menkos žinios apie vaiko auginimą*. Tačiau T. Perkins ir kiti atkreipė dėmesį į socialinį kontekstą. Jie tyrė stigmatizacijos įtaką intelektualiai normalių mokyklinio amžiaus (9–17 metų) vaikų, kurių motinos turi intelekto sutrikimų, savigarbos ugdymui. Vaikai

dažnai jaučiasi stigmatizuojami dėl tam tikrų savo tėvų savybių ir elgesio, ypač kai jie skiriasi nuo kitų elgesio. Neįprastas jų buvimo būdas sukelia gėdą ir neigiamus jausmus. Tai gali sutrikdyti mamos ir vaiko santykius, kurių dėka vystosi prisirišimas prie globėjo/globėjų, o šio prisirišimo kokybė savo ruožtu turi didelę įtaką suaugusio žmogaus funkcionavimui (Perkins ir kt., 2002).

Lietuvoje moterys, turinčios intelekto sutrikimą, išgyvena didelius sunkumus: patiria nerimą, stigmatizaciją, kai yra šnekama apie jos vaiko sveikatą (ypač kai yra tikimybė, kad vaikui liga gali būti perduota genais). Motinos atsiduria padėtyje, kuomet turi prašyti pagalbos, nuolatos gyventi strese. Prie šios padėties gerokai prisideda žmonių tolerancijos nebuvimas negalią turintiems žmonėms. Tai taip pat atsiliepia ir jų vaikų gyvenimuose, kuomet vaikai tampa patyčių objektais, yra priversti gėdytis savo šeimos dėl diskriminacijos ir negatyvaus visuomenės požiūrio į negalią. Taip pat nuolatos yra abejojama šių mamų motiniškais instinktais bei jų teise į šeimą ir vaikų auginimą (Šumskienė et al, 2014)

2.4. Sutrikusio intelekto motinų auginamų vaikų raidos ypatumai

„Vaikų gerovė“ yra vienas iš pagrindinių argumentų, prieštaraujančių intelekto negalią turinčių mamų vaikų gimdymui ir auginimui. Egzistuoja nuomonė, kad vaikai bus apleisti ir jiems gresia daugybė pavojų. Tačiau tyrimų šia tema rezultatai nėra galutiniai ir rodo daugybę veiksnių, kurie gali turėti įtakos šeimos situacijai (Drzazga, 2016).

Pirmieji tyrimai, tiriantys intelekto sutrikimus turinčius tėvus, paskelbti XX amžiaus 80-ais ir 90-ais metais, parodė, kad šie tėvai gali pasiūlyti savo vaikams mažai stimuliuojančią ir prastą aplinką, kaip žmonės, kurie ne visada galėjo tinkamai reaguoti į vaikų poreikius ir turėjo problemų priimant sprendimus. (Aunos, Goupil, Feldman, 2005). Tačiau vėlesni darbai tai rodo, kad IQ lygis nėra pagrindinis tėvystės įgūdžių rodiklis, nebent jis būtų susijęs su kitais veiksniais, pvz. skurdas, prasta sveikata, didelis vaikų skaičius. Tuo pačiu metu pabrėžiamas socialinės paramos ir švietimo vaidmuo, bandoma sukurti efektyvias paslaugų sistemas, kurios padėtų palengvinti mamų tėvystės įgūdžių trūkumą ir didintų galimybes tinkamai vystyti vaikui (Drzazda, 2016).

Neįgalių tėvų atžalos tikrai priklauso netinkamos priežiūros rizikos grupei, dėl kurios gali kilti vaikų sveikatos, raidos ir elgesio problemų. Daugeliui motinų, turinčių intelekto sutrikimą, trūksta elementarių žinių apie tinkamą vaikų priežiūrą, saugios šeimos aplinkos kūrimą, tinkamą mitybą ir ugdymo sąveiką. Jiems taip pat sunku atpažinti ir tinkamai reaguoti į medicininės problemas ir suprasti pagrindinius vystymosi principus (Perkins, Holburn, Deaux, Flory & Vietze, 2002)

E. Greenspanas ir G. Budd manė, kad sutrikusio intelekto mamų vaikams „gresia“ raidos vėlavimas, įstatymų pažeidimai, priklausomybės, jie dažniau tampa prievartos ir smurto aukomis (Drzazga, 2016). T. Booth ir W. Booth iš Šefilso sociologinių studijų katedros ištyrė 30 žmonių (16

vyrų ir 14 moterų) 16–42 metų amžiaus, kurie užaugo šeimose, kuriose vienas iš tėvų turėjo intelektualinę negalią (dažniausiai mama – 25 atvejai). Paaiškėjo, kad pusė tiriamųjų turėjo mokymosi sunkumų, 11 susidūrė su įstatymų pažeidimais, 11 buvo išsiskyrę, 16 patyrė įvairių formų priklausomybių, 8 sirgo lėtinėmis ligomis, 2 asmenys bandė nusižudyti. Tačiau tiesioginės sąsajos tarp tėvystės įgūdžių ir vaikų pasiekimų neįrodyta, o tai reiškia, kad tai priklauso ne tik nuo tėvų. Autoriai padarė išvadą, kad iššūkiai, su kuriais susiduria augantis vaikas niekuo nesiskiria nuo tų, su kuriomis susiduria ir kiti vaikai, ir vaiko likimą lemia ne tėvų protinę negalią. Veiksniai, padedantys įveikti augimo sunkumus, yra vaiko asmenybės bruožai (bendruomeniškumas, visuomeniškumas, socialinis aktyvumas, gebėjimas prisiimti atsakomybę), šilti tėvų santykiai, stabilumas ir išsiskyrimo patirties nebuvimas, palaikančių giminaičių buvimas ir veiksminga socialinė parama už šeimos ribų (mokymasis mokykloje, užimtumas, narystė klubuose ar draugijose, geri kaimyniniai santykiai). Be to, respondentai nurodė artimus santykius su tėvais, ypač motinomis, o tai labai paveikė jų suaugusiųjų tapatybę (Drzazga, 2016).

Olandijos, Danijos ir Vokietijos patirtis rodo, kad protinę negalią turintiems tėvams visai neblogai sekasi su mažo vaiko priežiūra, o vėliau, jo vystymosi metu jiems reikia paramos. Joachimasis Walteris, remdamasis K. Grunewaldo ir B. Linnerio tyrimais (Grutz, 2011), teigia, kad iš 93 atvejų, kai vaikus augina intelekto negalią turinčios mamos, tik trys iš jų dėl šios priežasties patyrė „psichologinę žalą“. Vis dėlto autorė pabrėžia, kad tėvams su negalia gerą efektą pasiekia diskusijų susitikimai ir mokymo grupės. Pasak mokslininkų, jos turi panašių problemų kaip ir visos mamos, ir tik kai kurios situacijos reikalauja specialių sprendimų.

Kaip pabrėžė M. Feldmanas, daugiausia problemų sutrikusio intelekto žmogaus šeimoje yra susijusios su įgūdžių stoka, o ne su tyčine nepriežiūra. Svarbiausia užduotis turėtų būti tinkama šeimos poreikių diagnostika ir tinkamo išsilavinimo bei paramos suteikimas. Tuo tarpu JAV, Didžiosios Britanijos ir Australijos duomenys rodo, kad protinę negalią turintys tėvai rečiau sulaukia paramos, o jų tėvų kompetencijos vertinamos pagal griežtesnius kriterijus ir griežtesnius standartus nei kitų tėvų (Feldman, 2004).

Visuomenėje vis dar vyrauja požiūris, kad protinę negalią turinčių motinų vaikams gali kilti didesnė nepriežiūros ar prievartos rizika. Tyrėjais atliktame tyrime išnagrinėti apie 12 šeimų Vaikų teismo bylų užrašai ir įrašai, kurios kreipėsi į teismą dėl vaiko apsaugos, kai motinai buvo nustatytas intelekto sutrikimas. Daugiausia buvo įtariama aplaidumas, o ne prievarta. Dažnai motinos pačios vaikystėje patyrė nepriteklių, nepriežiūrą ar seksualinę prievartą. Šioms motinoms būdingas didelis gretutinių ligų, pavyzdžiui, piktnaudžiavimo narkotikais, psichikos ar sveikatos sutrikimų, paplitimas. Tėvai dažnai nedalyvavo, o jei dalyvaudavo, daugelis iš jų dėl intelekto ar sveikatos problemų negalėjo padėti. Galimi vaiko rizikos veiksniai buvo didelis raidos atsilikimas ir daugybinė negalia. Išvados leidžia manyti, kad susikaupęs stresinių emocinių, fizinių ir socialinių

veiksnių svoris kartu su ribotais intelektualiais ištekliais pagreitino vaiko priežiūros krizę (Daphne, Glaun & Patricia F. Brown, 1999)

1996 m. Vokietijoje buvo atliktas didelės imties tyrimas, apimantis 969 sutrikusio intelekto asmenų porų, kurie turėjo 1366 vaikus. (Pixa-Kettner, 1998). Deja, tyrimo rezultatai parodė, kad šioms poroms gimusių vaikų vystymosi prognozė buvo neigiama. Šios prognozės buvo grindžiamos šiomis priežastimis:

- skurdas, kuriame gyveno susituokusios poros, ir prastos gyvenimo sąlygos vaikams;
- nežinojimas, kaip elgtis su kūdikiais ir mažais vaikais;
- sutrikusio intelekto tėvų nesugebėjimas neatsilikti nuo vaiko raidos pažangos;
- tėvų reakcijos lankstumo stoka nepažįstamose socialinėse situacijose, susijusiose su vaiko ugdymo įstaigų lankymu ir bendravimas su bendraamžiais;
- netikrumas ir vaikų saugumo stoka dėl tėvų autoriteto trūkumo.

Tyrimai rodo, kad motinos, turinčios intelektualinę negalią, turi didesnę tikimybę turėti psichinės sveikatos sutrikimų, žemesnę socialinę ir ekonominę padėtį bei didesnę riziką priklausomybėms. Dažnai vaikai tyrimuose apie negalią turinčius tėvus yra mažiau tiriami ir nutylima įtaka jų atžvelgiu (Wickstroms, Hoglund, Larsson, Lundgren, 2017, p.124).

Atlikti tyrimai rodo, kad vaikai, kurių motinos turi intelekto sutrikimą, turi tris kartus didesnę riziką tapti smurto ir prievartos aukomis. Šiems vaikams yra dažniau diagnozuojami intelekto sutrikimai ir psichinės sveikatos problemomis, o ankstyvoje vaikystėje galimos įvairios traumos, kurioms gydyti reikia medicininės pagalbos dėl traumų, tokių kaip sužalojimas nuo nukritimo, ar kitų nelaimingų atsitikimų (Wickstroms, Hoglund, Larsson, Lundgren, 2017, p.129).

Kita vertus, protinę negalią turinčios motinos, kurios pačios vaikystėje patyrė prievartą, yra linkusios pernelyg saugoti ir ginti savo vaikus, ypač dukras (Llewellyn, Traustadóttir, McConnell, Sigurjónsdóttir, 2010).

Kai kuriose šalyse įgyvendinamos įvairios strategijos ir programos, kurių aprėptis skiriasi, siekiant padėti sutrikusio intelekto vaikams ir jų tėvams. Kaip pavyzdį galima paminėti D. McConnell'o ir jo kolegų (2008) aprašytą Nacionalinę strategiją, skirtą tėvams, turintiems intelekto sutrikimų, ir jų vaikams, kuri buvo pristatyta Australijoje. Tačiau šių programų ir strategijų veiksmingumas nėra vieningai vertinamas. Viena vertus, Maurice'o A. Feldmano (2004) tyrimai rodo, kad tėvai su intelekto sutrikimais gali įgyti per atitinkamus mokymus tėvystei naudingų įgūdžių (pozityvus ir stimuliuojantis bendravimas su vaikais, sprendimų priėmimas, spręsti problemas, apsipirkti, planuoti maistą ir aprūpinti vaikus tinkama mityba, rūpintis švara, prižiūrėti vaikus, pasirinkti tinkamiausią elgesio būdą, kaip elgtis su vaiku ir t. t.).

Įvairių mokslininkų atlikti tyrimai rodo, kad paramos šeimoms, kuriose bent vienas iš tėvų turi protinę negalią, sistema, deja, daugelyje šalių nėra pakankamai gerai parengta remti abu tėvus ir

jų vaikus. Tai gali lemti įvairių žmonių, globėjų ir socialinių darbuotojų, neigiamo požiūrio į žmonių, turinčių intelekto negalią, ypač asmenis turinčius gilesnius intelekto sutrikimo laipsnius, seksualumą ir tėvystę (Aunos, Feldman, 2002; Starke, 2011).

Veiksniai, įtakojantys netinkamos priežiūros riziką

Socialinė atskirtis. 70 motinų su intelekto sutrikimais apklausa Australijoje nustatė, kad tik nedaugelis turėjo draugų ar palaikančių kaimynų; dauguma jų buvo izoliuoti nuo vietinės bendruomenės ir gavo paramą tik iš šeimos, ir jei parama nutrūko, motinos tapo pažeidžiamos. Panašūs rezultatai gauti ir Kanadoje, tačiau ten moterys dažniau gaudavo paramą iš socialinių tarnybų. Autoriai padarė išvadą, kad socialinė izoliacija didina riziką vaikų nepriežiūros. Tačiau, kaip rodo Mayes ir kt. (2008), sutrikusio intelekto tėvai yra linkę iš anksto kreiptis pagalbos į socialines tarnybas. (Llewellyn ir kt., 2010).

Tėvų patiriamas stresas. M. Feldman (2005) ir kt. nustatė, kad 82 motinos, turinčios protinę negalią, patyrė didelį streso lygį, kuris padidėjo, kai vaikas sulaukė mokyklinio amžiaus. (Feldman, Varghese, Ramsay, Rajska, 2002). Tėvystės stresas, kurį sukelia nesėkmės, paramos stoka, stigmatizacija, smurtas, nedarbas, socialinė izoliacija, gali sutrikdyti optimalią tėvystės praktiką, nes yra susijęs su šilumos ir jautrumo stoka, mažiau pozityviu ir nedraugišku auklėjimo stiliumi.

Atmetimas ir smurtas vaikystėje. Daugelis mokslinių tyrimų įtikinamai parodė ryšį tarp vaikystėje patirto atstūmimo ir smurto bei atstūmimo ir smurto prieš savo vaikus. Sutrikusio intelekto tėvai dažniau patiria nepriežiūrą ir smurtą vaikystėje. Pasak G. Llewellyn (2010), pusė motinų, turinčių intelekto sutrikimų, teigia vaikystėje patyrusios fizinį smurtą, o 46 proc. motinų buvo seksualinės prievartos aukos.

Žemas socialinis ir ekonominis statusas. Tėvai, turintys protinę negalią dažniau nei kiti susiduria su socialiniais ir ekonominiais sunkumais. Prie šių sunkumų prisideda žemas išsilavinimo lygis, nedarbas, prastos būsto ir gyvenimo sąlygos. Socialinė pagalba, skirta šiems sunkumams įveikti gali padėti sumažinti aplaidumo ir piktnaudžiavimo riziką. (Cleaver, Nicholson, 2007).

Sveikatos problemos. Reikšmingos sveikatos problemos gali pakenkti jų gebėjimui būti tėvais. funkcijos. Atlikus 878 protinę negalią turinčių moterų būklės prieš gimdymą ir po gimdymo tyrimą nustatyta, kad joms du kartus dažniau buvo priešlaikinių gimdymų ir motinos bei kūdikio sveikatos būklė apsunkino kūdikio priežiūrą (McConnell ir kiti, 2008). 50 protinę negalią turinčių moterų sveikatos būklė, palyginti su bendra Australijos moterų populiacija, buvo blogesnė visais rodikliais. Galiausiai tėvai, turintys protinę negalią, 2-3 kartus dažniau nei bendra populiacija turėjo kitų psichikos sutrikimų (depresijos, nerimo ir elgesio sutrikimų, šizofrenijos), o tai didina nepriežiūros ir netinkamo elgesio su vaikais riziką. (Cleaver, Nicholson, 2007; Llewellyn, McConnell, 2002).

3. SOCIALINĖ PARAMA IR PAGALBA MOTINOMS, TURINČIOMS INTELEKTO SUTRIKIMA

Taigi, tarptautiniai tyrimai rodo, kad nors ne visi tėvai, turintys protinę negalią, geba rūpintis savo vaikais, daugelis jų gali tai daryti. Tėvų protinė negalia tiesiogiai nelemia vaiko protinės negalios ir protinio atsilikimo, taip pat nelemia vaiko nepriežiūros rizikos. Tokie tėvai dažniau turi papildomų rizikos veiksnių, tačiau juos gali kompensuoti apsauginiai veiksniai ir socialinė parama. Būtina nustatyti, kokios paramos reikia tėvams, turintiems intelekto sutrikimų, arba nustatyti situacijas, kuriose vaikui gresia pavojus.

Norint sukurti sutrikusio intelekto žmonėms optimalias sąlygas visuomenėje, būtina suteikti jiems socialinę paramą. Reikia pabrėžti, kas ši parama reikalinga proto negalią turintiems tėvams kaip ir visiems kitiems tėvams. Tipiškose šeimose ši parama dažnai būna neformali – ji ateina iš šeimos ir draugų, tačiau intelekto negalią turintys tėvai dažniau pasikliauja formalia paslaugų sistema (Cleaver, Nicholson, 2007). Tokios paramos kryptis dažniausiai būna dvejopos: viena vertus, jos objektas yra vaikai (pvz., kontrolė, ar tenkinami jų poreikiai, instrumentinė, psichologinė parama), kita vertus – patys tėvai (pagalba atliekant tėvystės funkciją instrumentine, materialine, psichologine forma). Šeimose, kuriose vieno iš tėvų ar tėvų negalia yra susijusi su intelektu, dažnai atrodo, kad dominuoja pirmoji iš išskirtų paramos rūšių (orientuota į vaiką), tai rodo didelė dalis tokių šeimų, kurioms teikiama speciali pagalba ar kontrolė (Mayes, Llewellyn, 2010).

Dėl socialinių, ekonominių ir politinių pokyčių, pastaraisiais metais vyksta spartūs pokyčiai normalizuojant įvairias sutrikusio intelekto žmonių funkcionavimo sritis: būstas, darbas, laisvalaikis, gyvenimo ritmas, lytinis gyvenimas, šeimyninis gyvenimas, teisinė bei ekonominė padėtis (Žyta, 2013). Kita vertus, sutrikusio intelekto žmonių gyvenimo sąlygų normalizavimas nėra patenkinamas visose nustatytose srityse. Nors kai kurių iš šių atvejų (pvz., profesinis aktyvumas, būsto kūrimas) galime kalbėti kaip apie teigiamas iniciatyvas (Žyta, 2013), atrodo, kad daugiausiai dar reikia nuveikti lytiškumo ir šeimos kūrimo srityje. Sutrikusio intelekto žmonių tėvystė vis dar ginčytina.

Paradigma - "sukurti neįgaliam asmeniui optimalias sąlygas *"normaliam"* gyvenimui tiek, kiek tai yra jiems įmanoma". Teorinės prielaidos paradigma yra *"aplinkos ir sąlygų, supančių neįgalų, normalumo pagrindo prielaida"* ir pripažinimas, kad tai yra *"kolektyvinio asmens, turinčio disfunkciją, sėkmė arba nesėkmė tinkamai funkcionuoti"*. Kaip rodo Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos duomenis vaiko apsaugos procedūros buvo pradėtos mažiau nei 20 proc. tėvų, turinčių ne intelekto negalią (pvz., sergančių lėtinėmis ligomis, turinčių regos, klausos, fizinę negalią) ir daugiau kaip 60 proc. šeimų, kuriose tėvai turėjo intelekto negalią. Toks per didelis

šeimų, kurių tėvai turi intelekto sutrikimų, atstovavimas paramos sistemoje, viena vertus, kad gali kilti abejonių, ar tai iš tiesų atitinka vaikų interesus, arba greičiau nepasitikėjimas tėvų kompetencija (Ćwirynkało, 2013)

Visą tai rodo, kad sutrikusio intelekto tėvams reikia visapusiškos paramos, neapsiribojant finansiniais klausimais. Be finansinių klausimų, juos turi lydėti patarimai sveikatos klausimais, vaikų auklėjimo, namų ūkio tvarkymo, kartais mitybos ir kitais klausimais. Šiuos patarimus, ar konsultacijas galėtų teikti artimi žmonės, jei yra, giminaičiai, specialiai paskirtas globėjas, socialinis darbuotojas, asmeninis asistentas.

3.1. Lietuvoje veikianči pagalba motinoms, turinčioms intelekto sutrikimą

Pagalba šeimai (motinai) turėtų trukti visą šeimos gyvenimą ir ji turi būti pritaikyta prie vaikų ir tėvų poreikių. Aunos (2005) ir kt. teigia, kad svarbu ne kiekybė, o paramos kokybė. Atsižvelgiant į pagalbą neįgaliesiems šiuolaikiniu požiūriu, svarbu įsiklausyti į tai, kas svarbu klientams, o ne laikytis standartinių procedūrų. Tinkama parama tikriausiai būtų leidusi sukurti mažiau stresą keliančius santykius su vaikais ir užkirsti kelią šeimos iširimui. Bet žmogus, turintis intelekto sutrikimų, visų pirma yra ŽMOGUS. Tik po to — neįgalusis. O jo negalia pasireiškia tuo, kad kai kurių dalykų jis negali atlikti taip, kaip didžioji visuomenės dalis. Užuovertinę juos pagal tai, ko jie negali, visų pirma matykime tai, ką jie gali. Lietuvoje šiems žmonėms labai trūksta žinių apie savo teises, o nežinojimas skatina nepasitikėjimą savimi ir nesugebėjimą jų apginti bei atsilaikyti prieš neigiamą kitų požiūrį.

Lietuvoje priimti neįgaliųjų integracijos, specialaus ugdymo įstatymai, bei vystomos savarankiško neįgaliųjų atstovavimo idėjos. Pasak Ruškaus (2001) neįgalaus asmens savarankiškumas glaudžiai siejamas su realia galimybe dalyvauti kasdieniniame gyvenime: priimti kasdieninius sprendimus, planuoti savo tolesnę veiklą. Asmenims su intelekto sutrikimais, atstovavimo sau pagrindą sudaro nuostata, kad nepaisant jo sugebėjimų, yra svarbu būti visuomenės ir bendruomenės dalimi, įtakoti savo kasdieninį gyvenimą, kiekvienam norisi būti išklaustam ir gerbiamam. Jau 1989 metais įsikūrusi Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“ – nuo pat pirmųjų dienų drąsiai prabilo apie būtinybę sugrąžinti sutrikusios raidos asmenis į visuomenę. Ji vienija daugiau nei 11 000 narių iš įvairių šalies rajonų ir miestų: sutrikusios raidos vaikų, jaunuolių ir suaugusiųjų, jų šeimos narių bei globėjų ir specialistų. Bendrijos vizija – būti pagrindiniu veiksnium, užtikrinančiu sutrikusio intelekto žmonių lygiateisį ir visavertį dalyvavimą visuomenės gyvenime, atstovauti šių žmonių ir jų šeimų interesus visuose lygmenyse bei ginti jų pilietines, socialines ir žmogaus teises. (www.viltis.lt)

Lietuvoje socialinės paslaugas teikiančios įstaigų darbuotojai teikia socialinių įgūdžių ugdymo, palaikymo ir (ar) atkūrimo paslaugas bei taiko atvejo vadybą šeimoms, patiriančioms sunkumus. Atvejo vadybininko pareigybė įsteigta nuo 2018 m. liepos 1 d. Atvejo vadybininkai tai specialistai, kurie sutelkia šeimą ir visus reikalingus specialistus dėl pagalbos jai suteikimo, esant sunkiai situacijai šeimoje. Atvejo vadyba – tai atvejo vadybininko koordinuojamos kompleksinės pagalbos vaikui ir jo atstovams pagal įstatymą organizavimas ir teikimas, siekiant jiems padėti įveikti iškilusius socialinius sunkumus, kurių sėkmingas sprendimas sudarytų prielaidas išvengti galimų vaiko teisių pažeidimų ir sudarytų sąlygas savarankiškai užtikrinti vaiko teises ir teisėtus interesus. Atvejo vadybos tikslas yra rasti geriausią problemos sprendimo būdą ir suteikti šeimai ir vaikui tokią pagalbą, kuri ne tik padėtų išspręsti vaiko ir šeimos problemas, bet ir sudarytų sąlygas šeimai ir vaikui pačiai siekti teigiamų pokyčių, užtikrinančių vaiko saugumą bei jo interesus.

Vadovaujantis Atvejo vadybos tvarkos aprašu, patvirtinto Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2019 m. gruodžio 30 d. įsakymu Nr. A1-802 „Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2018 m. kovo 29 d. įsakymo Nr. A1-141 „Dėl Atvejo vadybos tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“ (toliau – Tvarkos aprašas) atvejo vadybą inicijuoja Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos Vilniaus miesto vaiko teisių apsaugos skyrius (toliau – VTAS), taip pat atvejo vadybos procesas gali būti inicijuotas ir vaiko tėvų, ir (ar) pagalbą vaikams ir (ar) šeimoms organizuojančių ir teikiančių įstaigų, organizacijų prašymu. Vadovaujantis Tvarkos aprašo reikalavimais, atvejo vadybininkas renka visą atvejo vadybos procesui reikalingą informaciją apie vaiką ir jo šeimą ar kitus svarbius vaikui asmenis, pareikalaudamas jos iš švietimo, socialines paslaugas teikiančių įstaigų, teisėsaugos institucijų, vietos bendruomenės ir nevyriausybinų organizacijų, esant tarnybiniam būtinumui – iš sveikatos priežiūros įstaigų. Atvejo vadybininkas gautą informaciją sistemina, analizuoja, vertina pagalbos poreikį bei organizuoja atvejo nagrinėjimo posėdį. Atvejo vadybos posėdžio metu, atsižvelgiant į nustatytus rizikos veiksnių reiškimosi lygius, yra sudaromas Pagalbos planas, kuriame numatomi šeimos įsipareigojimai ir jų vykdymo terminai bei posėdyje dalyvaujančių specialistų atsakomybės.

Socialiniai darbuotojai, vadovaudamiesi atvejo nagrinėjimo posėdžio metu sudarytu Pagalbos planu, teikia pagalbą šeimoms jų socialinėje aplinkoje – lankosi šeimos namuose, tarpininkauja, atstovauja asmenis kitose įstaigose, informuoja, konsultuoja darbo vietoje bei telefonu, padeda šeimoms spręsti kylančius sunkumus. Šiuo metu dar yra nepakankamas bendradarbiavimas ir indėlis profesinėje paramų sistemoje padedant šeimoms su negalia, nėra patenkinami jų poreikiai. Socialiniams darbuotojams taip pat dažnai trūksta profesionalumo, o tai gali eskaluoti ir taip susidariusią krizinę situaciją ir sukurti problematišką santykį su negalia turinčiomis mamomis (Grigaitė, Jurevičiūtė, 2020, p.17). Turėtų būti aiškiai teikiama pirmenybė investicijoms į socialines

paslaugas, skirtas padėti šeimoms ir bendruomenėms. Pirmenybę teikti šeimos išsaugojimui, jei šeima negali pasirūpinti vaiku, tada pirmenybė turėtų būti teikiama kokybiškos alternatyvios globos šeimoje galimybėms.

Negalią turintiems žmonėms, nuo 2021 metų liepos mėnesio įsigaliojus Asmeninio asistento pagalbos įstatymui, atsirado galimybė užtikrinti galimybės mokytis, dirbti ir savarankiškai dalyvauti visuomeniniame gyvenime. Prie šių pokyčių prisideda teikiama individuali asmeninio asistento pagalba, kuri yra įtvirtinta kaip viena iš specialiųjų poreikių rūšių. Svarbiausias asmeninio asistento uždavinys – ne atlikti veiksmus už neįgalųjį, o atlikti kartu su juo. Asistentas gali pasirūpinti higiena, maistu, pagelbėti bendrauti, tvarkyti finansus, padėti nuvykti į darbo pokalbį, taip pat ir padėti motinoms su negalia, kurių vaikams kyla grėsmė būti paimitiems iš šeimos (Asmeninis asistentas, 2021). Asmeninio asistento paslaugos itin svarbios šeimoms, kuriose vienas iš šeimos narių arba abu turi psichikos ar intelekto sutrikimų arba, kuriose yra susidariusi krizinė situacija, taip pat šeimoms, nuolat patiriančioms sunkumus, negebančioms susidoroti su įvairiomis problemomis, stokojančioms socialinių įgūdžių. Asmeninis asistentas, teikdamas paslaugas, supažindina bei moko šeimos narius praktinio gyvenimo aspektų, kasdienių įgūdžių, būtinų savarankiškam gyvenimui. Taipogi prisideda prie šeimos narių parengimo savarankiškam gyvenimui bendruomenėje, suteikiant tokių žinių, gebėjimų ir vertybių, kurie padeda asmeniniame ir visuomeniniame gyvenime atlikti reikalingas funkcijas, pozityviai bendrauti šeimoje, su kaimynais, tinkamai rūpintis nepilnamečiais šeimos nariais ir pan. 2021 m. Vilniaus miesto socialinės paramos centre Pagalbos šeimai skyriuje dirbo 13 asmeninių asistentų, kurie teikė paslaugas 234 šeimoms iš 1579 šeimų (15 proc.), kurioms intensyviai teikė socialinių įgūdžių ugdymo, palaikymo ir (ar) atkūrimo paslaugas. 39 šeimose, kurioms buvo paskirti asmeniniai asistentai, bent vienas iš šeimos narių turėjo psichikos ar intelekto sutrikimų.

Daugelį problemų taip pat galima išspręsti taikant tinkamą mokymo ir instruktavimo sistemą. Tyrimų rezultatai aiškiai rodo, kad sutrikusio intelekto tėvams jos yra labai naudingos, nes jie išmoka tinkamai rūpintis savo vaikais. Tačiau sutrikusio intelekto žmonių atveju turi būti jų poreikiams pritaikytas ugdymas, jį turi vykdyti darbuotojai, turintys ne tik tinkamų žinių apie vaiko vystymąsi ir poreikius, bet ir mokyti žmones, turinčius kognityvinių sutrikimų. Mokymas turėtų būti pritaikytas, jį turėtų vykdyti specialistai, turintys pakankamai žinių ne tik apie vaiko raidos poreikius, bet ir apie veiksmingus pažinimo sutrikimų turinčių žmonių mokymo metodus. M. Feldman (2004) pabrėžia, kad sutrikusio intelekto tėvų švietimas tampa veiksmingiausias jei jis vykdomas jų namuose ir yra skirtas konkrečioms įgūdžiams lavinti.

Socialinis darbas grįstas humanizmu tampa nuoširdžiu tarpusavio santykio mezgimu. Socialinis darbuotojas priimdamas kitą, dirbant su juo, mato visu pirmą jame asmenį, tačiau tuo pačiu turi priversti jį veikti pagal tam tikras schemas. O jei socialinis darbuotojas nemato kitame

žmoguje asmens, o mato tik problemas, negali gerbti ir užmegzti su juo pagarbius santykius, paslaugų teikimas tokiu atveju gali būti neefektyvus. Esminė problema, ar santykiai socialiniame darbe gali pereiti į draugystę. Santykius su klientu reikia vystyti, bet jie turi remtis į organizacijos procedūras, etikos kodeksą ir pan.

3.2. Visuomenės pagalba intelekto sutrikimą turinčioms motinoms

Verta pabrėžti, kad kartu su bendruomenės pagalba (profesionalų, religinių atstovų) intelekto sutrikimą turinčios mamos gali tobulėti ir džiaugtis savo gerėjančiais rezultatais: geriau patenkinti vaiko fizinius ir socialinius poreikius, reikšti meilę, auklėti, mokyti. Tai suteikia šioms motinoms nematerialų atlygį – savo kaip motinos identiteto atradimą, savivertės augimą, integracijos bendruomenėje pajautą, saviraišką (Baum, Burns, 2007, p.9). Yra svarbu reguliariai sudaryti galimybes motinoms dalyvauti įgyvendintose iniciatyvose, kurios padėtų joms tobulėti, įsijungti į bendruomeninę veiklą, gauti adekvatų finansavimą, organizuoti mokymus, kitas šviečiamąsias veiklas, taip siekiant mažinti diskriminaciją ir siekti tolygaus motiniškumo integravimo (Grigaitė, Jurevičiūtė, 2020, p.17).

Pagrindinės diskriminacijos priežastys slepiasi visuomenės ir darbuotojų mentalitete. Atlikus apklausą, kokios priemonės galėtų padėti sumažinti neįgalių moterų diskriminaciją, stigmatizaciją ir išstūmimą iš bendruomenių, buvo nurodomi šie pagrindiniai principai ir priemonės: abipusė pagarba; šeimos narių dėmesys; socialinė parama motinoms su vaikais; daugiau informacijos, paskaitų, diskusijų, viešų susirinkimų; „šeimos kursai“ – pagalba auginančioms motinoms; psichologų paslaugos; informacija, kur galima kreiptis; tobulinamos sąlygos vaikų auginimui; vienodos vyrų ir moterų teisės (Neįgaliųjų moterų padėties analizė, 2018, p.63).

Jau startavo Institucinės globos pertvarkos projekto antrasis etapas – projektas „Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra“, Europos Sąjungos struktūrinių fondų ir Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšomis. Projekto tikslas – bendruomeninių paslaugų plėtra darbingo amžiaus asmenims, turintiems psichikos ir (ar) proto negalią. Jį nuo 2020 m. gegužės pradžios įgyvendina Neįgaliųjų reikalų departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos kartu su partneriais – socialinių paslaugų srityje dirbančiomis įstaigomis bei neįgaliųjų nevyriausybėmis organizacijomis. Nes tik bendruomeninės paslaugos tai puiki alternatyva institucinei globai. Įvairių formų ir rūšių, kokybiškos bendruomenėje teikiamos socialinės, sveikatos priežiūros ir kitokios paslaugos užtikrina galimybę negalią turinčiam asmeniui gyventi tarp mūsų ir tuo pačiu gauti specializuotą pagalbą, atitinkančią individualius asmens poreikius. Tada negalią turintis žmogus bus savarankiškesnis, greičiau socializuosis, turės visas galimybes dalyvauti bendruomenės gyvenime.

4. VAIKO PAĖMIMAS IŠ ŠEIMOS

4.1. Vaiko paėmimo iš šeimos teoriniai aspektai

Vaiko teisių konvencijoje yra pabrėžiama, kad vaiko teises reikia ypač ginti ir kad reikia nuolat gerinti vaikų padėtį visame pasaulyje ir jų vystymąsi bei auklėjimą taikos ir saugumo sąlygomis. Šiuo principu nurodoma, kad svarbiausia yra vaiko interesai ir teoriškai turi būti atsižvelgiama į jo gerovę, nepaisant stigmatizuoto tėvų vaidmens. Pagal 9 straipsnį teigiama, kad Konvencijos dalyvės užtikrina, kad vaikas nebūtų išskirtas su savo tėvais prieš jų norą, išskyrus tuos atvejus, kai kompetentingi organai, vadovaudamiesi teismo sprendimu ir taikytiniais įstatymais, atitinkama tvarka nustato, kad toks atskyrimas yra būtinas vaiko interesams. Tai nustatyti gali prireikti tam tikru konkrečiu atveju, pavyzdžiui, kai tėvai žiauriai elgiasi su vaiku arba juo nesirūpina, arba kai tėvai gyvena atskirai ir reikia nuspręsti, kur turi gyventi vaikas. Taigi vaikai gali būti paimti iš šeimos, atskirti nuo motinų tik turint tam svarų pagrindą (Vaiko teisių konvencija, 1989).

Pagal Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių Konvenciją ir jos Fakultatyvų protokolą pagrindiniai principai yra: pagarba žmogaus orumui, nediskriminavimas, lygios galimybės, prieinamumas, vyrų ir moterų lygybės, visapusiškas dalyvavimas ir įsitraukimas. Šie principai leidžia plačiau suvokti, kaip yra siekiama priimti negalią turinčius žmones. Taip pat pagal šią Konvenciją yra išskiriamos neįgalios moterys ir jų diskriminacija, todėl bandoma imtis priemonių garantuoti joms šioje Konvencijoje įtvirtintų žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių įgyvendinimą ir naudojimąsi jomis.

JT neįgaliųjų teisių konvencijos 23 straipsnyje yra numatomas šeimos ir būsto neliečiamumas. Siekiama, kad Konvencijos Šalys imtųsi veiksmingų ir atitinkamų priemonių, kad pašalintų neįgaliųjų diskriminavimą visais klausimais, susijusiais su santuoka, šeima, tėvyste (motinyste) ir asmeniniais santykiais. Yra labai svarbu pabrėžti, kad Konvencijoje yra siekiama pripažinti neįgaliųjų teises laisvai ir atsakingai priimti sprendimus dėl savo vaikų skaičiaus, jų auklėjimo, taip pat turėti teisę gauti informaciją pagal amžių, teisę į švietimą reprodukcijos ir šeimos planavimo klausimais ir būtų suteiktos priemonės, kurios leistų jiems pasinaudoti šiomis teisėmis. Šiame straipsnyje taip pat yra ginamas neįgaliųjų žmonių vaisingumo išsaugojimas ir teisę į šeimą. Labai svarbus yra 23 straipsnio 4 punktas, kuris teigia, kad: „*Valstybės, šios Konvencijos Šalys, užtikrina, kad vaikas nebūtų atskirtas nuo savo tėvų prieš jų valią, išskyrus atvejus, kai kompetentingos institucijos, kurių sprendimus gali peržiūrėti teismas, pagal galiojančius įstatymus ir procedūras nusprendžia, kad toks atskyrimas yra būtinas dėl vaiko interesų. Vaikas jokia būdu negali būti atskirtas nuo tėvų dėl savo neįgalumo arba dėl vieno ar abiejų tėvų neįgalumo*“. Taigi vaikai gali

būti atskirti nuo negalią turinčių motinų tik tada, kai tam yra specialistų priimtas sprendimas (Neįgaliųjų teisių konvencija, 2006).

Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 36 straipsnis reglamentuota, kad vaikas gali būti paimtas iš tėvų, globėjų (rūpintojų) nustatant vaiko laikinąją priežiūrą ir toliau išlieka realus pavojus vaiko fiziniam ar psichiniam saugumui, nepavyksta užtikrinti vaikui šeimoje saugios aplinkos, išlieka realus pavojus vaiko fiziniam ar psichiniam saugumui, galimybė sukelti reikšmingą žalą vaiko sveikatai ar grėsti jo gyvybei. 40 straipsnio 8 punktas reglamentuoja, kad tuo atveju, kai „*atvejo vadybos metu atliekant pagalbos plano peržiūrą paaiškėja, kad aplinkybės, dėl kurių buvo iškilęs realus pavojus vaiko fiziniam ar psichiniam saugumui, sveikatai ar gyvybei, išnyksta arba šeima įvykdo visas atvejo vadybos proceso metu iškeltas sąlygas, nedelsiant organizuojamas atvejo nagrinėjimo posėdis, kurio metu sprendžiama dėl vaiko skubaus grąžinimo šeimai. Atvejo nagrinėjimo posėdis, kurio metu sprendžiama dėl vaiko skubaus grąžinimo šeimai, nedelsiant organizuojamas ir tais atvejais, kai atvejo vadybos metu šeimai iškeltas sąlygas galima įvykdyti vaikui esant šeimoje, nesukeliant realaus pavojaus vaiko fiziniam ar psichiniam saugumui, sveikatai ar gyvybei.*“

4.2. Vaiko paėmimo iš šeimos praktiniai aspektai

Vaiko gerovės užtikrinimas paimant jį iš nesaugios šeimos aplinkos yra viena iš atsakingiausių ir sudėtingiausių vaiko teisių apsaugos sistemoje dirbančių darbuotojų funkcijų. Mokslininkų atliekami tyrimai, parodo, kad tai vyksta ypatingo neapibrėžtumo, netikrumo ir rizikos kontekste (Seniutis, M. ir kiti, 2021. Profesionalaus vaiko teisių apsaugos darbuotojų veikimo prielaidų modelis ir rekomendacijos.). Šie tėvai, palyginti su tėvais be negalios, taip pat su tėvais, turinčiais kitą negalią, dažniau netenka vaiko globos, dažnai dar vaikui nesulaukus pilnametystės (Booth, Booth, 2005).

Dažniausiai intelekto sutrikimą turintys tėvai netenka vaiko, jam nesukakus 3 metų amžiaus, kai skiriama valstybės globa (Booth, Booth, 2012, p. 40). Asmenims su žymesniu intelekto sutrikimu (kuriems reikalinga 24 val./parą pagalba) dažniausiai neturi galimybių auginti vaiką, todėl vaikui dažniausiai skiriama valstybės globa iš karto po gimdymo. (Aunos, Feldman, 2008). Tarptautiniai skaičiavimai rodo, kad nuo 40 iki 60 % intelekto negalią turinčių tėvų netenka teisės rūpintis vaiku (Traustadóttir ir Sigurjónsdóttir, 2008). 2003 m. buvo atliktas platesnio masto vaikų globos priežasčių tyrimas. Tai apėmė vaikų iki trejų metų amžiaus Europoje. Šalys buvo suskirstytos į priklausančias ES ir ne ES šalyse. Belgijoje, Prancūzijoje, Norvegijoje, Portugalijoje, Švedijoje ir Jungtinėje Karalystėje dažniausia priežastis buvo smurtas prieš vaikus ir nepriežiūra (69 proc.). Vaiko palikimas ir neįgalumas sudarė 8 proc. visų tirtų atvejų. Našlaitystė niekada nebuvo

apgyvendinimo priežastis. Kroatijoje, Kipre, Čekijoje, Estijoje, Vengrijoje, Estijoje, Latvija, Malta, Rumunija, Slovakija, dažniausios komandiravimo priežastys vaiką už šeimos ribų yra vaiko palikimas (32 proc.), **negalia (23 proc.)**, smurtas prieš vaikus (6 %) (Kolankiewicz, 2007).

Motinstės pajėgumo vertinimas yra opi tema šnekant apie protinę negalią. Šis gebėjimas auginti ir auklėti vaiką turi būti svarbus klausimas vaikų gerovės sistemoje, kurioje labai svarbu sukurti tinkamas paslaugas ir paramą, kuriomis naudojantis, motinos galėtų saugiai ir efektyviai auginti savo vaikus. Negalima ignoruoti motinstės su negalia gebėjimo vertinimo, nes tai turi per didelę kainą šeimoms ir visuomenei. Turi būti identifikuojamos paslaugos, iniciatyvos, procesai socialinių sistemų viduje (tokie kaip: reikalingi profesionalai, patirtis, mokymai, organizacijų kūrimas). Turi būti suprantamas kontekstas ir kokiomis priemonėmis jį nagrinėti, spręsti (Aunos, Pacheco, 2021, p.361).

Pagal Lietuvoje galiojančius teisės aktų reglamentavimą, teismas gali priimti sprendimą dėl laikino ar neterminuoto tėvų (tėvo ar motinos) valdžios apribojimo tais atvejais, kai tėvai (tėvas ar motina) vengia atlikti savo pareigas auklėti vaikus, piktnaudžiauja tėvų valdžia, žiauriai elgiasi su vaikais, daro žalingą įtaką vaikams savo amoraliu elgesiu arba nesirūpina vaikais, taip pat tais atvejais, kai tėvai (tėvas ar motina) negyvena kartu su vaiku, dėl susiklosčiusių objektyvių aplinkybių (dėl ligos ir pan.) ir reikia nuspręsti, kur turi gyventi vaikas, teismas gali nuspręsti atskirti vaiką nuo tėvų (tėvo ar motinos). 2018 metais Lietuvos statistikos departamento duomenimis globa (rūpyba) buvo nustatyta 2 033 vaikams, 2019 metais – 1 312 vaikams, o 2020 metais – 877. Tėvų globos 2018 metais neteko 2 033 vaikai, 2019 metais – 1 353 vaikai, 2020 metais – 897. Iš šių skaičių „*tėvai laikinai negalėjo rūpintis vaiku (dėl tėvų ligos, suėmimo, baudmės atlikimo, kitų priežasčių)*“: 2019 metais – 417 vaikais, 2020 metais – 252 vaikais. (Oficialios statistikos portalas, 2022) Nors, Lietuvos statistikos departamento duomenimis, vaikų, kuriems nustatyta globa (rūpyba), ir vaikų, kurie neteko tėvų globos, skaičiai mažėja, tačiau problema išlieka aktuali ir bendras vaikų, kuriais negali pasirūpinti tėvai, skaičius lieka didelis (Mockaitytė-Cicilionienė, 2014, p.82).

Pabrėžtina, kad ieškinį dėl tėvų valdžios apribojimo panaikinimo gali pareikšti tik tėvai (tėvas ar motina), kuriems yra taikytas tėvų valdžios apribojimas. Tėvai asmeniškai turi pateikti teismui įrodymus, patvirtinančius pasikeitusį savo elgesį, gyvenimo būdą ir gebėjimą tinkamai auklėti, auginti savo vaikus ir jais rūpintis. Taip pat LR CK numato tėvų valdžios apribojimo panaikinimo sąlygas. Šios sąlygos reikalauja, kad: 1) tėvai (ar vienas iš tėvų) būtų pakeitę savo ankstesnį elgesį; 2) tėvai (ar vienas iš jų) galėtų auklėti vaiką; 3) tėvų valdžios apribojimo panaikinimas neprieštarautų vaiko interesams. Visos šios sąlygos susijusios tarpusavyje ir tėvų valdžios ribojimui panaikinti neužtenka nustatyti vienos iš jų – būtina remtis visomis sąlygomis. Intelektų sutrikimą

turintiems tėvams išpildyti šias sąlygas, atstovauti save teisme yra labai sudėtinga ir be atitinkamos profesionalios pagalbos tai atlikti tiesiog tampa neįmanoma.

Svarbu paminėti, kad 2020 m. Lietuvoje bendras asmenų, kuriems panaikintas tėvų valdžios apribojimas ar vaikų atskyrimas nuo tėvų skaičius, palyginti su visų asmenų, kuriems apribota tėvų valdžia ar taikytas vaikų atskyrimas nuo tėvų (889), skaičiumi, kaip ir 2019 m. sudarė vos apie 4 proc. Atsižvelgiant į tai, galima daryti išvadą, kad tik nedidelė dalis tėvų, kuriems buvo apribota valdžia ar taikytas vaikų atskyrimas nuo tėvų, buvo pakankamai motyvuoti ir gebėjo panaikinti priežastis, dėl kurių pastariesiems buvo suvaržytos tėvų teisės.

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas įtvirtina, kad vaiko paėmimas iš šeimos yra krašutinė priemonė. Reikia pabrėžti, kad tokie sudėtingi sprendimai priimami įvertinus ne vieną, bet visą eilę aplinkybių, tai yra galimas tik esant tam tikrų aplinkybių visumai, o galutinį žodį taria teismas. Tuo pačiu pastebime, kad vaiko teisių specialistų pagrindinė užduotis yra reaguoti į galimą grėsmę vaikui ir užtikrinti geriausius vaiko interesus. Joks šeimų stigmatizavimas negalimas. Tačiau mokslininkams vis dar kelia susirūpinimą tai, kad vaiko paėmimas iš intelekto sutrikimą turinčių asmenų dažniausiai susiję ne su vaiko teisių apsauga, o su klaidingais įsitikinimais ir stereotipais, kurie lemia nepagrįstus sprendimus nustatant vaikui valstybės globą (Llewellyn, McConnell, 2002).

Taip pat labai svarbu paminėti, kad vaiko atskyrimas nuo mamos yra skausmą kelianti situacija ir klausimas kyla, jei jau suteikta visa įmanoma pagalba ir atliktas visas veiksmų planas, kaip atlikti vaiko paėmimo procedūrą, kad tai mažiausiai pakenktų tėvams ir vaikams. (Grutz, 2011). Atlikti keli tyrimai, tiriantys motinų būseną ir jausmus po „vaiko paėmimo“. Juose apklaustos motinos pasidalino, kad jautė didžiulį skausmą ir sielvartą, buvo akimirklų, kuomet galvodavo net apie savižudybę. Respondentų teigimu, jie nuolat galvodavo apie savo vaikus ir nerimaudavo, kaip jiems sekasi, ar jie yra saugūs, ar yra laimingi. Kai kurios motinos pasidalino, kad lankant vaikus pas globėjus, jautė didžiulį skausmą, buvo skaudu išsiskirti. (Booth, Booth, 2005).

Mayes, Llewellyn (2012) tyrimas parodė panašius rezultatus: po „vaiko paėmimo“ motinos išgyveno tokius jausmus kaip liūdesys, netekties jausmas, pyktis, sielvartas, tuštuma, kančia. Jos jautė savo situacijos beviltiškumą, nes negalėjo spręsti dėl savo gyvenimo, o dėl jų vaikų sprendimus priimdavo kiti asmenys. Tačiau, tam tikra dalis motinų džiaugėsi, kad vaikais yra tinkamai pasirūpinta, o „globėjai galės duoti tai, ko negalėtų duoti pačios motinos“ (pvz. aprūpinti finansiškai). Vienos motinos turėjo tikslą susigrąžinti vaikus, pagerinti motinystės įgūdžius, o kai kurios respondentės motinystės vaidmens atsisakė, nes neturėjo fizinių galimybių matyti savo vaikus, arba matė tik vieną kartą per metus. Motinos nurodė, kad joms truko artimųjų paramos, be to jie ypač norėjo palaikyti ryšį su tokio pat likimo tėvais, nes jautė, kad tik jie juos supras. Taip pat

mokslininkai, atlikę tyrimus šioje srityje, teigia, kad dažnai intelekto sutrikimą turinčios motinos nesupranta dėl kokios priežasties vaikams buvo skirta valstybės globa. Pradžioje motinos galvoja, kad jos turi pagerinti tam tikrus motinystės įgūdžius ir vaikas bus gražintas į šeimą. Tačiau tai neįvykdavo, dažniausiai moterys nelankydavo savo vaikų, gyvenančius pas globėjus, o nurodyti priežasčių dėl ko – negalėdavo. Autoriai atskleidžia motinų bejėgiškumą, tinkamos pagalbos nebuvimą praradus vaikus ir paramos trūkumą dar vaikams augant šeimose.

Motinos, turinčioms intelekto sutrikimą, teoriniame lygmenyje pabrėžiama pagalbos, visuomenės tolerancijos didinimo svarba. Praktiniame lygmenyje visgi mažai kas daroma, tinkama pagalba nėra teikiama, arba jos nepakanka. Motinos, turinčios intelekto sutrikimą, jaučia visuomenės atskirtį, neigiamą specialistų požiūrį į jų apsisprendimą dėl motinystės, išreiškia nepasitikėjimą specialistais, pačioms atstovauti savo ir vaiko interesus teisme joms tiesiog labai sudėtinga, net daugelių atvejų neįmanoma. Tačiau kiekvienas atvejis yra unikalus, individualus, kaip ir kiekvienas žmogus turi savo individualius poreikius. Ką išgyvena motinos, turinčios intelekto sutrikimą dėl vaiko paėmimo? Ar jos gana specialistų paramą? Ar specialistai skyrė pakankamai laiko ir sugebėjo išaiškinti joms prieinama kalba apie tai kodėl taip atsitiko? Į visus šiuos klausimus pabandysiu atsakyti savo tiriamajame darbe.

5. METODOLOGIJA

Teorinėje dalyje aptartos intelekto sutrikimą turinčių motinų motinystės ypatumai, socialinės paramos ir pagalbos motinoms su negalia poreikio svarba bei vaiko paėmimo iš šeimos aspektai. 2010 m. Lietuva, ratifikuodama JT Neįgaliųjų teisių konvenciją prisiėmė atsakomybę ir įsipareigojo įgyvendinti Konvencijos nuostatas savo įstatymuose ir praktikoje diegti lygybės bei nediskriminavimo, pagarbos prigimtiniam žmogaus orumui, savarankiškumui, laisvei rinktis ir visaip rūpintis ir padėti intelekto sutrikimą turinčioms mamoms auginant savo vaikus.

Norint iš arčiau pajauti ir pamatyti vaikų praradimo poveikį šių motinų gyvenimui, kokią svarbą motinos su intelekto sutrikimu teikia motinystei, kurios iš jų buvo atimta ir kaip jos toliau gyvena be savo vaikų, ar kaip išgyveno tą laikotarpį, kai savo gyvenime turėjo vaiko paėmimo patirtį. Labai svarbu yra suvokti šių motinų gyvenimo ypatumus ir išgirsti jas pačias, nes būtent tai gali prisidėti prie jų padėties visuomenėje gerinimo, keisti visuomenės požiūrį ir įsitraukimą į socialines bendruomenių problemas. Tyrimu siekiama atsakyti į kai kuriuos iš šių klausimų.

5.1. Tyrimo objektas, tikslas, uždaviniai, metodika

Tyrimo objektas: sutrikusio intelekto motinų, iš kurių buvo paimiti vaikai, patirtys.

Tyrimo tikslas: ištirti sutrikusio intelekto motinų, iš kurių buvo paimiti vaikai, patirtis auginant vaiką/us, jo/jų paėmimo metu ir gyvenant be vaiko/ų.

Tyrimo tikslui pasiekti keliama uždaviniai:

1. atskleisti motinų, turinčių intelekto sutrikimą, motinystės ypatumus;
2. išanalizuoti vaiko/ų paėmimo iš motinos, turinčios intelekto negalią, patirtis;
3. ištirti motinų, turinčių intelekto sutrikimą požiūrį į socialinį darbą;
4. atskleisti motinų patirtis gyvenant po vaiko/ų paėmimo.

Tyrimo metodika. Tyrimui atlikti ir tyrimo klausimams atskleisti buvo taikyta kokybinio tyrimo strategija, kuri leidžia giliau atskleisti tyrimo dalyvių patirtis, ką jie jaučia, ką išgyvena, su kuo susiduria, ką jiems tai reiškia, kaip tai juos paveikė. Pateikiant atvirus klausimus, informantas skatinamas prisiminti, mąstyti, išsakyti savo nuomonę, savo požiūrį. Kokybiniai tyrimai leidžia lanksčiau bendrauti su tyrimo dalyviu, kai kuriamas svarbus ryšys, kad būtų gaunami turiningesni ir gilesnę prasmę turintys duomenys, kurie leidžia plačiau pažvelgti į esmę tokią, kaip ją apibrėžia patys tiriamieji. (Žydzūnaitė, 2017).

5.2. Tyrimo instrumentas, dalyvių atranka, tyrimo kliūtys, duomenų apdorojimas

Tyrimo instrumentas. Atsižvelgiant į informantų specifiškumą, buvo pasirinktas pusiau struktūruotas interviu, kad esant reikalui būtų galima lanksčiai reaguoti į tyrimo eigą, jei informantui būtų sunku atsakyti į klausimą, nesuprastų jo reikšmės, būtų galimybė užduoti papildomus, patikslinamus klausimus. Interviu metu buvo remtasi interviu klausimynu parengto lietuvių kalba ir išversto į rusų kalbą (1 ir 2 priedai). Klausimyne buvo suformuluoti pagrindiniai ir papildomi/patikslinantys informaciją klausimai bei jų preliminarai pateikimo seka. Taip pat numatyta, kad interviu eigoje tyrėja gali papildomai užduoti plane nesuformuluotų klausimų.

Dalyvių atranka. Dalyviai buvo atrenkami netikimybinės tikslinės – kriterinės atrankos būdu. Atranka buvo vykdoma pagal šiuos kriterijus: moterys, turinčios intelekto sutrikimą, auginančios arba auginusios vaiką (-us), vaiko paėmimo iš šeimos/motinos faktas, sutikimas dalyvauti tyrime. Moterys turėjo būti žodžiu pakankamai iškalbingos, kad galėtų papasakoti apie savo patirtį ir sutikti jas aptarti su tyrėju.

Pagrindinės tyrimo kliūtys. Pagrindinį sunkumą atlikti tyrimą sudarė informantų paieška. Surasti ir susisiekti su informantais buvo sudėtinga dėl asmens duomenų apsaugos. Potencialių tyrimo dalyvių buvo ieškoma kreipiantis į socialines paslaugas teikiančias įstaigas, nevyriausybines organizacijas, Vilniaus ir kitų Lietuvos miestų seniūnijų socialinio darbo skyrius, į asociaciją „Viltis“. Bet tai neatnešė jokie rezultato. Tyrimo dalyvės buvo surastos dėka mano asmeninių pažinčių socialinio darbo lauke. Taip pat esu labai dėkinga Savarankiško gyvenimo namų, A. Kojelavičiaus g., vedėjai Alinai, už pagalbą organizuojant 2 interviu. Taip pat, galiu atkreipti dėmesį, kad prieš paimant interviu, reikėjo įgauti informančių pasitikėjimą, kelis kartus paskambinti, susitikti kartu su žmogumi, kurio pasitiki informantas ir tik tada, susipažinus ir įgavus informanto pasitikėjimą ir sutikimą, pavykdavo paimti interviu. Ieškodama potencialių informančių pastebėjau, kad dėl skaudžios patirties, daugelis nenori kalbėti apie save, liesti prisiminimus, atsisako duoti interviu.

Tyrimo vieta. Su kiekvienu informantu atskirai buvo tariamasi iš anksto dėl pokalbių laiko ir vietos. Interviu paėmimui stengiausi atrasti kuo natūralesnę ir neutralesnę vietą, kad aplinka būtų saugi ir informantai patirtų kiek įmanoma mažiau blaškymų.

Tyrimo imtis. Tyrimas buvo vykdomas nuo 2022 m. sausio iki gegužės mėnesio. Interviu buvo imtas informantų gimtąja kalba (lietuvių arba rusų). Tyrime dalyvavo 7 motinos, turinčios nežymų intelekto sutrikimą, iš kurių buvo paimti vaikai, arba turinčios vaikų paėmimo patirtį. Buvo atlikti 7 pusiau struktūruoti interviu, kurių vidutinė trukmė – 42 minutes. Viena motina sutiko tyrime dalyvauti kartu su partneriu, kuris taip pat turi nežymų intelekto sutrikimą. Kita motina

atsisakė duoti interviu žodžiu, bet atsakymus į klausimus surašė raštu ir atsiuntė elektroniniu paštu. Dalyvių amžius svyravo nuo 35 iki 55 metų (amžiaus vidurkis buvo 43 metai). Vaikų paėmimas iš motinų vyko skirtingais laikotarpiais: prieš 1,5 metų (šiuo metu vaikai laikinoje globoje), iki atvejų, vykusių prieš 20 metų. Vaikų amžius, kai jie buvo paimti iš motinų, buvo nuo gimimo iki trylikos metų.

1 lentelė. Tyrimo dalyvių duomenys

Slapyvardis	Amžius (metais)	Vaikų skaičius (amžius šiuo metu)	Šiuo metu kartu gyvenančių vaikų sk.	Interviu kalba	Kada vyko vaiko/ų paėmimas	Šeimyninė padėtis	Miestas, kur gyvena
Ina	55	1 (20)	0	Rusų	Prieš 20 m., po vaiko gimimo	netekėjusi	Vilnius
Inesa	45	1 (14)	0	Rusų	Prieš 4 m., kai dukrai buvo 10 metų	netekėjusi	Vilnius
Alina	37	6 (13, 10, 9, 8, 7, 1,5)	0	Liet.	Prieš 1,5 m., vyksta atvejo vadyba	susituokusi	Vilnius
Rita	47	6 (6, 8, 4)	3	Liet.	2 vaikai buvo paimti ir grąžinti tais pačiais metais (3 vaikai sudegė gaisre)	išsiskyrusi	Mažeikiai/atsakymai raštu
Pora: Sergejus ir Oksana	35 ir 25	4 (6, 4, 3, 10 mėn.)	1	Rusų	Paimti 3 vaikai, po vieną, kai vaikams sueidavo 6 -10 mėn.	susituokę	Vilnius
Aleksandra	40	2 (3, 4)	0	Rusų	Po vaikų gimimo, tiesiai iš ligoninės	gyvena su partneriu	Vilnius
Halina	47	7 (5 vaikai suaugę, 1 vaikui 2 metai)	0	Liet.	5 vaikai paimti prieš 20 metų, kai vyriausiam buvo 10 metų, jauniausiam – 6 mėn.; vienas vaikas paimtas prieš 2 metus – po gimimo (iš ligoninės, vienas vaikas žuvo)	Gyvena su partneriu	Vilniaus raj.

Duomenų apdorojimas. Tyrimo metu buvo atlikta gautų duomenų transkribavimas, analizė, išskiriant parafrazes, subkategorijas ir kategorijas ir interpretavimas, naudojant kokybinio turinio analizės metodą (*angl. Qualitative content analysis*). Kokybinio turinio analizės metodas padeda išvengti paviršutiniškumo ir giliau pažvelgti į tiriamą fenomeną. Analizuodamas kokybinio tyrimo duomenis, tyrėjas gali perteikti, kaip tyrimo dalyviai suvokia savo patirtis, reiškinius, tačiau nevertina tyrimo dalyvių asmenybių (Žydzūnaitė, 2017). Kokybinė tyrimo analizė taikoma įvairių duomenų gilumo interpretacijai (Bitinas ir kt., 2008).

Remiantis Žydžiūnaite (2017), kokybinė turinio analizė yra atliekama keturiais žingsniais:

- 1) parengiamasis etapas – tyrėjas apmąsto, kokiais metodais tyrėjais remsis, atlikdamas tyrimą;
- 2) imties sudarymas – atrankos kriterijų sudarymas;
- 3) duomenų rinkimas;
- 4) duomenų analizė - prasminių elementų suskirstymas į subkategorijas. „*Prasminis vienetas – tai pagrindinis turinio analizės kodavimo vienetas.*“ (Žydžiūnaite, 2005, 67 p.). Duomenų kodavimas ir kategorizavimas.

5.3. Tyrimo etika

Pasak S. Sabaliausko (2017) kokybiniai tyrimai yra „*kompleksiški ir sudėtingi, nes žmonių gyvenimų ir patirties tyrimai kelia daugybę etinių dilemų.*“ Kadangi atliekamas tyrimas gali sukelti informantams nemalonius prisiminimus, sielvartą ir emocinius išgyvenimus, ypač kai dalyviai priklauso pažeidžiamai grupei asmenų, kurių kognityviniai sugebėjimai dėl intelekto sutrikimo yra riboti. Prieš įtraukiant informantus į tyrimą buvo laikomasi pagrindinių etikos principų: laisvanoriškumo, geranoriškumo, konfidencialumo, pagarba asmens orumui ir privatumui principais, svarbiausia nepakenkti tiriamajam asmeniui. Prieš atliekant interviu su kiekvienu informantu trumpai, jam suprantamu būdu bei kalba buvo aptartas tyrimo tikslas ir jo reikalingumas. Jų buvo atsiklausoma dėl pokalbio įrašymo bei paaiškinta galimybė neatsakyti į nepriimtinius ar nemalonius klausimus, taip pat galimybę atsisakyti, kad jų interviu būtų analizuojamas. Informantams buvo paaiškinta, kad konfidencialumo principas yra susijęs su tuo, kad tyrimo duomenys bus naudojami tik šio baigiamojo darbo rengimui, kuris bus viešai ginamas Vilniaus universitete. Tačiau informacija apie atskiro tyrimo dalyvio atsakymus niekur viešinama nebus, paaiškinta apie tyrimo duomenų kodavimą ir duomenų apsaugą.

6. TYRIMO REZULTATŲ PRISTATYMAS

6.1. Šeimos planavimas. Gimdymas.

“Niekada negalvojau, kad kada nors tapsiu mama.”

Siekiant išsiaiškinti sutrikusio intelekto turinčių motinų pasiruošimą tapti motinomis, jų buvo paklausta apie laikotarpį, kai jos tik ruošėsi motinystei, ar ruošėsi. Šie duomenys svarbūs, išsiakinant pagalbos poreikį šio laikotarpiu.

Kaip ir kiekviena moteris jos trokšta būti mylimos, turėti šeimą: *“Aš norėjau šeimos, <...> “ [Oksana], nori mylėti savo vaikus, turi vilčių auginti savo vaiką ir jį mylėti: „nors mano tėvai mane neaugino, bet aš žadėjau savo seneliui, kad jei pagimdysiu savo vaikus, kad aš juos mylėsiu taip, kaip mylėjo mane senelis. Jis mane mylėjo“. [Oksana]*

Analizuojant duomenis, beveik visos akcentuoja baimę gimdyti: *„<...> aš pajutau baimę...atsirado baimė... baimė gimdyti... <...>“, [Inesa], „baisu buvo ir viskas.“ [Halina]; baimė ir nežinojimas: “<...> kai laukiausi pirmos dukros, tai nieko nežinojau, <...> kai pagimdžiau pirmą vaiką, buvo baisu, tikrai baisu.” [Alina]; pasimetimą ir nesusivokimą: „<...> Buvau pasimetusi iš pradžių nesupratau kad laukiuosi. <...>“ [Rita], “Ne, nesuprasdavau, nebuvo pasiruošusi...” [Inesa]. Baimės, nežinojimas, pasimetimas, nesupratimas kas vyksta sąlygotos žinių ir informacijos trūkumu. Kaip rodo tarptautiniai tyrimai, negalią turinčios moterys ir paauglės neturi galimybės gauti tinkamo ir prieinamo seksualinio švietimo, o žinios apie lytiškumą gaunamos kitaip nei švietimo sistemoje: per pažystamus, informacines technologijas.*

Interviu analizėje atsiskleidžia informančių mintis dėl neštumo nutraukimo ir kaip pagrindinę priežastį Inesa nurodė baimę gimdyti: *“Aš norėjau padaryti abortą tik dėl to, kad bijojau gimdyti, tik dėl to...<...>“ [Inesa].* Toliau interviu metu informanė nurodo ir baimės gimdyti priežastį – tai galimai paveldėtas sunkus gimdymas: *“Aš visada turėjau baimę, kai buvau nėščia, baimę gimdyti, nes mane mama sunkiai gimdė, galvojau, kad paveldėjus ir aš gimdysiu sunkiai.<...>“.* Inesa jautė skausmo ir mirties baimes: *„Žinojau, kad per gimdymą būna motinos miršta ir vaikai miršta, galvojau kad ir aš galiu mirti, skaudės, buvo skausmo baimė, baimė mirti,<...> [Inesa].* Taip pat informantė išgyveno baimę dėl vaiko sveikatos: *„gali gimti neįgalus vaikas<...>“.* Nurodo motinos neigiamą įtaką: *„Nes mane mama labai buvo prigąsdinus.“[Inesa].*

Kita informantė norėjo nutraukti neštumą, nes turėjo nuojautą apie motinystės sunkumus: *“Jaučiau, kad bus sunku ir...“ [Oksana].* Galima daryti prielaidą, kad Oksanos pirmas neštumas buvo neplanuotas, nelauktas, bet draugės įtaka svarbiam sprendimo priėmimui yra akivaizdi:

“aišku... pirmos dukros kažkaip nenorėjau, norėjau daryti valymą, bet mane sustabdė, sustabdė draugė. Tai ir pagimdžiau.” [Oksana]

Tik viena informantė iš šešių, nežiūrint į netikėtumą, pasakoja apie savo išgyventą džiaugsmą, kurį patyrė, sužinojus kad laukiasi vaiko: *“eee.. nu... pirmą kartą....eee kai pastojau...nu nesitikėjau..., kad taip bus.... pirmą – buvo eee..... buvo **džiaugsmas**....(šypsosi)”[Aleksandra].*

Apie nesuvokimą, kad vyksta gimdymas kalbėjo informantė Ina: *“Aš, aš, aš visai nesupratau, kad turėsiu vaiką, tik kai pradėjau gimdyti, tada tik ir supratau. Niekas nieko nesakė, negalvojau net. Iki gimdymo galvojau kad man krizė ir nėra mėnesinių. Nda.. da...<...> aš jėgos tada turėjau, ji kaip iššokio, nukrito ant žemės, aš, aš, aš... ją pakėliau už rankos, virkštelę jai nupjoviau, padėjau ant lovos ją, suvyniojau ir ją gulėjo. Ir viskas. Laukiau, kol globėja atvažiuos. Nu, po darbo kol globėja atvažiuos.””[Ina]. Informantė gimdė savo namuose: „aš namie pagimdžiau... čia vat, namie.....”[Ina]. Informantės nesuvokimas apie gimdymą, nesupratimas apie tai kas vyksta su ja bei globėjos abejingumas – globotinės neštumo nepastebėjimas, rodo santykių tarp jų nebuvimą. Kelia nerimą egzistavusios rizikos ir pavojaus motinai ir jos vaikui: pavojus vaiko sveikatai, dėl nehygieniškų sąlygų bei pavojus ir rizika motinos sveikatai – gimdymas be pagalbos, vienai, nesuvokiant situacijos.*

Apibendrinant šią tyrimo dalį, galima teigti, kad motinos, turinčios intelekto sutrikimą paprastai nori turėti šeimą, mylėti savo vaikus, bet neturi žinių apie neštumą bei gimdymą, jas slegia stiprus gimdymo baimės jausmas. Tyrimo duomenys parodė ir tokį tarsi fatališkumą, plaukimą pasroviui, sąmoningo apsisprendimo nebuvimą – nesupranta, kad laukiasi; draugė įkalba, tai nesidaro aborto; gimdo nesuprasdama, kas vyksta. Iš moterų pasisakymų apie baimes, sunkumus, nepasiruošimą motinystei ir pasimetimą, apie savęs kaip moters nuvertinimą, galime daryti išvadą, kad moterim trūksta informacijos apie neštumą, gimdymą, trūksta pasitikėjimo savimi, savo moteriškumu, trūksta profesionalios pagalbos padedant suprasti kas vyksta neštumo metu, pasiruošimo gimdymui, konsultavimo.

6.2. Motinystė

„Aš esu mama“

Nors motinystė yra istoriškai nulemtas socialinis konstruktas, daugelio moterų, turinčių intelekto sutrikimą atžvilgiu šia prigimtinė galimybė išlieka neprieinama (Arnade ir Haefner, 2011; Lewiecki-Wilson ir Cellio, 2011). Daug pastangų siekiant moterų reprodukcinės autonomijos buvo dedama dėl to, kad jos galėtų nuspręsti, ar turėti vaikų ir kada juos turėti, o išsivadavimas iš socialinių lūkesčių atlikti motinos vaidmenį buvo ir tebėra laikomas nukrypimu nuo normos, neįgalių moterų pagrindinė problema dažniausiai yra bandymas būti motina nepaisant socialinio

konteksto. Šios moterys dažnai susiduria su paramos stoka ir didesne socialine kontrole, patiria kitokius lūkesčius dėl motinystės nei kitos moterys: jos neskatinamos susilaukti palikuonių, joms ribojama galimybė gauti ginekologinę priežiūrą ar seksualinį švietimą.

Vaiko gimimas pakeičia moters gyvenimą, priverčia motina prisitaikyti prie pasikeitusių aplinkybių. Siekiant ištirti vaiko/ų gimimo ir jų auginimo aplinkybes, informančių buvo paprašyta papasakoti, kokios jos buvo mamos. Motinystės patirtys yra ganėtinai skirtingos ir įvairios, analizuojant duomenis išryškėjo pagrindinės subkategorijos: svarba būti mama – „Aš esu mama“, motinystės džiaugsmas bei sunkumai, vaikų auklėjimo ypatumai, vaikystės patirties įtaka savo šeimos modelio konstravimui.

„Aš esu mama“.

Dviem informantėms neteko auginti ir auklėti savo vaikų, nes jie buvo paimti iš karto po jų gimimo. Daugelis moterų nori turėti vaikų ir siekia motinystės. Nors informantė Ina nuvertina save kaip moterį: *“Niekada negalvojau, kad kada nors tapsiu mama. <...>”* [Ina], pagimdžius vaiką, tuo metu nesuvokus vaiko gimimo situacijos ji pabrėžia, kaip jai svarbu būti mama. Ina žino, kad dėl sveikatos būklės ji negalės auginti vaiką, bet tuo pačiu pabrėžia: *“<...> aš neparašiau atsisakymo, man neatimtos motinystės teisės, ne, neatimtos, tik apribotos.. bet aš mama ir esu mama, aš žinojau, kad negalėsiu paimti vaiką...<...>”* [Ina]. Aleksandrai taip pat svarbu būti mama ir atsisakyti motinystės ji negali: *„... man siūlė, kad aš atsisakyčiau jo, bet nedaviau sutikimo, kad atsisakyti vaiko....”* [Aleksandra].

Motinystės džiaugsmas.

Ina dukros neaugino, bet davė vardą, ir pasakoja apie tai su nostalgija ir didelė svarba sau: *“<...> aš vardą pati daviau – Marija, kaip mamos, mama buvo Marija ir dukrą pavadinau Marija.”* Aleksandra taip pat neaugina vaikų, bet jai labai svarbus laikas praleistas su vaikais: *“<...> džiaugsmas būna, kai vaikai būna su mumis. Kai einam pasivaikščioti su jais, ilsimės, perkam dovanas, važiuojame prie jūros... būna džiaugsmas...”*

Inesai vaiko auginimo lengvumas priklauso nuo jo amžiaus, kol vaikas mažas, poreikiai jo mažesni ir džiaugsmą kelia maži dalykai: *“Kai ji maža buvo, man taip lengva buvo ją auklėti, paklusni buvo, miela [milaška], dantukai balti buvo, tokie balti, balti, <...>”* [Inesa]

Oksanai lengva buvo auginti vaiką su pagalba, kai gyveno Savarankiško gyvenimo namuose: *„Kažkaip lengvai buvo čia, kai gyvenau.”*; džiaugėsi dukros pirmais žingsniais: *“Man buvo malonu, kad Maja pradėjo šliaužti pati, atsistojo ant kojyčių čia. <...>”* O Alinai lengviau buvo auginti vis jaunesnius vaikus: *“<...> O jau su antru, trečiu, ketvirtu, penktu ir šeštu buvo jau kažkaip lengvai... <...>”* [Alina]

Beveik visos informantės savo motinystę vertina save teigiamai: „*Aš buvau normali mama.*“ [Rita]; „*<...> Vaikai bent sako, kad gera mama buvau.*“ [Alina]; „Mylinti ir rūpestinga mama: „*mylėjau, aš savo vaikus visus mylėjau, sako nu ten, bet aš tikrai savo vaikus tikrai mylėjau, buvau mylinti ir rūpinausi, ten kiti sako, kad nesirūpinau... .<...>*“ [Halina]. Informantei Ritai, gražinusiai savo vaikus, svarbu aprūpinti vaikus, kad jiems nieko netruktų: „*dabar viska kaip išeina suteikiu vaikams, kad jiems nieko netruktų*“ [Rita].

Apibendrinant galima teigti, kad beveik visų informančių nuomone, iš kurių buvo paimti vaikai, rūpintis vaikais ir juos auginti buvo lengva ir malonu, kai yra gaunama pagalba, kol vaikas mažas, tai yra priklauso nuo vaiko amžiaus ir jo poreikių. Jos nematė didelių sunkumų ir laiko save labai geromis ir rūpestingomis motinomis. Jos pabrėžia, kad buvo „normalios“ mamos, džiaugėsi mažo vaiko pasiekimais bei galimybe pabūti šalia, aplankyti, nupirkti vaikui dovaną ar praleisti laiką kartu su vaiku suteikia motinai džiaugsmo. Tik viena informantė, kuri susigražino vaikus supranta, kad jai kaip motinai svarbu aprūpinti vaikus, kad vaikams nieko netruktų.

Motinystės sunkumai.

Idomus subjektyvaus suvokimo bruožas yra tas, kad ne visos moterys kalba, arba kalba mažai apie problemas, susijusias su jų motinystės vaidmeniu. Siekiant išsiakinti su kokiais sunkumais susidūrė motinos, auginant vaikus, jų buvo paklausta, kas buvo sudėtinga ar neaišku auginant vaiką/us.

Surinkti duomenys parodė, kad sunkumai atsirado ne iš karto. Augant vaikui, sudėtingėjant vaiko poreikiams, besivystant motinos priklausomybei daugėjo ir sunkumų: „*<...> o po to jau, 7 metų pradėjo dantys gesti. Aš ją į darželį vedžiodavau, ir išgerdavau, bet ne kasdien, ne, ne kasdien. Po to ji pradėjo balsą kelti, pradėjo rodyti savo charakterį, kaprizus rodyti, išdidi, ot išdidi ir nervai, nervuota, nenori nusileisti, užsispyrusi kaip ir aš. <...>*“ [Inesa], toliau atsiskleidžia ir atvirai pasakoja apie priklausomybę bei jos įtaką vaiko auklėjimui: „*<...> labai rėkdavau ant dukros kai ji neklausydavo manęs, šiaip sau galiu prieiti ir apšaukti, tiesiog mano nervų sistema padidėdavo. Man reikėjo labai alkoholio, nors truputį, tada aš suminkštėdavau.*“

Okasna pasakoja, kad sunkumas buvo suderinti motinystę ir darbą be pagalbos: „*Man buvo sunku su pirma dukra, reikėjo dirbti ir ją žiūrėti, imti ją pastoviai į darbą, nes vyras nedirbo niekur. Aš tik dirbau. Viskas buvo ant manęs, ir... mes namą nuomavome su jo... / Jis nieko neužsiminėjo, jo tėvai irgi gėrė, amžina atilsis...<...>*“. Pripažįsta, kad nemokant skaityti yra sunku be pagalbos auginti vaiką: „*Sunku, taip, su mišinukais susitvarkyti. Pirmą dukrą pamaitinau kažkur tik mėnesį, kai jai suėjo, dinga pienas. Su antrą dukrą tai visai nebuvo pieno, kai Karitase gyvenau jai duodavau mišinį. Karitase man niekas nepadėjo, viską reikia buvo daryti pačiai.*“; [Oksana].

Sunku buvo auginti tik pirmą vaiką, visus kitus: “<...> O jau su antru, trečiu, ketvirtu, penktu ir šeštu buvo jau kažkaip lengvai... <...>”. [Alina]

Informantė Halina teigia, kad auginant vaikus „nu tai viskas...” buvo sunku, toliau net susierzina prisiminus gyvenimą su smurtaujančiu vyru: “Nu kas gali būti lengva ir malonaus, įsivaizduokite: vyras durnius, nu visai, paskui, kuo toliau čia mušėsi, nu kur,...<...>” . labiausiai akcentuoja nepriteklių ir prastas gyvenimo sąlygas: “kur padėsi, nu ką padarysi, nu kai vietos mažai.<...>”

Problemos, susijusios su motinos intelekto negalia, gali apsunkinti kitos problemos, kurios apsunkina motinystę, pavyzdžiui, negaunant pagalbos iš artimųjų bei pagalbos iš specialistų, skurdas ir nepriteklius, nedarbas ir prastos gyvenimo sąlygos, priklausomybės bei izoliacija gali suteikti motinystei papildomus sunkumus ir lemti vaiko paėmimą iš mamos. Žmogaus teisėmis grindžiamas požiūris atkreipia dėmesį į abipusį negalios ir skurdo sąlygotumą: negalia gali lemti skurdą, o skurdas įtaką negalios atsiradimui.

Moksliniais tyrimais taip pat nustatyta, kad tokie kintamieji, kaip: skurdas ir ribotas socialinis tinklas, psichikos sveikatos problemos, praeityje patirtos traumos, smurto šeimoje istorija, daro įtaką asmenų, turinčių intelekto sutrikimą, tėvystei. (Aunos, Pacheco, 2021)

Vaikų auklėjimo ypatumai.

Inesa, augino dukrą iki 10 metų, į klausimą apie vaikų auklėjimą, atsakė: “Aš auklėjau griežtai, nemušiau vaiko, vieną kartą užsimojau ant vaiko, bet nusišypsojau ir nuleidau ranką, <...>” Alina, prieš 1,5 metų netekus 6 vaikų, taip pat vaikų auklėjimą supranta kaip: “<...>... vaikų mušti niekada nemušdavau. Ką griežčiausia aš dariau, tai stačiau į kampą, ką vaikai ir Vaikų teisėms taip sakė. Taip, užrėkti tai galėjau užrėkti, kai chaosas toksai namie, vaikas ne vienas, tai tikrai reikia biški hm, tai taip užrėkdavau.<...>”. Nors tiriamųjų nebuvo klausama apie vaikų bausmes, bet motinos iš kurių buvo paimti interviu auklėjimą supranta būtent taip.

Dvi informantės kalba apie turėtas ankščiau vaiko auklėjimo patirtis: „Nu kažką žinojau...eee, mūsų... mano draugė irgi turėjo sūnų... eee... ji truputi irgi davė man su jo pabūti, pažiūrėti, ji kažkaip man mokėjo pinigus. <...>“ [Aleksandra]; “<...> Ir pas mane tokia buvo patirtis, mano vyro sesė jau turėjo 3 vaikus, jie buvo mažiukai, mažiausiam buvo 6 mėnesiai. Ir aš kažkaip ten dažnai bendraudavau, ir aš ten pampersus mokiausi keisti, ir pamaitinti, auginti, viską.<...>” [Alina]. Šios turėtos patirtys, jų manymu, turėjo palengvinti vaikų auginimo asmeniną patirtį: „Galvojome, kad mes irgi būsim kažkaip pasiruošę auginti vaikus“ [Aleksandra].

Nors užsienio tyrimai rodo, kad intelekto sutrikimų diagnozė neprognozuoja tėvų kompetencijos, tačiau daugybė tyrimų atskleidžia daugybę įvairių aplinkos kintamųjų, kurie daro didesnę įtaką tėvystei nei intelekto sutrikimo diagnozė. Feldmanas (2002) pasiūlė hipotetinį

auklėjimo modelį, kurio galima paaiškinti auklėjimo sėkmę ir sunkumus. Pagal šį modelį hipotetiškai manoma, kad tokie kintamieji kaip socialinė parama (t. y. kiekybė, kokybė, dažnumas, intensyvumas ir kompetenciją didinantis gebėjimas), tėvų fizinė ir psichinė sveikata, socialinis ir ekonominis statusas, praeities istorija ir net vaiko savybės turi įtakos vienas kitam ir auklėjimui. Tyrimai patvirtino kai kuriuos šių kintamųjų ryšius.

Vaikystės patirties įtaka savo šeimos modelio konstravimui.

Dėl pasiruošimo auklėti ir rūpintis vaiku kalba visos informantės panašiai, nurodydamos žinių trūkumą, įgūdžių neturėjimą, prisimindamos savo vaikystę pasakoja apie nutrauktus ryšius su tėvais, ankstyvas tėvų netekimas, augimas vaikų namuose, blogus santykius su artimaisiais, kas tikėtina turėjo įtakos jų vaiko auklėjimo modelio konstravimui: „*mano vaikyste buvo irgi nekokia augau be tėvų vaikų namuose Panevėžio vaikų namuose*“ [Rita]; „*Matot, aš kada gyvenau vaikų namuose (perėjo į rusų kalbą), mane mama ir tėvas neaugino, mane tik augino močiutė ir senelis, nebuvo kam padėti ir pamokyti, nėra įgūdžių...*“ [Oksana]; „*O mane beveik neauklėjo mama, nuo vaikystės, iki 6 metų augau vaikų namuose, <...>*“ [Inesa]

Gyvenant vaikų namuose informantės išgyveno patyčias: „*<...> Internatė tyčiojosi iš manęs, vadino [detdomovskaja] iš vaikų namų, mušė mane iš kojos ir kumščiu. <...>*“ [Inesa]; „*aš visko neprisimenu kaip augau mokykloje jaučiausi normaliai tik viena auklėtoja labai mus skriaudė mušdavo virvute skalbimo mašinos šlangą negalėdavau niekam skustis jeigu pasiskusdavau gaudavau dar iki mėlynumo pajutau didelį stresą kai pamatydavau ją man buvo baime įvaryta čia jaučiau penktoji klasei iki devintos klases*“ [Rita].

Inesa pakankamai daug pasakoja apie savo vaikystę, apie savo sudėtingą charakterį bei sudėtingus santykius su savo mama: „*<...> nes niekas mano gimimo nenorėjo, net gimtoji mama mane baisiai keikė, ji pati man taip sakė, nenorėjo kad aš gimčiau į šį pasaulį... <...> Mama nenorėjo su manimi gyventi, nes aš buvau labai nepaklusni, rėkiau ant jos. <...>*“, „*<...> Mes su ja charakteriais nesueidavome niekada*“. Bet tuo pačiu galima pastebėti ir prieštaravimus: „*<...> O kai aš gimiau, tai taip mane mylėjo, labai mylėjo, visą meilę atidavė, vaikų namuose aš augau...*“, „*Gyvenom... kankinomės... aš su ja, ji su manimi..*“. Toliau Inesa bando aiškinti priežastis, kodėl ji negalėjo augti pas mamą, šeimoje: „*Ji negalėjo mane auginti, nemokėjo elgtis su vaiku, ji gyveno bendrabutyje, kambaryje su kitomis moterimis... laisvo elgesio, kurios gėrė, rūkė, bernai ateidavo.<...> vaikų teisė atėjo ir mane paėmė į Mažylio namus, Antakalnyje...*“. Taip pat pateikia savo močiutės istoriją, kurioje atsispindi trijų kartų moterų panaši išgyventa patirtis – visos susilaukė vaikų jauname amžiuje, neplanuotai, nuo atsitiktinių vyrų bei augino dukras vienos: „*<...> Aš sakau tiesą. Ir mano močiute ją netyčia susilaukė [naguliala], todėl kad per jauna buvo.*

Nenorėjo abortą daryti, o po karo niekas ir nedarė valymo. Vat taip, o močiutė mano nei gėrė nei rūkė, ji tik meldėsi, o kaip ji meldėsi daug.<...>”.

Informantės nebendrauja su savo artimaisiais, tėvais, globėjais, broliais: *“Nu... tėvai buvo, nu dabar su jais dabar... nebendraujame...”*. [Aleksandra]. *“<...> Su broliu nebendrauju, jis gyvena kitur, kitoje šalyje...”* [Ina]

Pasiruošimas motinystei ir pati motinystė gali būti sąlygotas moterų sudėtingais santykiais su savo tėvais, tėvų palaikymas ar tiksliau, palaikymo nebuvimas. Beveik visos informantės kalba apie ryšio nebuvimą su savo tėvais ar motina, globėjais, arba patirtą emocinį, psichologinį ar fizinį smurtą globos namuose. Tarp vaikų ir tėvų nebuvo ir nėra emocinio ryšio. Motinoms nebuvo galimybės patirti „sveikos“ šeimos modelio ir vėliau neturi galimybes, supratimo ir suvokimo, kaip gali būti kitaip.

Humanistiniu požiūriu egzistuoja metateorinė prielaida, kad žmonės iš prigimties linkę augti, vystytis ir optimaliai funkcionuoti. Jų motyvacija yra tikslinga ir gyvenime jie pasirenka elgtis pagal subjektyvias vertybes, kurios susiformavo nuo vaikystės. Bet Rogers teigia: *„... individas turi savyje gebėjimą ir tendenciją, jei ne akivaizdžią, tai slaptą, bręsti. Kai psichologinis klimatas palankus, ši tendencija atsiskleidžia ir tampa iš galimos reali“*. (Rogers, 2005, p. 40). Taigi galima teigti, kad susiklosčius palankioms aplinkybėms, bei kuriant naujus asmens tapsmą skatinančius santykius (tarp darbuotojo ir kliento, tarp mokinio ir mokytojo, tarp motinos ir vaiko) pasižyminčiu besąlygišku kito priėmimu ir empatija, gali atskleisti žmogaus prigimtyje slypinčias galias, atskleisti savo žmogišką vertę ir unikalumą.

6.3. Vaikų paėmimas

Literatūros analizėje mes sutinkame mokslininkų svarstymus, ar vaiko paėmimas iš šeimos tai lengvesnis būdas apsaugoti vaiką, ar rodo nepasitikėjimą intelekto sutrikimą turinčių mamų gebėjimais. Nesiimti sudėtingesnio kelio, tokio kaip suteikti pakankamą ir visapusišką pagalbą mamom su intelekto sutrikimu.

6.3.1. Vaikų paėmimo priežastys.

Analizuojant tyrimo dalyvių gautus duomenis dėl vaikų paėmimo iš šeimos priežasčių, kaip jiems atrodo, dėl ko iš jų buvo paimiti vaikai, tiriamųjų nuomonės ir atvejai buvo ganėtinai skirtingi. Atsakymai pasiskirstė į kategorijas: *priklausomybė, specialistų sprendimas, arba vaiko paėmimo tikros priežasties nežinojimas, vaiko nepriežiūra, prastos gyvenimo sąlygos ar nepritekliai*.

Priklausomybė. Informantės Inesa ir Alina nurodo, kad vaikų paėmimo priežastis jų atvejais buvo jų priklausomybė nuo alkoholio. Jos prisiima kaltę, supranta ir pripažįsta savo atsakomybę, dėl vaikų praradimo, nieko nekaltina, tik save ir atvirai dalinasi savo patirtimi. Inesa dalinasi, kad jos dukra Rita pati atvedė policiją: *“Tai Rita ir atvedė policiją. Ji kieme vaikščiojo. Ji žinojo, kad aš namie gėriu. Ji atvedė policiją į namus. Namu atvedė. Jai 10 metų tada buvo.<...>”*. *“<...> Taip, prisidirbau.<...>”,* vertina savo situaciją Alina: *„<...> nusprendėm su drauge truputį aplaistyti tą šaldytuvą. <...> vaikai jau puse gulėjo, mažiausia miegojo. <...> Skambutis į duris, policija, <...> Pas mane 5 vaikai, pažiūrėkit, visi jau lovoše guli. Na mes gavom iš kaimynų skundą. Nu gerai, užėjo, pasižiūrėjo. Tvarka, viskas tvarkoj. Aišku, peregargas tai eina, liepė papusti, papūčiau, na ką sako, kviečiam vaikų teises. Ir viskas.<...>“*.

Alina gyveno su vaikais jau Krizių centre, žinojo ir suprato, kad gali netekti dėl priklausomybės vaikų, bet ir ten negalėjo atsispirti stipriam potraukiui: *„ten su moterim sakau daviai vyno biški išgeriam, jau naktis, vaikai suguldyti, mes tyliai sau, vsio ten mes 1 butelį 0,75 vyno mes ant 3-jų išgėrėm. <...> Kai gėrėm, tai trim ir pastukseno į duris,<...>“* [Alina]

Besivystant priklausomybei, keičiasi žmogaus charakteris: *“Aš buvau labai nervingas, ligotas žmogus, aš kai gėriau alkoholį, man buvo reikalinga didelė dozė, aš niekaip negalėjau išsiskirti su kompanija, man vis buvo mažai ir mažai,<...>”* [Ina]; priklausomybė, kompanijos ir draugai tampa svarbiau už vaiko poreikius: *„<...> policija su dukra išėjo. Aš laukiau kol jie išeis, aš paėmiau pinigų ir nuėjau pas tuos pačius draugus į svečius.“* Vaikais pasirūpina kaimynai, kurie ir iškviečia policiją: *“<...>, man dukra parodė, kuri kaimynė iškvietė. <...> Ji nusivedė mano dukrą pas save, pamaitinti ir pabūti, ir ji iškvietė vaikų teisę ši kaimynė<...>“* [Ina].

Rita, raštu pateikusi atsakymus, dalinasi, kad jos vaikai buvo paimti, dėl vyro priklausomybės: *„<...> vaikų tėvas vartojo alkoholį, aš su dukra Kamile gulėjau Kauno vaikų neurologijos klinikoje.“* Priklausomybės literatūroje nurodoma kaip viena tarp pagrindinių priežasčių, dėl kurių šiuo metu vaikai paimami iš tėvų.

Specialistų sprendimas, arba vaiko paėmimo tikros priežasties nežinojimas. Tyrimo rezultatai rodo, kad kai kurios moterys nežino, nesupranta tikros vaiko paėmimo iš jų priežasčių. Aleksandros atveju, specialistai nusprendė, kad ji negalės auginti vaiką nenurodydami tikros priežasties: *“Kai gimė pirmas vaikas, mums iš karto pasakė, kad kad negalėsime jo auginti.... eee, mums net iš karto tai labai nepatiko.... <...>”*. *“atvažiuom į ligoninę, o jo jau nebuvo...nu... pasakė, gydytojai taip pasakė <...>“*. Aleksandra įvardina vaiko paėmimo netikėtumo faktą ir spėlioja, kad vaiką neleido jai auginti dėl prastų gyvenimo sąlygų: *“Na, kažkaip netikėtai buvo... 9 mėnesius nešiojau jį, kažkaip nesitikėjau, kad gali paimti jį dėl buto, kad mažas butas ir negalėsime jį ten atnešti.”*. Gimus antram Aleksandros vaikui situacija pasikartojo, bet specialistai jau įvardijo

Aleksandrai, kad ji nelankė vaiko ligoninėje ir vaiko jiems neatiduos, bet ji teigia, kad su vyru važiavo daryti vaikui gimimo liudijimą: *“Taip, taip pat, gydytojai pasakė, kad mes irgi nelankėme antro vaiko, eee... irgi važiavome daryti gimimo liudijimą antram vaikui, ir paėmė... jam savaitė buvo...”*. Antro vaiko netekus Aleksandra vis dėl to įvardija, kad žino priežastį: *„... vaikų teisės irgi pasakė, kad dėl jo ligos mes negalėsime jo auginti...”*.

Beveik kiekvieno interviu analizėje atsiskleidžia prieštaraivimai, Iš Oksanos jau paimti 3 vaikai, bet priežasčių jai niekas neįvardino: *“Aš net neįsivaizduoju... ar dėl to kad aš nemoku rašyti ir skaityti, ar dar dėl kažko... net nežinau...”*,

Ina išsako savo skausmingą neišpildytą norą pačiai auginti vaiką: *“<....> ją paėmė iš manęs...aš norėjau ją paimti pas save, bet ją paėmė iš manęs, ir ne už ką, <...>.”* Informantė Ina po vaiko gimimo buvo susirūpinusi dėl gimusio vaiko sveikatos: *„<...> labai išsigandau, labai, labai bijojau, kad vaikas irgi turės negalią... nu.... labai bijojau dėl to... daugiau jokių minčių.. laukiau globėjos.<...>“*.

Iš Halinos paimti 5 vaikai, todėl pagimdžius mažiausią savo vaiką, specialistais buvo nutarta, kad ir šito vaiko jai neleis auginti: *„Kadangi tie paimti, tai ir šį vaiką iš ligoninės paimti neleido, nedavė ir viskas. Iš vis nedavė, aš tik žinau, kad Jurijus.“* [Halina].

Tikėtina, kad šios mamos gavo pakankamai mažai informacijos iš specialistų, arba su jomis buvo pakankamai mažai dirbama. Nors dvi motinos šiuo metu gyvena Savarankiško gyvenimo namuose, kur dirba socialiniai darbuotojai, galima daryti prielaidą, kad turėtų gauti pakankamai konsultacijų ir informacijos. Tada matome prieštaraivimą tarp to, ką informantės sako ir to, kas liko nepasakyta. O vaikų paėmimo faktas tiesiai iš ligoninės tik jam gimus, nepaaiškinant motinai priežasčių ir nedavus galimybės tėvams *„pabandyti“* jį auginti, galima traktuoti kaip *žmogaus teisių pažeidimas*.

Vaikų nepriežiūra. Iš Oksanos paimti 3 vaikai, nors ji nurodė, kad tikros priežasties ji ir nežino, dėl ko paimtos 2 mergaitės, tik spėliojo, bet dėl antros mergaitės paėmimo Oksana nurodo tikslią priežastį – tai vaiko nepriežiūra, vaiko poreikių nesuvokimas ir lengvabūdiškas pasielgimas, Oksana kaltina save o ne ką kitą ir suvokia situacijos sudėtingumą: *“Antrą mergaitę aš žinau, nu.. kad tai jau mano kaltė, kad išėjau iš čia, negrižau naktį ir palikau mažylę. Nu, aš išėjau su mažylę, bet pamiršau pampersus, pamiršau mišinį, visą dieną mergaitė buvo alkana. Aš kalbu tiesiai, taip, aš kalta, kažkaip taip. Nepagalvojau apie ją. Po to paėmė mažylę, aš grįžau su darbuotoja čia. Mane su policija ir darbuotojais rado.“*

Užsienio autoriai nurodo, kad yra mažai įrodymų, kad sutrikusio intelekto tėvai smurtauja prieš vaikus arba jais nesirūpina. Tačiau, nepriežiūra dėl aplaidumo paprastai yra dėl to, kad tėvai nepakankamai žino apie savo vaikų poreikius. (Llewellyn, Mayes, 2012).

Prastos gyvenimo sąlygos, nepritekliai. Vaiko nepriežiūra, kaip sąvoka, dažnai yra prastai apibrėžta ir jautri daugeliui kitų kintamųjų, pavyzdžiui, prastam būstui ir skurdui (Aunos, Pacheco, 2021). Mano atliktoje analizėje pastebėjau, kad informantės nežinodamos tikslų vaikų paėmimo priežasčių, bando pačios surasti sau atsakymus, kas galėjo įtakoti jų vaikų paėmimą, jos nenori tikėti, kad negalia gali taip stipriai įtakoti ir nurodo kaip pagrindę priežastį savo prastos gyvenimo sąlygos, nepakankamas gyvenamasis plotas, kurios atima iš jų galimybę auginti savo vaikus: „*dėl buto, kad mažas, nėra kur apsisukti, gali paimiti vaiką.... mažas kambarys buvo, su šeiminku gyvenome, <...> 300 eurų už mažą kambaryuką mokėjome, <...>*” [Aleksandra]; „*<...> jei žmogus reiškia, negali gyventi rūmuose, tai jis vaikų auginti negali.*” [Halina]

Dar vieną vaikų paėmimo priežastis – tai mažos pajamos, pinigų trūkumas: “*dėl to kad mes bedni, dėl to kad pas mus sąlygų nebuvo....*”[Halina]; “*Reiškia, jei žmogus pinigų neturi – iš jo reikia paimiti vaikus; jei žmogus reiškia, negali gyventi rūmuose, tai jis vaikų auginti negali.*” [Halina] Nepritekliai ir skurdas žmogų priverčia jaustis silpnėsiu, labiau pažeidžiamu: “*visada taip, jei esi neturtingas, tai vadinasi ir... iš tavęs visi lipa, eina, per galva, ir apskundžia,<...>*” [Halina].

Apibendrinant galima išskirti pagrindines vaikų paėmimo priežastis: priklausomybės, vaikų nepriežiūra, prastos gyvenimo sąlygos, nepritekliai, skurdas, negalia. Nors motinos ir įvardina priežastis, bet galima teigti, kad dauguma tyrime dalyvavusių motinų nežino tikslios vaiko paėmimo priežasties, arba joms nebuvo suteikta pakankamai dėmesio ir pagalbos iš specialistų.

Taip pat galiu pastebėti, kad visos informančių nurodytos priežastys persipina tarpusavyje ir priklauso vieni nuo kitų. Dauguma sutrikusio intelekto žmonių sudaro šeimas su panašioje socialinėje padėtyje esančiais žmonėmis. Mano tyrimo atvejais intelekto sutrikimą turinčios moterys augino vaikus vienos, o jei partneris buvo ar yra, jis irgi turi negalią, ar yra „*įkalinimo įstaigoje*“, kas yra dar labiau apsunkinanti aplinkybė motinos savęs ir vaikų atstovavimui bei išlaikymui. Dėl negalios joms sunku susirasti darbą, arba jos dažniausiai nedirba, kas sąlygoja mažas pajamas, mažą gyvenamą plotą, joms sunku atsispirti priklausomybėms, o priklausomybės keičia asmens charakterį, jo prioritetus. Todėl dėl tinkamos pagalbos nebuvimo motinoms, turinčioms intelekto sutrikimą, galimybės auginti savo vaikus žymiai sumažėja.

6.3.2. Mamų emocinė savijauta po vaiko paėmimo

Itin svarbus aspektas, papildantis motinų patyrimo vertinimą, yra subjektyvūs motinų jausmai. Motinos ir vaiko išskyrimas yra labai skaudus įvykis tiek vaiko tiek ir motinos gyvenime. Ypatingai sunku mamoms, turinčioms intelekto sutrikimą ir negalinčioms suvokti vaiko paėmimo priežasčių.

Beveik visos informantės po vaikų paėmimo jaučia pablogėjusią psichologinę ir emocinę savijautą. Inos atveju, po dukros paėmimo praėjo jau 20 metų, emocijos gali būti priblėsusios, bet ji teigia, kad iki dabar jaučiasi dėl to blogai: „<...> po dukros atsiradimo ir po viso to, man blogai... blogai... man reikėtų pagalbos,<...>“.

Alinos vaikai paimti prieš 1,5 metų ir dabar vyksta atvejo vadyba, ji kaltina save už tai kas atsitiko: „<...> O dabar pati kalta, aš čia nieko neperdedu, metai laiko aš jau tikrai kariauju. <...> Matot, čia dėl mano kvailumo. Nieko nekaltinu tik save. Per savo kvailumą taip atsitiko.“ „<...> Prisimenu, kai paėmė tos vaikus, visi apsiverkėm, nu visos, <...>“; „<...> Sakau, ojei, ojei, gili gili depresija. O jei, sakau, aš galvoju rimtai, kad jau nusižudyti norėjau ir kitokių minčių nebuvo, nupasakoti ir prisiminti nenoriu. Dar pas psichiatrą vaikščiojau, tikrai sakau, aš nežinojau ko griebtis.“ Tačiau toliau, atsiskleidžia jos pasiryžimas veikti ir stengtis grąžinti vaikus: „<...> Dabar reikia kažką daryt, tikrai, kad grąžinti tos vaikus.<...>“.

Iš Aleksandros, 2 vaikai buvo paimti dar iš ligoninės, po gimimo, praėjo 3 ir 4 metai ir ji sunkiai randa žodžius, susigraudina, tikisi kad susirašius su vyru galės auginti vaikus santuokoje: „<...> sunku dabar kalbėti... pajutau skausmą, kad jį paėmė...<...> planuoju jį susirašyti su juo. Kad vaikas būtų santuokoje..., kad kartu su mumis vaikai būtų, svajoju, kad su mumis augtų jie.... ir būtų....“. Aleksandra tikisi grąžinti nors vieną vaiką, kuris šiuo metu auga pas globėjus, apie kitą sūnų: „<...> dabar mes niekaip negalime su antru susisiekti...eee... dabar jis gyvena Kanadoje... kaip sužinojome...kita šeima ten... jie tik angliškai gyvena, eee.. kalba.../“ Aleksandra daug kalba apie savo išgyvenimus ir slegiantis mintis: „Labai būna, ir nuobodų būna be jų... eeee... jaučiasi, kai nėra jų šalia... kaip tuštuma.... viduje....“, „Nu, nu... labai labai galvoju... net dieną... galvoju... liūdžiu..., vyras sako ir dieną ir naktį... galvoju... galvoja... net ašaros bėga... pergyvena... galvoja...apie juos, ar myli jie mane ar ne, vyras pergyvena labai, sako, labai myliu aš juos.... Aš tai labai pergyvenu labai dieną labai pergyvenu., <...>“

Ritos vaikai nors jau grąžinti ir šiuo metu ji bando gyventi toliau, ji išsiskyrė su vyru: „esu su vyru jau 2 metai kaip išsiskyrusi nes nebegalėjau kentėti psichologini smurtą prieš mane ir vaikus“, bando mokytis, įgyti specialybę, o apie laikotarpį, kai buvo paimti vaikai, pasakoja mažai: „man dabar sunku prisiminti tuos gyvenimo metus“; „man sunku po vaiku paėmimo buvo“.

Halina išgyveno stiprų sukrėtimą, įvardija vaikų paėmimo įvykį, kaip išgyventa „tragedija“, žuvus mažajam vaikui, atimami ir kiti vaikai: „Man viską nutraukė, man visą gyvenimą sugadino... nu suprantate, vienas žuvo – tai tragedija, po to kitus paėmė. Ką padarė? Mano vaikus išpardavė, jūs suprantate? Kur jie juos padėjo, kiek kartu jų klausiau, kur juos išvežė? Nėra mano vaikų....“ Ji stebisi savo stipria sveikata: „Kuris neitų iš proto mano vietoj. Kaip aš neišprotėjau, aš neišsivaizduoju, matot, kokie stiprūs mano nervai.“ Ir net pateisina savo priklausomybę: Man tiesą

pasakius, buvo viskas, kur tu žmogus ne pradėsi gerti. Dabar aš jau gėriu, nesiginu, tada tai aš negėriau, baikite...” [Halina].

Oksana taip pat pasakoja apie savo sunkius išgyvenimus: *“Buvo baisu, aišku, aš buvau visa isterikoje, mane draugė laikė. Aš vos nepasikoriau. Ji mane išėmė iš kilpos.”*; Iš Oksanos paimti 3 vaikai skirtingais laikotarpiais, kai vaikams buvo 6, 8 ir 10 mėn. amžiaus: *“Išgyvenau sunkiai, visus kartus vos nepasikoriau, iš viso 3 kartus vos nepasikoriau, visada draugė padėjo, ar vyras. <...>”*. O šiuo metu ji augina ketvirtą dukrytę (8 mėn.), gyvena su partneriu Savarankiško gyvenimo namuose ir išgyvena didžiulę baimę, kad yra grėsmė prarasti ir šį vaiką, interviu metu apie tai kalbėjo kartodama 3 kartus:

“Aš visai...labai bijau, kad aš neišgyvensiu, jei jie paims vaiką...”,

“<...> Ir šią mažylę, kažkaip aišku, žinote, bijau, tikrai bijau ir šią mažylę prarasti....<...>”,

“<...> Na, ir dabar bijau prarasti ir šią mergaitę, kažkaip taip.”

Inesa gi atvirkščiai, pasakoja, kad po vaiko paėmimo: *“Ramu man buvo, aš su jais net nesibariau, ant dušios pasidarė aišku sunku. Aš atlaidi esu, žinai. Aš sakau taip: aš nusipelniau tai, ką turiu. Aš žinojau ką darau, nors aš galėjau ir ne gerti. <...>”*

Apibendrinant gautus duomenis, galima daryti išvadą, kad motinos turinčios intelekto sutrikimą po vaiko paėmimo patiria daug neigiamų emocijų: liūdesį, sielvartą, stresą, bejėgiškumą, tuštumą, kaltina save, bando nusižudyti, jaučia beprasmybę, netektį ir pyktį, pagalbos nebuvimą. Kitos gi visai kitaip – jaučia palengvėjimą ir ramybę. Mano atliktas tyrimas atliepia užsienį atliktų tyrimų duomenis (pvz. Mayes, Llewellyn, 2012). Humanizmo pagrindinė sąvoka yra sąmoningas asmuo ir viena iš asmens koncepcijų teigia, kad žmogus yra asmuo tada, kai jaučia skausmą ir išgyvena įvairias emocijas.

6.3.3. Artimųjų reakcijos į vaiko/ų paėmimą bei pagalbos suteikimas.

Visų informančių artimųjų reakcijos buvo beveik panašios, visos kalba apie įtemptus, priešiškus santykius su globėjais ar savo motinomis, kurie dar pablogėjo gimus vaikams. Atsisakymas padėti, kaltinimai vietoj pagalbos suteikimo motinai, praradus vaiką, ar vaikus.

Gimus vaikui, globėjai atsisakius padėti auginti vaiką, Ina nebendruoja su ja, jaučia nuoskaudą: *“ji atsisakė man padėti, atsisakė padėti žiūrėti vaiką, atsisakė padėti auginti... santykiai blogi... aš jai ne skambinu ir dabar aš su ja jau daug metų nebendruoju, ir nieko nenoriu apie ją žinoti ir apie tai sakyti ir viskas.”*

Daugumos atveju artimieji kaltina savo dukras, kad jos nesugebėjo išlaikyti vaiką šeimoje, kad joms nepavyko pačioms auginti vaikus:

“<...> taip ir galvojau, kad taip atsitiks, nes tu gėrei.<...> “[Inesa];

“Prasidėjo kaltinimai, kad... mes juos atidavėm, patys atidavėm. Nu sakau, ne, mes jų patys neatidavėm, tiesiog gydytojai pasakė, kad mes nuo jų atsisakytume. Na tada ir nustojau su jais bendrauti....//” [Aleksandra];

„artimieji sunkiai reagavo“ [Rita];

“<...> Nu, kaip, kaip, iš pradžių ir šoke, ir rėkė ant manęs. Nu po to kai atsisėdom, pakalbėjom, čia dabar rėkimu nieko nepadėsi.<...>” [Alina]

O jeigu motina ir galėjo kažkaip padėti informantei, tai: *„Ne man teisti, bet man nepatikdavo mamos pagalba.“ [Inesa]* Šių nesutarimų esmė būdavo skirtingi charakterio bruožai ir įpročiai: *“<...> Aš buvau tokia kaip pedantė, kankinau ją dėl tvarkos, mėgau švarą, o pas ją buvo labai nešvaru, ji visas šiukšlės namo atnešdavo.<...>” .“ [Inesa]*

Šeimos bei artimiausių žmonių palaikymas, pagalbos suteikimas kai esi sudėtingoje situacijoje gana svarbus aspektas, jei jo nėra, asmuo gali jaustis vienišas ir dar labiau pažeidžiamas. Taip jau priimta, kad artimiausi žmonės – mama, globėjas, tėvas, turėtų palaikyti, paremti sunkia minute, būti šalia ir suteikti reikiamą paramą bei pagalbą, bet mano atlikto tyrimo atvejais, informantės atramos iš artimiausių žmonių neturėjo.

Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad paprastai motinos negali tikėtis nuolatinės vyro ar motinos pagalbos, apie sudėtingus santykius su motinomis kalbėjau jau ankščiau. Labai nusivylusi ir negavusi jokios paramos, jokios pagalbos yra viena informantė: *“nieko man čia nepadės, niekas niekom nepadėjo ir tiek.” [Halina]*. Ina teigia, kad prieš 20 metų taip pat jokios pagalbos iš aplinkinių nebuvo: *“Ne, jokios, jokios pagalbos. Iš nieko jokios pagalbos negavau, su globėja nustojau kalbėti, nei draugų nei kaimynų, nei giminių, nieko, <...>” [Ina]*. Ji apmąsto, kokią pagalbą gaunant, galėtų augti dukra su ja bei jai rūpi kaip dukra jautėsi visus tuos metus, kokia galėtų užaugti, apgalvoja, nes žino, kad globos įstaigoje dukrai buvo blogai: *“<...> svarbiausia globėja galėtų padėti ir ji galėtų augti prie manęs, būtų visai kitas žmogus. Nes ten jai blogai...”*. Iš auklėtojų žodžių Ina informuota apie dukros padėti vaikų namuose, jai jautru ir skaudu apie tai kalbėti: *“Ją muša, tyčiojasi iš jos, jai negerai augti ten.. globos amuose, taip auklėtoja sako (susijaudino) khm, khm.. nenoriu daugiau pasakoti... taip auklėtoja sakė...”* Praėjus tiek metų ir dukrai užaugus, Ina apmąsto savo situaciją ir pagalbos poreikį: *“<...> būtų labai gerai, jei žmogus turėtų ir globėją ir darbuotoją iš valstybės, kuris padėtų, reikėtų 2-jų žmonių... tokiai kaip man....”*, *“..taip, tada visi būtų kartu ir prie vietos, ir vaikas galėtų augti kartu, tam reikalingi 2 žmonės.”*

Tik Alina rasdavo prieglobstį pas mamą, kai paėmė vaikus: *“<...> Aš ir pas motiną sėdėjau, kad man tik namie nesėdėti. Kažką, kad veikti nudirbti, kad tik namie nesėdėti <...>”*. Kelioms tyrimo dalyvėms buvo suteikta pagalba iš artimųjų draugų, sutuoktinio, globėjų: *„Man padėdavo mano draugė... su kuria pažįstama jau 10 metų, kažkaip ji man padėjo su vaikais, kai galėjo. Ir dabar yra žmogus, kuris padeda, ir vyras ir pažįstama viena.” [Oksana]; „Man padėjo globėjai ir*

krikšto kūma“[Rita]. Labai svarbią pagalbą ir palaikymą Oksana randa cerkvėje: *“Aš vaikštau į cerkvę, aš turiu ten žmogų, kurį visada vadinu – mama. Ji kaip ir tėvus man pakeitė, ji ir jos vyras. Aš ją myliu ir gerbiu. Ji turi savo 4 vaikus: 3 sūnus ir dabar pagimdė dukrą.”*

6.3.4. Pastangos grąžinti vaiką/us.

Tyrimo duomenis parodė, kad yra moterys, kurios dėl vaiko grąžinimo pasiruošusios keistis ir priimti pagalbą: „<...> taip, aš psichologą lankiau, kad dukrą grąžinti.<...>“ [Inesa]. Nors susigrąžinti dukrą ir ne visada ir pavyksta: *“Ir antrą kartą, prisimenu, norėjo man ją grąžinti, dukrą, psichologus praėjau, darbą radau, gerti mėčiau, bet parūkydavau, rūkyti nemėčiau. Bet depresija prasidėjo, kai gerti mėčiau, ir sveikata pradėjo blogėti..”* [Inesa] Ir dabar, po vaiko paėmimo praėjo 4 metai, bet ji nepraranda vilties susigrąžinti dukrą, šiuo metu Inesa gyvena reabilitacijos centre, ir vėl bando keistis, gydytis: *“Aš dėl vaiko – mėčiau gerti, iškart, staigiai, per vieną dieną. O per kokią depresiją aš praėjau. Manyje velnias buvo, jis mane norėjo paimiti pas save. <...> “. Bet tiriant interviu – pastebiu prieštaraujančius faktus, iš vienos pusės ji nori keistis dėl dukros, iš kitos pusės ji netiki savo galimybėmis auginti dukrą: „O su manimi ką, kuo aš tave išmokyčiau, su manimi tu jau ir gerti ir rūkyti pradėtum, pabėgtum iš namų. Su tokia motina kaip aš, aš jau nesusitvarkyčiau su ja. Jos sunkus charakteris, ji neklauso. <...>”*

Alina įsitikinusi, kad vaikai bus greitai grąžinti: *“<...> Turėtų būti paskutinis posėdis, taip jau turėtų būti paskutinis, tikrai laukia, ir visi jau laukia, ir vaikai, visi darbuotojai sako mes jau tikrai nu tikri, kad grąžins tavo vaikus.<...>”. Interviu metu atsiskleidžia, kiek sunkumu moteriai tenka praeiti „kovoje“ už vaikus. Vietoj pagalbos iš specialistų bandant grąžinti vaikus, sako sulaukianti tik sunkumus: *“<...>Per šios metus... aš tiesiai šviesiai sakysiu, aš jokios pagalbos nematau, aš tik matau kad jie bando mane sužlugdyti, kad aš tiktai pratrūkčiau.<...>”. Alina labai kategoriška turi nuomonę apie vaikų teisių specialistus: *“<...> Pasakysiu vieną dalyką, pasakysiu apie Vaikų teises, čia ne tik mano, bet ir kitų mamų, normalių, iš kurių nebuvo paimiti vaikai, kurios nestovi įskaitoje, nuomonė, nesąžiningai jie daro viską.”* Kelis kartus kartoja, kad *“<...> Sakau, man jau galva nebeišneša, sakau, tikrai nėra pagalbos.<...>”, skundžiasi, kad pagalba yra tik teorine: *“<...> O jie tik ant žodžių sako. <...>”. Net susierzina, kai sako: „<...>kaip man gali sektis jeigu pas mane vaikų nėra namie? Pasižiūrėjote, aš blaiva, namie tvarka, na ir viskas, ir visas pokalbis.<...>”.****

Ritai pavyko susigrąžinti vaikus gana operatyviai: *„Grįžau namo iš Kauno klinikų, kitą dieną nuvykau į vaikų globos namus, parodžiau išrašus, kad tikrai gulėjom su dukra Kamile Kauno klinikoje, tada parašiau prašymą kad grąžintų vaikus. Ir jie grąžino vaikus.”*

Atliekant tyrimą, pastebėjau, kad motinos, turinčios protinę negalią, dažnai susiduria su panašiais iššūkiais kaip ir motinos be negalios, tačiau joms prisideda specifinės problemos, tokios

kaip savarankiškumo nebuvimas, emocijų sudėtingas valdymas ar tiesiogiai dėl negalios atsirandantys skirtumai. Nors kai kurios iš šių motinų savarankiškos arba, kaip ir kiti tėvai, padedami partnerio, šeimos, ar draugų tie, kuriems reikia papildomos pagalbos, dažnai lieka be tinkamos paramos, ar pagalbos.

Daugumos iki šiol užsienio autoriais atliktų tyrimų, dėmesio centre yra sutrikusio intelekto tėvų žinios ir įgūdžiai. Akivaizdu, kad jie yra labai svarbūs. Bet tyrimai rodo, kad parama, kurią teikia pavyzdžiui, močiutės, gali kompensuoti ribotus tėvų įgūdžius. Iš kitos pusės neigiamą poveikį turi socialinė izoliacija, skurdas ir kiti socialiniai ir ekonominiai apribojimai gali pakenkti tėvų gebėjimams. Todėl į tėvus ir jų auklėjimą turi būti žiūrima šeimos ir bendruomenės kontekste, o ne tik kaip į atskirus individus. Parama tėvams turi apimti ne tik įgūdžių lavinimą, bet ir darbą su jų supančią aplinką, kuri labai veikia šeimas, kuriose gyvena tėvai. (Llewellyn, McConnell, 2002).

6.4. Socialinis darbas mamos, turinčios intelekto sutrikimą akimis

Labai svarbus aspektas, kalbant apie galimybę motinoms, turinčioms intelekto sutrikimą, pačioms auginti savo vaikus, suteikti joms individualius poreikius atitinkančią pagalbą, nepažeminus motinos orumą bei suteikti galimybę oriai gauti reikiamą socialinę paramą. Jų šeimoms, kaip ir visoms kitoms šeimoms, gali prireikti nuolatinės paramos, nes laikui bėgant keičiasi vaikų poreikiai. Šeimose, kur ši parama yra prieinama ir priimtina iš šeimos, draugų ar kaimynų, iš specialistų vargu ar galima sakyti, kad jų vaikams *"reikės globos"*. Lietuvos Respublikos teisės aktai pabrėžia, kad pagalba šeimai turi būti kompleksiška, lanksti, atitinkanti individualius šeimos poreikius ir kokybiška. Mano atliktas tyrimas leidžia pamatyti iš arti pačių motinų nuomonę apie gautos pagalbos ar paramos efektyvumą, ar buvo suteikta pagalba tinkamai ir profesionaliai, motinų nuomonę apie darbuotojų darbą. Analizuojant šią tyrimo dalį, išryškėjo kategorijos: *gaunama profesionali socialinė pagalba, pagalbos trukumas, ar jos nebuvimas, jausmai darbuotojams ir idealus darbuotojas, intelekto sutrikimą turinčios motinos akimis*.

Gaunama profesionali socialinė pagalba.

Inesos interviu analizė atskleidžia gautą pagalbą: *„man socialiniai darbuotojai padėjo“*, ji gavo reikiamą jai pagalbą, ji gavo paramą: *„atvežė man.. naujas sofas, padėjo su pašalpa, mm padėjo, kad pašalpą man mokėtų.<...>“* ir palaikymą bei organizuodavo medicininę pagalbą: *“<...> o kuom jie padėdavo: palaikydavo mane, skambino dažnai, ateidavo dažnai namo. Jei man depresija prasidėdavo – į ligoninę guldydavo mane mėnesiui, trims mėnesiams. Lankydavo mane, taip, taip.”*

Kai augo Inos dukra, ji „<...> aš visada žinojau [byla v kurse], kur namo vaikas.“. Bet iš kitos pusės, pasakodama apie komunikavimą iš darbuotojų pusės nebuvimą: „Kol aš nepaskambinu, niekas man jokios informacijos ir nesako, aš pati turiu skambinti.“. Teigia, kad socialinę pagalbą gauna tik dabar, kai jai reikalinga pagalba buityje bei atliekant jai asmens higienos paslaugas: „<...> tik dabar socialinė pagalba padeda namuose ir man padeda...“.

Labai dviprasmiški Aleksandros teiginiai, vienur ji teigia, kad po vaikų paėmimo iš socialinių darbuotojų pagalbos nėra negavusi: „Jokios, eee... tokios pagalbos nesitikėjome... tokio nebuvo.....“. Nors toliau kalbant išsiaiškiname, kad Savarankiško gyvenimo namuose Aleksandra su partneriu gyvena jau nuo 2018 metų, kur yra suteikiama pagalba ir parama: „Mes jau čia nuo 18-ų metų, čia... taip... mums čia padeda... ir su finansais čia padeda...“. Taip pat teigiamai atsiliepia apie pragyvenimą ir pagalbą savarankiško gyvenimo namuose Oksana su partneriu Sergejumi: „Kai čia gyvenu – tai padėjo ir padeda socialiniai.“ [Oksana].

Pastovų darbuotojų stebėseną bei rūpestį jaučia ir kitos informantės: „<...> nu kaip ateidavo kartą į mėnesį ir 2 kartus į mėnesį, <...> Tai pastoviai matydavo, vistiek lauke susitikdavom, tai aš lauke su vežimu. Paklausdavo, gal ko reikia, gal dar kažką.“[Alina]; „Taip dabar lankosi socialines darbuotojas.“[Rita]. Šiuo metu vyksta Alinos posėdžiai dėl vaikų gražinimo, ji glaudžiai bendrauja su socialiniais darbuotojais: „<...> socialinė darbuotoja iš karto sudarė pagalbą paną per tą posėdį, <...>“. Inesos teigimu, darbuotojai net įspėdavo ją: „Ina, negerk, negerk“. Tai gėriau, tai ne, ai...“[Inesa].

Tyrimas parodė, kad socialinė pagalba ir parama yra teikiama, ypatingai tada, kai ji yra būtina dėl sveikatos sutrikimų, kai motinos siekia susigrąžinti vaikus, ar siekia įrodyti darbuotojams, kad auginti vaiką gali, gyvena Savarankiško gyvenimo namuose, kur yra nuolatinėje darbuotojų stebėsenoje. Tai sudėtingas laikotarpis motinoms, reikalaujantis didelių pastangų, motyvacijos, bet taip pat ir didelio darbuotojų palaikymo ir supratimo.

Pagalbos trukumas, ar jos nebuvimas.

Deja tyrimo duomenis atskleidžia ir daug teikiamos pagalbos trukumą, arba pagalbos nebuvimo ir nesuteikimo. Tyrimo rezultatai parodo, kad po vaikų netekimo, dauguma motinų vis dėl to tinkamos pagalbos yra negavusios ir dabar negauna: „nieko man čia nepadės, niekas niekom nepadėjo ir tiek.“ [Halina]. Taip teigia ir kiti informantai: Aleksandra, Alina, Sergejus, Oksana. Kaltina dirbančius darbuotojus, kad jie **nesuteikia reikiamos informacijos** laiku: „<...> Taigi jūs turit man apie tai pasakyti, aš nežinau, nedirbu šioje sferoje, aš nežinau.<...>“ [Alina]. Alina nemato pagalbos iš savo atvejo vadybos: „<...> Čia būtent mano atvejo vadyba, kitų aš nežinau, gal ir bando padėti, nežinau. Čia būtent mano atvejo vadyba.<...>“. Jaučia nuoskaudą ir nusivylimą darbuotojais, nes dėl laiku nesuteiktos informacijos kur kreiptis ir ką daryti galėjo

negauti svarbaus sprendimo dėl vaikų svečiavimosi galimybės, ar jis būtų atidėtas kažkuriam laikui: „<...> O jeigu tą komisija nesusirinktų tą dieną, po to šventės, nesusirinktų komisija ir negaučiau pasisvečiavimo. <...>” [Alina].

Teikiama pagalba yra **paviršutiniška**: „na kaip, atvažiuoja, paklausia ar reikia pagalbos, nereikia, paklausia ar reikia kokios pagalbos ir išvažiuoja.<...>” [Alina]. O jei kreipiasi pagalbos, tai sulaukė daugiau klausimų, nei atsakymų: „Ėjau, šnekėjau, o jis sako, ar tu jais rūpinaisi, o ko tu neklausei. Tai vat kreipkis tu į jį, tai į jį, tai išsityčios, ko ano nedarei, kodėl to nedarei.” [Halina]. Kreipimasis pagalbos pavirsta **patyčiomis** matomas ir kitame interviu: „<...> mus rodė per televizorių, bet buvom labai nusiminę, nes ir pirštu į mus rodė, ir apkalbinėjo mus. Nu, mes kreipėmės į TV3 pagalbą, kad padėtų grąžinti vaikus. Bet buvo daug patyčių, pažeminimo po laidos.<...>” [Sergejus]. **Klaidingi darbuotojų įsitikinimai**, kad tėvai gali smurtauti prieš vaikus: „<...>, rūpyba galvoja, kad mes galime juos įskaudinti, mušti, galvoja kad mes siaubingi tėvai....” [Aleksandra]

Nepasitikėjimas darbuotojais: „<...> Klausykit, sakau, tai per tą laiką aš ir pasiskambinau ir pati sužinojau viską, kokią pagalbą aš iš jūsų matau?<...>” [Alina]. **Nesusipratimai**, susiję su Alinos dedamomis pastangomis grąžinti vaikus: „<...> Tai vat sakau, <...>, vieną jie pasako, tu padarai kaip jie pasako, o per posėdį išeina taip, kad aš viską blogai darau, kaip ir darau, kaip ir nieko nedarau.<...>”. Tikėtina, kad Alinos tokius nesusipratimus su darbuotojais ar jos požiūris į teikiamą pagalbą, atvejo vadybą gali įtakoti Alinos sveikatos būklė: „<...> taip sakant, su nervais jau negerai“, ir prisidėti pyktis ant savęs, kaip matėme anksčiau – savęs kaltinimai, priklausomybė. Nesulaukiant pagalbos, nepasitikėjimas profesionaliais darbuotojais ir jų teikiamomis paslaugomis, priverčia kreiptis neprofesionalios pagalbos: „<...> sakau ne, sakau, dabar darysiu taip kaip sako man kiti žmonės.<...>” [Alina]

Tyrimo rezultatai parodo, kad po vaikų netekimo, dauguma motinų vis dėl to tinkamos ir pagarbios pagalbos yra negavusios ir vaikų susigrąžinti joms nepavyko. Jos kaltina darbuotojus dėl reikalingos informacijos nesuteikimo laiku, dėl paviršutiniškos pagalbos, nepasitiki darbuotojais, taip pat pasitaiko atvejų, kai kreipimasis pagalbos pavirsta patyčiomis. Egzistuoja klaidingi darbuotojų įsitikinimai, kad motina ar tėvas dėl negalios gali smurtauti prieš savo vaiką.

Jausmai darbuotojams.

Informantų jausmai darbuotojas yra gana skirtingi, jie pasiskirstė į dvi atskiras pozicijas: neigiamus jausmus, tokius kaip: pyktis, neapykanta, neturintys širdies, nesupratingi, nesąžiningi; ir teigiamus: teigiamai vertinančius darbuotojų darbą ir jaučiančius dėkingumą.

Pyksta ant socialinių darbuotojų Oksana, ji lygina save su kitomis motinomis, kaltina darbuotojus, kad jie nieko nepaaiškina: „Taip, aš ant juos pykstu. Taip aš žinau, kad jų toks darbas.

<...> *Ir jie man nieko nesako, nepaaiškina, aš šoke...*” Kadangi Oksana augo vaikų namuose, jai nuo vaikystės liko neigiami atsiminimai apie tą laikotarpį ir apie darbuotojų darbą bendrai, nors matome, kad moteriai svarbu pasitikėti darbuotojais: “<...> *aš nuo vaikystės nepernešu darbuotojų, vaikų teisių darbuotojų... nors yra viena darbuotoja, kuria pasitikiu, oi, ne... trys darbuotojai, kuo pasitikiu. Jie man padeda...*” Pasitikėjimas yra gana svarbus teikiant paslaugas asmenims turintiems intelekto sutrikimą, apie jo svarbą randame literatūroje, tai pasitvirtino ir man praktikoje imant interviu, nes negavus informanto pasitikėjimo, kartais ir neišėjo gauti ir interviu.

Stiprų neapykantos jausmą turi Halina, kai po išgyventos sūnaus žūties, buvo paimiti 5 vaikai: „*Mano sūnus žuvo, o jie va taip. Ką aš galiu apie juos galvoti, ar jie iš vis ar žmonės, joks gyvulus taip nepadarys....*“ [Halina]; kaltina darbuotojus nesąžiningumu, bei „korupcija“, nes nežino, kas atsitiko su jos dviem vaikais: “<...> *Mano vaikus išpardavė, jūs suprantate? Kur jie juos padėjo, kiek kartu jų klausiau, kur juos išvežė? Nėra mano vaikų....*” [Halina]

Kiti gauti duomenys mums rodo teigiamus atsiliepimus apie darbuotojus ir jų darbą, dėkingumas darbuotojams, kad rūpinasi jų vaikais: „*Aš dėkinga buvau kad jie nepaliko likimo valiai vaikų ypač vaikų globos namams* .“ [Reda]. Pagyrimai darbuotojams ir gražus darbuotojų pastangų vertinamas gražinti vaiką informantei: “<...> *Socialiniai darbuotojai buvo nuostabūs, jie labai dažnai lankė mane, stebėjo, kad aš negerčiau. Čia jų darbas toks. Norėjo man grąžinti vaiką.* <...>” [Inesa]. Nors kita vertus teigia, kad darbuotojai būna skirtingi: “*Aš tiksliai nežinau, neprisimenu, jie, tiesa, jie mane net neįspėjo. Jei tiesa, vyras šitas neįspėjo manęs, kad paims Ritą.* <...>” Ir jos dukra pasirūpindavo: „*Ten socialiniai darbuotojai su vaikais darydavo pamokas, taip.. jie tokie geri buvo, taip.. <...>.. Jie ir į bažnyčią dukrą vedavo... mmm, kur dar... į visokius renginius, pavyzdžiui, į parodas, nu..*“ [Inesa].

Siekiant sukurti palankią aplinką šeimai, kuri įgalintų tinkamai spręsti šeimoje kylančias problemas ir tuo pačiu aktyviai ir sėkmingai įsitraukti ir dalyvauti bendruomenės gyvenime, pakankamai sėkmingai įsitraukti į darbo rinką yra būtini *specialistų*, dirbančių tiesiogiai su šeima, *kompetencijos*, *žinios ir gebėjimai*, siekiant pajauti, teisingai nustatyti poreikį, įvertinti silpnąsias šeimos (ar asmens) vietas.

Idealus darbuotojas, intelekto sutrikimą turinčios motinos akimis.

Socialinis darbuotojas Aleksandros akimis turėtų būti: “*Na aš, jei mano būtų toks darbas, duočiau patarimą, patarčiau kas kaip, kaip su jais elgtis, nu... su vaikais. Iiir kad tėvai suprastų <...>”.*

Alina pyksta ant darbuotojų, kad reikiamą informaciją turėtų suteikti profesionalai, o nesuteikia: “<...> *Taigi jūs turit man apie tai pasakyti, aš nežinau, nedirbu šioje sferoje, aš nežinau.<...>*”. Todėl Alinos manymu idealus socialinis darbuotojas turėtų būti: “<...> *mano*

manymu tikrai turėtų, ta prasme, padėti jeigu tokia būtų susiklosčiusi situacija nes problemos ten daug, sunki situacija, “<...> kad suteiktų daugiau informacijos, kaip, ką galima nuveikti, kad greičiau atsiimti tos vaikus ir kad teiktų informaciją. Mano manymu tai taip turėtų būti.”

Oksanos partneris už Oksaną atsakė, koks turėtų būti idealus darbuotojas: “Jie vis dėl to turi paaiškinti priežastį, dėl kokios priežasties paima vaiką... taip, jei pvz. namie ar bute geria, triukšmauja, vaikas neturi ten nei pampersų, nei mišinio nėra, vaikas nešvarus..”

Inesa įvardina apie šansą, kurį reikėtų duoti mamai: „Pasakyti lengva, aš šansą duočiau žmogui. O gal motina daugiau negertų. Kaip galima iš karto paimti.” Bet pokalbio metu atsiskleidžia, kad jai daug kartų buvo duotas šansas ir tai nepaveikė.

Apibendrinant galiu teigti, kad visi informantai kalba beveik panašiai. Pagrindiniai socialinio darbuotojo bruožai ir veiksmai turėtų būti: darbuotojas turėtų kalbėti su jais aiškiai, jiems suprantama kalba, duoti patarimus bei paaiškinti atsitikusių įvykių priežastis, duodantis šansą bei gailestingas, suteikiantis jiems reikalingą informaciją laiku ir norintis padėti.

Taigi visų informantų nuomonė atspindi C. Rogerso pasiūlytą į klientą orientuotą teorijos modelį, kai tarp kliento ir darbuotojo santykiai sukuria ypatingą atmosferą, kai atsiranda žmogiškasis ryšis, dialogas, turintis terapinę galią. Darbuotojas skirdamas visą savo dėmesį ir laiką klientui priima jį besąlygiškai, su gyvu ir empatišku supratimu. „Terapinis susitikimas – tai dviejų žmonių „Aš ir Tu“ santykis“, likviduojantis formalią distanciją tarp darbuotojo ir kliento, siekiant jį suprasti, nepažeidžiant jo žmogiško orumo. (Kočiūnas, 1992). Kuriant terapinį santykį, ypatingai dirbant su intelekto sutrikimą asmenimis, labai svarbus pasitikėjimo ir santykio kūrimas, tik tada galima siekti kito tikslo – padėti asmeniui augti.

6.5. Motinos gyvenimas po vaiko/ų paėmimo

Šiame tyrime dalyvavo motinos iš kurių vaikai paimti laikotarpyje nuo 1,5 iki 20 metų iki tyrimo atlikimo. Vaikų amžius paėmimo metu buvo nuo gimimo iki 13 metų, šiuo metu yra ir mažų vaikų ir jau suaugusiųjų (vyriausiam – 30 metų). Vaiko paėmimas iš mamos yra skaudus įvykis bet kokio amžiaus vaikams, bet kartu ir sukeliantis skaudžius išgyvenimus jų mamoms, ypatingai toms, kurios ne visada gali suvokti vaiko paėmimo priežasčių, patenkinti vaiko poreikius, serga kitomis gretutinėmis ligomis. Siekiant išsiaiškinti motinų, turinčių intelekto sutrikimą patirtį gyvenant po vaiko/ų paėmimo, buvo užduoti klausimai apie santykius su vaikais dabar, bei apie savo svajones. Gauti tyrimo duomenis sugrupuoti pagal vaikų amžių į trys kategorijas: *motinų santykiai su mažais vaikais (iki 10 metų amžiaus); atviri santykiais su paaugliais (nuo 10 iki 14 metų); santykiai su suaugusiais vaikais; pamąstymai apie ateitį, svajonės.*

Santykiai su mažais vaikais.

Neturėjimas jokios informacijos apie vaiką. Kelios informatės teigia, kad neturi jokios informacijos apie savo vaiko buvimo vietą: „*Vieną syki leido man pažiūrėti ir viskas. Dabar nieko nežinau.*“ [Halina], Oksana neturi informacijos apie savo pirmą dukrą: „*Kur pirma dukra visai nieko nežinau*“, nežino nei „*kiek jai metų dabar....ir kas ją įvaikino...*“. Aleksandros antras vaikas išvežtas į Kanadą ir ten įvaikintas: „*dabar mes niekaip negalime su antru susisiekti...eee... dabar jis gyvena Kanadoje... kaip sužinojome...kita šeima ten... jie tik angliškai gyvena, eee.. kalba.../*“ [Aleksandra].

Ryšio palaikymas. Kadangi Aleksandra neparašė atisakymo nuo pirmo vaiko (4 metų), vaikas gyvena pas globėjus ir jai pavyksta palaikyti ryšį su juo: „*... kad pas globėją gyvena jis.*“ Ji aplanko jį, nuperka jam dovanas, bendrauja su jo „*...Mes bendraujame, susiskambiname, mums jį atveža...*“, žino, kad vaikas šeštadieniais lanko mokyklėlę ir kalba keliomis kalbomis: „*Jis jau mokosi, .. šeštadieniais... mokyklą lanko... jau bando kalbėti ir lietuviškai ir rusiškai....*“, ji su sugyventiniu rūpinasi juo kiek gali: „*Mes ir dovanas perkam jam. Mums pasakoja ir nuotraukas atsiunčia mums. Bet labai norime, kad vaikai būtų su mumis.*“ [Aleksandra]. Informantė tikisi jį susigrąžinti vaiką ir tam, kaip ji supranta reikia susituokti su vyru: „*<...> Eee... planuojame jau susirašyti su juo. Kad vaikas būtų santuokoje...*“.

Alinos gyvenime šiuo metu vyksta atvejo vadybos procesas, visi 6 vaikai – laikinoje globoje, ji laukia posėdžio ir tikisi, kad vaikai grįš pas ją. Šiuo metu ji turi pasisvečiavimą ir kiekvieną savaitgalį pasiima 5 vaikus iš 6: „*<...> Tikrai palaikom ryšį, bendraujame, kiekvieną dieną pasiskambiname, va dabar jau beveik savaitė jie pas mane, nes atostogos vaikams.<...>*“ [Alina]. Šeštai Alinos mergaitei 1,5 metų, ji gyvena pas laikinus globėjus, Alina rūpinasi, kad ir tarp vaikų būtų ryšis, dėl pandemijos sukeltos ekstremalios situacijos šalyje, Alinai neleisdavo su vaikais lankyti mažiausios dukrytės, bet ji pavyko „iškovoti“ teisę su visais vaikais lankyti mažiausią dukrytę: „*<...> O pradžioj sakė, kad negalima man su vaikais važiuoti, kad turiu viena važiuoti. Sakau, palaukit, o kur čia vaikų gerovė?/ Čia yra broliai ir seserys./ Kur čia vaikų gerovė? Tai tada testus pasidarykite. Gerai, sakau, pasidarysim testus.<...>*“ [Alina].

Sergejus ir Oksana taip pat stengiasi palaikyti ryšį, bendrauti su antra (4 metai) ir trečia (3 metai) dukromis, kurios gyvena su globėjais, dėl pasimatymų su dukromis bando prisiderinti prie globėjų. Nors dėl darbo, Sergejus pripažįsta, kad sunku prisiderinti: „*Ne visada gaunasi, aišku...*“ bet stengiasi: „*Žiūrėsim, reikės taikytis prie globėjų.*“ [Sergejus]. Oksana palygina savo gyvenimą su vaikų gyvenimu, šneka apie meilę ir šiltus jausmus savo vaikams: „*Aš suprantu, kad tokio gyvenimo kaip aš turėjau, mano vaikai neturi.... Aš žinau, ką reiškia internatas ir žinau kaip ten*

blogai. Aš nelinkėčiau savo vaikams to ir ... aš jas aišku myliu, ir pirmą, ir tuos du vaikus kuriuos paėmė... ”.

Mamos ir vaiko santykių palaikyme didelė ir svarbi užduotis gula ant pečių globėjos, kuri suteikia galimybę mamai matytis su vaiku, organizuoja pasimatymus, susiskambina, atsiunčia mamai vaiko nuotraukas. Lietuvos Respublikos įstatymai reglamentuoja, kad globos nustatymas nepanaikina galimybės vaikui ir jo biologinei šeimai bendrauti. Globojant vaiką globėjai įpareigoti bei skatinami palaikyti vaiko ryši su jo biologiniais tėvais. Tačiau labai svarbus aspektas, kaip bendravimas atitinka vaiko poreikius ir lemia jo savijautą, kokį poveikį daro vaikui bendravimas su biologine šeima. Jei negatyvų poveikį, vaiko globėjas kartu su Vaiko teisių apsaugos skyriaus specialistais turi peržiūrėti vaiko bendravimo su šeima galimybes, pobūdį ir tikslus. Mūsų atvejais galima daryti išvadą, kad bendravimas turi teigiamą poveikį kaip vaikams, nes globėjai sudaro galimybes bendrauti, taip ir motinoms.

Noras įrodyti, kad gali būti pakankamai geri tėvai. Mano atliktame tyrime dalyvavusi Oksanos ir Sergejaus pora, gyvendami Savarankiško gyvenimo namuose, praradę 3 dukras, šiuo metu augina ketvirtą dukrytę ir iš visų pastangų stengiasi parodyti darbuotojams, kad jie gali būti geri ir rūpestingi tėvai ir gyventi savarankiškai: *„Sunku suprasti, kiek dar teks gyventi čia, su kokių tikslu reikės ištrukti, kad įrodyti, kad mes patys galim.”*[Sergejus] Nors Sergejus irgi turi negalią, bet jaučiasi, kad suteikia žmonai didelę emocinę paramą. Sergejus dirba, bet padeda žmonai prižiūrėti dukrą kai turi išeigines: *“<...> 3 dienas dabar turiu išeigines, tai.. duodu žmonai kartais pailsėti. Su vaiku į lauką, vaikas visada gynam ore.”* Sergejus supranta, kad jiems reikia išmokti priimti pagalbą, valdyti emocijas, nesibarti: *„kad žmona valdytų savo emocijas, kad priimtų pagalbą, kad su darbuotojais nesibartų, viskas.“*. Bando džiaugtis mažais laimėjimaisi: *“... bet vakar kažkaip diena praėjo puikiai. (šypsosi) Tai yra... Įtakojau truputį...”*

Atviri santykiai su paaugliais.

Tarp tiriamųjų buvo 2 motinos, turinčios paauglius (Alina ir Inesa) metų. Motinų ir vaikų santykiai pasižymi atvirumu ir nuoširdumu. Jos bendrauja, stengiasi dėl vaikų gerovės, atvirai su jomis kalba ir aptaria įvykusią išskyrimo situaciją.

Inesos dukra paauglė (14 metų), ji jau 4 metai kaip gyvena globoje. Visą tą laiką Inesa lankė dukrą: *„ aš kiekvieną sekmadienį ją lankiau. Kiekvieną sekmadienį. Taip, ir negėriau... ”.* Visą tą laiką ji žino kur dukra gyvena iki smulkmenų: *„Žinaaau... ji dabar gyvena komunalinėme bute, <...> Mano dukra gyvena su kita mergaite, kitame kambaryje gyvena berniukas su berniuku, trečiame taip pat berniukas su berniuku, ir mergaitės su mergaitėmis...”*.

Šiuo metu, kai Inesa gydomasi reabilitacijos centre yra sudėtingas susisiektis su dukra, dėl reabilitacijos centro taisyklių: *“<...> su dukra retai susiskambiname, čia neleidžia dažnai*

skambinti. <...> Aš neturiu teisės skambinti, nu... todėl kad ... direktorius jei leis, galima paskambinti.“ Inesa atvirai bendrauja su dukra, bando paaiškinti dukrai kodėl dukra turi gyventi globoje: “... Kažkaip aš verkiau, sakiau: „suprask, Rita, aš tavęs nepalikau, [ne brosilą], aš ne specialiai tai padariau. Man sunku buvo. „Aš lankysiu tave“ sakiau. „Mama, sakė dukra, kad aš suprantu, kad tau sunku, ir su baba tau sunku, kokia ji nešvari, netvarkinga, aš viską suprantu, kad tau sunku. Aš kada Ritą pagimdžiau, kada aš nėščia buvau, mane mama prašė abortą padaryti. Aš sakiau: NE. “. Bet Inesa nuvertina savo jėgas ir galvoja, kad jei dukra augtų su ja, negalėtų duoti tiek vaikui, kiek duoda dabar valstybė: „<...> O su manimi ką, kuo aš tave išmokyčiau, su manimi tu jau ir gerti ir rūkyti pradėtum, pabėgtum iš namų. Su tokia motina kaip aš, aš jau nesusitvarkyčiau su ja. Jos sunkus charakteris, ji neklauso. <...>“. Inesa jaučia lengvumą dėl pasitikėjimo valstybine globa: “<...> man lengviau, lengviau dabar. Žinote kodėl, todėl kad ji dabar patikimose rankose, man ir fiziškai ir morališkai lengviau. Sakau jai, tu nors pavalgysi normaliai, normalų auklėjimą turi, tu laisvai jautiesi ten.<...>“

Alinos rūpi vaikai ir jų psichinė būklė, nes mato poveikį, kokį padarė šia situacija vaikams: “<...> Vaikai kaip vaikai, kaip ne besuk, kaip nenorėk, vis tiek psichika yra paveikta, kas be ko. Konsultavausi pas psichologus, sako nieko baisaus nėra. Tik tai vat pas mane vidurinis sūnus tik tai kai atvažiavo į XXX, labai staigiai pasikeitė. Jisai buvo toks aktyvus labai, o dabar pas jį vien keiksmazodžiai, <...>”.

Santykiai su suaugusiais vaikais.

Tyrimė dalyvavo 2 motinos, turinčios jau suaugusius vaikus (Ina ir Halina). Inos dukrai jau 20 metų, dukra auga institucijoje. Metams bėgant Ina išlaikė santykius su dukra: “Jau dabar viskas gerai, atsirado kontaktas, skambinau ten.. šen..., klausiau kaip ji gyvena, kalbėjau su darbuotojais.. ir dabar bendrauju, retai, bet ji aplanko mane, atvažiuoja pas mane su auklėtoja. Va ir dabar neseniai buvo atvažiavusi, šiais metais, ir pernai buvo 2 kartus į metus, taip panašiai ir būna, kažkur 2 kartus per metus.” Reti ir trumpi pasimatymai su dukra: “Pusę valandos, ir viskas, išvažiavo, pabuvo, pabuvo ir išvažiavo...“, leidžia suprasti, kad santykiai tarp mamos ir dukros paviršutiniški. Ina jaučia diskomfortą ar tai nepatogumą, o gal net ir kaltės jausmą, bendraujant su dukra: „aš jos truputi bijau, nežinau kaip su ja ir ką su ja kalbėti... “. Ina bendrais buožais informuota apie dukros gyvenimą, kur gyvena jos dukra ir kur mokosi, bet jai sunku suformuluoti kokią specialybę įgis dukra: “Aš žinau, vat, kad ji gyvena Vilniuje, vat, ji mokosi, mokosi profesinėje, po profesinės stos mokytis į..., pamiršau kaip vadinasi, vat.. į institutą, vat.”, Didžiuojasi savo dukra, kad ji mokosi ir sportuoja: “..., o vėliau eis mokytis dar toliau. Ji sportininkė, ji sportininkė....“

Retai mato bet retkarčiais bendrauja su savo 2 suaugusius vaikais ir Halina: *“Sūnus ir dukra Anglijoje, <...> buvo kažkada atvažiavusi, bendrauja, negaliu sakyti kad dažnai, nu bendrauja, bendrauja.”* [Halina]. Interviu metu atsiskleidžia Halinos suaugusių vaikų nuoskaudos, kad jiems ne tiek, kad teko augti vaikų namuose skaudu, kiek dėl to, kad motina juos ten nebelankė: *„Dabar jau 30 mano vyriausiam, tai jis vis – mama, tu mūsų nelankei, <...>“*. Į ką motina save pateisindama, bando aiškinti savo tuometinės situacijos beviltiškumą: *„Kaip ateini pas vaiką ir kaip kaip pasakyti, kad negali jo pasiimti. Kaip išeiti, kai jis verkia, prašo tavęs, kad ji paimtum, o tu negali pasiimti. Kokia širdis turėtų būti, kai negali pasiimti. Tai gėčiau nelankyti, nematyti ir viskas....“* [Halina]. Taip pat labai svarbu pastebėti interviu metu diskriminuojantį aplinkinių požiūrį į motiną, praradusi vaikus: *„o kai nuvažiuoji - kaip į tave žiūri ten žiūri, kaip į ne žmogų.“* [Halina] Halina suvokia visą situacijos beviltiškumą, savo galimybių bejėgiškumą ir situacijos tragizmą, nieko negalinti pakeisti ir nenorint vaikų erzinti, nusprendžia vaikų nelankyti: *“Vaikai laukia, kad juos pasiimsi, o kur pasiimsi, kai nėra tų sąlygų, ką aš namus perstatysiu, tai kad aš pinigų neturiu, niekam neturiu pinigų.”* [Halina]. Halina pateisina save, kad dėl bejėgiškumo ir pradėjo vartoti alkoholį: *„kur tu žmogus ne pradėsi gerti.“*

Kur dar 2 Halinos vaikai, jau daugelis metų ji neturi jokios informacijos: *„... o kiti 2, kaip išvežė, tai iš vis aš taip ir nežinau kur jie išvežti, ar jie juos pardavė, ar jiems ką padarė.“* [Halina].

Dėl vienos dukros turi Halina nerimo ir baimės, net, panašu, kad dukra kartoja motinos istoriją: *„netoli gyvena, su durnium irgi susidėjo“*, dukra augina 4 vaikus, dėl kurių ir baisu Halinai: *„Vaikus mano išpardavė, dabar prie anūkų kabinasi.“* [Halina].

Tarp suaugusių vaikų ir jų tėvų neužsimezgė glaudus ryšis, neturint galimybes augti kartu, retai bendraujant, prarandamas ryšis kaip mamos ir vaiko. Jis tampa paviršutiniškas, iš pareigos, bet išgyventa trauma palieka žymes motinos ir vaikų širdyse.

Apibendrinant santykius su vaikais, galima daryti išvadą, kad beveik visoms motinoms pavyksta palaikyti ryšius su vaikais. Jei vaikai jau įvaikinti ir ryšis nutrauktas, informantės neturi tikslios informacijos apie vaiką. Su vaikais, esančiais globoje – ryšis palaikomas. Dėl mažų vaikų visi tėvai turi vilties juos grąžinti, stengiasi ir deda pastangas keistis. Motinų bendravimas su vaikais – paaugliais yra atviras, rūpestingas, nuoširdus. Suaugusių vaikų ir tėvų ryšiai labiau paviršutiniški, kaip motinoms, taip ir vaikams išlieka skausmas dėl patirto išsiskyrimo bei sielvartas.

Pamąstymai apie ateitį, svajonės.

Visi žmonės apie ką nors svajoja, svajonės yra labai svarbus gyvenimo elementas kiekvieno žmogaus gyvenime. Tyrimo dalyviai dalinosi apie savo svajones, laimės jausmą ir gyvenimo

planus. Šie teiginiai leidžia atsiskleisti labai svarbius ir reikšmingus jų gyvenimo patirties apibūdinimus ir jausmus, apibendrina jiems aktualias pagrindines problemas.

Inai labai aktuali **sveikatos** tema: „*Hmm.. kad... kad sveikata būtų, kad aš bučiau sveika ir dukrai būtų viskas gerai (susigraudino)... ir viskas...*”

Apie **tikėjimą ir meilę** apstrakčiai atsako Inesa: “*Ooo, įdomus, svarbus klausimas...// Kad žmonės v..vienas kitą mylėtų, kaip tėvas mūsų, Dievas, myli mus...*”

Apie **vaikus** kalba kelios informantės: „*Aš labiausiai norėčiau būti laiminga, kad vaikai užaugtų laimingi*“ [Rita]; “*Kad mažylė būtų šalia manęs, aš dėl jos stengsiuosi, ir nesibarti su darbuotojais, aišku....*” [Oksana]; “*Kad vaikai grįžtu namo. Dabar tik vienas tikslas... Tiktai. Man daugiau nieko nereikia. Kad visi vaikai būtų su manim kartu....*” [Alina]; „*Ir apskritai apie ateitį galvosim. Nors iki 7 metų ją išauginti. Nors, kad darželį, ar mokyklą pradėtų lankyti, neapleisti ...*” [Sergejus].

Santuoką planuoja Aleksandra, o susituokus yra viltis, kad vaikas bus kartu: „*Kad susirašyti su vyru galėtume..... pppinigus renkam susirašymui... kažkaip tai... susirašyti... kad šeima būtų.... Svajojame, kad jis būtų su mumis. ... stengtis reikia eiti... reikia eiti į priekį. Svarbu, kad namie būtų švara. Mes kažkaip neturim savo kampo, kažkaip tai...*”

Pinigai daro žmogų laiminga, mano Halina: „*/...Nu, kad būtų pinigų.../, nu kad būčiau laiminga, būčiau turtinga, tada vaikai būtų visi, būtų didelis namas, kad milijoną išloščiau, tada būčiau reikalinga. Nes dabar visiems reikia tik pinigų – tada žmogus, o kai neturi pinigų – išsityčios, ką norės darys, apšnekės. Reikia milijono, milijono...*”. Skurdas ir nepriteklis daro žmogų pažeidžiamą ir nelaimingą.

Taigi, kalbant apie svajones ir ateities planus, ne visos informantės į savo planus įtraukia ir vaikus, čia atsiskleidžia opiausios motinų problemos: skurdas, sveikatos nebuvimas, ar meilės troškimas, kurios galimai pritrūko vaikystėje. Informančių ateities planai ir svajonės yra konstruktyvūs: dauguma motinų (4) galvoja apie savo vaikų ateitį, viena motina daugiausia dėmesio skiria savo šeimyninės padėties suregulavimui ir šeimos gyvenimo situacijos pagerinimui, bet nuo to, kaip ji galvoja irgi priklausys vaiko grąžinimas į šeimą, kita informantė galvoja abstrakčiai - apie žmonių santykius ir apie tikėjimą. Tyrimo rezultatai parodė, kad apie vaikus ir jų ateitį galvoja labiau mažų vaikų ir paauglių motinos. Suaugusių gi vaikų motinos jau galvoja apie savo sveikatą ar apie nepriteklių – kaip visų bėdų pagrindą.

DISKUSIJA

Deja, daugelis problemų, su kuriomis susiduria motinos, turinčios intelekto sutrikimą, toli gražu lieka neišspręstos. Motinos susiduria su daugybe sunkumų kurdami savo šeimas, tai gali būti susiję ne tiek su jų žemesniu IQ, kiek su tuo, kad jie dažniau turi psichikos sveikatos problemų, finansinių sunkumų, prastesnių vaikų priežiūros įgūdžių (Booth, Booth, 1996; Cleaver, Nicholson, 2007). Dėl visų šių sunkumų sutrikusio intelekto žmonės dažnai yra uždaryti tam tikrame asmeninės erdvės rezervate, kuriame nėra vietos patenkinamam tėvų funkcijų vykdymui. Tyrimai rodo, kad protinę negalią turinčių asmenų motinystė yra įvairi ir sudėtinga.

Labai svarbus pagalbos teikimo komponentas, proto negalią turinčioms motinoms, kuriant šeimą – tai įvairių sričių specialistų bendradarbiavimas ir sisteminis požiūris į pagalbos teikimą. Be socialinio darbuotojo, ne mažiau svarbūs vaidmenys, teikiant šeimoms reikalingą pagalbą ir paslaugas, tenka ir kitiems specialistams – socialinių paslaugų srities darbuotojams (socialinio darbuotojo padėjėjams, individualios priežiūros personalui, asmeniniam asistentui), psichologams, psichoterapeutams, atvejo vadybininkams ir kitiems sveikatos, švietimo, teisėsaugos sistemos specialistams. Siekiant užtikrinti tinkamą, individualius asmens (ar šeimos) poreikius atliepiančią pagalbą ir paslaugas, būtinas kompleksiškas požiūris į asmens (šeimos) situaciją, siekiant bendro tikslo – pagalbos asmeniui ir jo šeimai.

Tyrimo analizė atskleidė tik kai kurių motinų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą vaiko paėmimo patirtis, priartindami mus prie jų specifinio pasaulio supratimo. Šią medžiagą galima laikyti pėdsaku, kuriuo reikėtų sekti toliau. Mano atliktas tyrimas yra nedidelis, bet svarbus žingsnis bandant suprasti, kaip motinos, turinčios intelekto negalią, įprasmina savo gyvenimą po to, kaip priverstinai buvo paaimti jų vaikai. Ne visos motinos turi vidinės motyvacijos keistis ir siekti susigrąžinti vaiką, ne visos yra savarankiškos ir pajėgios spręsti kylančias problemas, santykiai su artimaisiais dažniausiai sudėtingi, arba jų visai nėra, o profesionali pagalba ne visada prieinama, ar pilnavertė. Nors paslaugų įvairovė pastaraisiais metais vis plečiasi, bet tyrimo rezultatai atskleidė, kad vis dar susiduriama su diskriminuojančiu, žmogaus orumą žeidžiančiu požiūriu pagalbos teikimo procese.

IŠVADOS

1. 2010 m. Lietuva, ratifikuodama JT Neįgaliųjų teisių konvenciją, įsipareigojo įgyvendinti motinų, turinčių intelekto sutrikimą teisę į motinystę, įdiegti lygybės bei nediskriminavimo, pagarbos žmogaus orumui ir savarankiškumui principus. Sutrikusio intelekto žmonės laikomi visateisiais visuomenės nariais ir piliečiais, kurie gyvena nebe institucijose, o savo namuose bei galintys pasirūpinti savimi patys. Vyksta pokyčiai, tačiau dar didelė dalis visuomenės stokoja žinių apie negalią ir žmogaus teises, vis dar pastebimas stigmatizuojantis bei diskriminuojantis visuomenės požiūris į proto negalią turinčias motinas.

2. Dauguma motinų, turinčių intelekto sutrikimą kartu su motinystę susiduria su daugybe sunkumų ir iššūkių. Jos patiria didelę izoliaciją ir negauna tinkamo lytinio švietimo, jos dažniau yra vienišos motinos, labiau veikiamos rizikos veiksnių, dažniau augina vaikus nepalankiomis socialinėmis ir ekonominėmis sąlygomis. Šie aspektai ir prasta socialinė parama kenkia vaiko vystymuisi, apsunkina motinos gebėjimą auklėti vaikus, dėl ko gresia pavojus, kad vaikai bus paimti iš šeimos.

3. Atliktas tyrimas atskleidė, kad intelekto sutrikimą turinčios motinos nori turėti šeimą, mylėti savo vaikus, tačiau neturi pakankamai žinių apie nėštumą bei gimdymą, jas slegia stiprus gimdymo baimės jausmas. Informantės kalbėjo apie baimes, sunkumus, nepasiruošimą motinystei ir pasimetimą, apie savęs kaip moters nuvertinimą.

4. Nepakankamą pasiruošimą motinystei sąlygoja moterų sudėtingi santykiai su savo tėvais, ar santykio su jai nebuvimas. Dauguma informančių kalba apie prarastą arba sudėtingą ryšį su savo tėvais, globėjais, patirtą emocinį, psichologinį ar fizinį smurtą globos namuose.

5. Sutrikusio intelekto žmonės dažnai sudaro šeimas su panašioje socialinėje padėtyje esančiais partneriais. Šio tyrimo informantės augino vaikus vienos arba su negalia turinčiu partneriu, kas trukdo motinoms savęs ir vaikų atstovavimui bei išlaikymui. Dėl sveikatos sutrikimų joms sunku susirasti darbą, arba jos dažniausiai nedirba, kas sąlygoja mažas pajamas, mažą gyvenamą plotą, joms sunku atsispirti priklausomybėms.

6. Pagrindinės vaikų paėmimo priežastys: priklausomybės, vaikų nepriežiūra, prastos gyvenimo sąlygos, nepriteklis, skurdas, negalia. Nors motinos ir įvardina priežastis, bet dauguma tyrime dalyvavusių motinų vis dėl to teigia, nežinančios tikslios vaiko paėmimo priežasties.

7. Motinos turinčios intelekto sutrikimą išgyvena po vaiko paėmimo liūdesį, sielvartą, stresą, bejėgiškumą, tuštumą, savęs kaltinimą, beprasmybę, netektį ir pyktį, pagalbos nebuvimą, pasitaiko bandymų nusižudyti. Tačiau yra atvejų, kai motinos jaučia palengvėjimą, ramybę ir

saugumą, žinodamos kad vaiku rūpinasi valstybė. Atlikto tyrimo rezultatai atliepia užsienį atliktų tyrimų duomenis (pvz. Mayes, Llewellyn, 2012).

8. Tuo laikotarpiu, kai sutrikusio intelekto motina, iš kurios buvo paimiti vaikai deda pastangas juos susigrąžinti, jai tenka nuolat bendradarbiauti su darbuotojais ir stengtis keisti savo gyvenimo būdą. Tai sudėtingas laikotarpis motinoms, reikalaujantis didelių pastangų, motyvacijos, bet taip pat ir didelio darbuotojų palaikymo ir supratimo. Tyrimo rezultatai parodo, kad po vaikų netekimo, dauguma motinų vis dėl to tinkamos ir pagarbios pagalbos yra negavusios ir vaikų susigrąžinti joms nepavyko.

9. Daugeliui motinų pavyksta palaikyti ryšius su iš jų paimtais vaikais. Jei vaikai jau įvaikinti ir ryšis nutrauktas, informantės neturi tikslios informacijos apie juos. Su vaikais, esančiais globoje ryšis paprastai yra palaikomas, o jo pobūdis skiriasi priklausomai nuo vaikų amžiaus. Kol vaikai maži, visi tėvai turi vilties juos susigrąžinti, stengiasi ir deda pastangas keistis. Suaugusių vaikų motinos jau galvoja apie savo sveikatą, ar apie savo nepriteklių – kaip visų bėdų pagrindą. Jos nebeturi vilties ir galvoja apie save. Motinų bendravimas su paauglystėje esančiais vaikais yra atviras, rūpestingas, nuoširdus. Suaugusių vaikų ir tėvų ryšiai labiau paviršutiniški, išlieka skausmas dėl patirto išsiskyrimo bei sielvartas.

REKOMENDACIJOS

1. Įvairūs užsienio autorių tyrimai rodo, kad paramos sistema šeimoms, kuriose bent vienas iš tėvų turi protinę negalią, daugelyje šalių nėra pakankamai gerai parengta. Sutrikusio intelekto tėvams reikia visapusiškos paramos. Be finansinių klausimų, juos turi lydėti patarimai sveikatos klausimais, vaikų auklėjimo, namų ūkio tvarkymo, kartais mitybos ir kitais klausimais. Pagalbą galėtų teikti: giminaičiai, paskirtas globėjas, socialinis darbuotojas, asmeninis (šimos) asistentas.
2. Visuomenės teigiamo požiūrio į proto negalią turinčius asmenis, motinas, turinčias vaikus, šeimas, formavimas investuojant į socialinių darbuotojų ir kitų specialistų kompetencijos tobulinimą, siekiant kokybiškų bei prieinamų paslaugų.
3. Skatinti motinų, turinčių intelekto sutrikimą integraciją į visuomenę, plečiant paslaugų tinklą: asmeninio (šimos) asistento paslaugos šeimoms, gyvenančioms ne institucijoje, sudarant galimybę patiems auginti vaikus, gaunant socialines paslaugas asmens namuose.
4. Lytinio švietimo, pritaikyto sutrikusio intelekto turintiems asmenims strategijos sukūrimas ir vykdymas, kuris galėtų padėti asmenims ne tik apsaugoti nuo nepageidaujamo neštumo, bet suteiktų profesionalias žinias ir padėtų suprasti kas vyksta neštumo metu, pasiruošti gimdymui, vaiko auklėjimui ir jo priežiūrai.
5. Pagalbą teikiantys specialistai – socialiniai darbuotojai, atvejo vadybininkai, individualios priežiūros darbuotojai ir kiti specialistai dirbantys su motinomis, turinčiomis intelekto sutrikimą ar jų šeimomis, savo darbe turėtų vadovautis *pagalbos santykio* (į klientą orientuotos) teorijos principais. Pagalbos teikimo procese esminę reikšmę turi specialisto ir motinos (šimos) santykis, pagrįstas empatišku, pagarbiu, lygiavertiškumo ir lygiateisiškumo, žmogaus orumo principais, pasitikėjimą skatinančiu bendravimu. Gebėjimas suprasti ir įsiklausyti į motinos jausmus, suteiks motinoms gilesnio savo bei savo vaiko poreikių suvokimo.

LITERATŪRA

1. Arnade, S., Haefner, S. (2011). *Standard Interpretation of the U N Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) from a Female Perspective*. Hamburg: Filia Foundation.
2. Aunos, M., Goupil, G. and Feldman, M. (2005), "Mothers with intellectual disabilities who do or do not have custody of their children", *Journal on Developmental Disabilities*, Volume 10 No. 2, pp.65-79.
3. Aunos, & Pacheco, L. (2021). Able or unable: how do professionals determine the parenting capacity of mothers with intellectual disabilities. *Journal of Public Child Welfare*, 15(3), 357–383. [žiūrėta 2022-04-06]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1080/15548732.2020.1729923>
4. Bakk, A., Grunewald, K. *Globa*. Vilnius, 1997.
5. Bartnikowska, U., Ćwirynkało, K., Anna Chyła, A. (2013). Niepełnosprawność a macierzyństwo - możliwości i bariery: studium fenomenograficzne samotnych matek z niepełnosprawnością intelektualną. *Studia nad Rodziną* 17/2 (33), 29-52.
6. Baum, S. and Burns, J. (2007). "Mothers with Learning Disabilities: Experiences and Meanings of Losing Custody of their Children", *Tizard Learning Disability Review*, Vol. 12 No. 3, pp.3-14.
7. Beleză, M., L. (2003). Discrimination against women with disabilities. Council of Europe.) [žiūrėta 2022-04-06]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/16805a2a17>
8. Bitinas, B., ir Rupšienė, L., ir Žydzionaitė, V. (2008). Kokybiinių tyrimų metodologija: vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė.
9. Booth, T., Booth, W. (2005). Findings from a Court Study of Care Proceedings Involving Parents with Intellectual Disabilities. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*. Vol. 1, Number 3/4, [žiūrėta 2022-04-04]. Prieiga per internetą: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1741-1130.2004.04032.x>
10. Cleaver, H., Nicholson, D. (2007). *Parental Learning Disability and Children's Needs: Family Experiences and Effective Practice*. London–Philadelphia: Jessica Kingsley Publishing.
11. Collings, S., Llewellyn, G. (2012). *Children of parents with intellectual disability: facing poor outcomes or faring okay?* *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 37 (1), [žiūrėta 2022-04-06]. Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.3109/13668250.2011.648610?needAccess=true>
12. Collings, Strnadová, I., Loblinzk, J., & Danker, J. (2019). Benefits and limits of peer support for mothers with intellectual disability affected by domestic violence and child protection.

- Disability & Society, 35(3), 413–434. [žiūrėta 2022-01-06]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1647150>
13. Ćwirynkało, K. (2013). *Rodzicielstwo osób z niepełnosprawnością intelektualną w świetle współczesnych paradygmatów pedagogiki specjalnej*. Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo. Nr. 4(22), p. 47. Warszawa.
 14. Degener, T. (2016). Disability in a Human Rights Context. *Laws*, 5(3), 1-24.
 15. Daphne E. Glaun & Patricia F. Brown, (1999). Motherhood, intellectual disability and child protection: Characteristics of a court sample, *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 24:1, 95-105, DOI: [10.1080/13668259900033901](https://doi.org/10.1080/13668259900033901). [žiūrėta 2022-04-06]. Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13668259900033901>
 16. Darbyshire L. V. *Psychological Well-Being and Social Support for Parents With Intellectual Disabilities: Risk Factors and Interventions*. *Journal of policy and practice in Intellectual Disabilities*, Vol. 9 (1), 2012 [žiūrėta 2022-04-04]. Prieiga per internetą: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1741-1130.2012.00326.x>
 17. Drzazga, A. (2016/12). Rodzicielstwo osób z niepełnosprawnością intelektualną – od akceptacji do wsparcia. *Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej*.
 18. Dowdney, L., Skuse, D. (1993). Parenting provided by adults with mental retardation. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 34(1), 25–47.
 19. Emerson, E., Brigham. P. (2014). *The developmental health of children of parents with intellectual disabilities: Cross sectional study*. *Research in Developmental Disabilities*, Vol. 35 (4), [žiūrėta 2022-04-04]. Prieiga per internetą: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0891422214000109#bib0015>
 20. Feldman, M., A., (2004). *Self-Directed Learning of Child-Care Skills by Parents With Intellectual Disabilities*. *Infants and Young Children*, Vol. 17, No. 1, [žiūrėta 2022-04-07]. Prieiga per internetą: https://depts.washington.edu/isei/iyc/feldman_17_1.pdf
 21. Feldman, M., A., Varghese, J., Ramsay, J., Rajska, D., (2002). *Relationships between Social Support, Stress and Mother–Child Interactions in Mothers with Intellectual Disabilities*. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, Vol. 15, [žiūrėta 2022-04-07]. Prieiga per internetą: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1046/j.1468-3148.2002.00132.x>
 22. Firkowska-Mankiewicz, A. (2006). Zmiana paradygmatu w postrzeganiu osoby z niepełnosprawnością intelektualną – z podopiecznego na pełnoprawnego i niezależnego uczestnika życia społecznego. W: B.E. Abramowska (red.), *Z Warsztatów Terapii Zajęciowej*

- do pracy – rozwiązania systemowe. *Materiały konferencyjne*. (s. 11–23). Warszawa: Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym.
23. Grigaitė, U., Jurevičiūtė, G. (2020). Žmonių su negalia socialinės integracijos veiklos rezultatų bei Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo įgyvendinimo 2019 m. Stebėsenos ataskaita. *Žmogaus teisių stebėjimo institutas*. Vilnius.
24. Grutz, M., (2011). *Osoby z niepełnosprawnością intelektualną jako partnerzy, małżonkowie i rodzice – dotychczasowe doniesienia badawcze*, [w:] *Dorośli z niepełnosprawnością intelektualną w labiryntach dorosłości*, red. B. Cytowska, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, s. 175–203.
25. Janiszewska-Nieścioruk, Z. (2005). Jakość życia rodzinnego młodocianych i pełnoletnich matek z niepełnosprawnością intelektualną. *Sfery życia osób z niepełnosprawnością intelektualną* Kraków - s. 81-93.
26. Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolai. Neįgaliųjų teisių konvencija, (2006). *Valstybės žinios*, 2010-06-19, Nr. 71-3561.
27. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija (1992). [žiūrėta 2022-04-06]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.19848>
28. Kaczmarek, G., Karlińska, B., Kruczek, A., Płatek, I., Polak, M., Sobkowiak, M., (2011). Praca socjalna z osobą z niepełnosprawnością i jej rodziną z uwzględnieniem osób z zaburzeniami psychicznymi. *Przedruk, kopiowanie i wykorzystywanie całości lub fragmentów tekstu wyłącznie za zgodą Wspólnoty Roboczej Związków Organizacji Socjalnych*.
29. Kočiūnas, R., (1992). *Psichologija*. [žiūrėta 2022-04-06]. Prieiga per internetą: <https://www.zurnalai.vu.lt/psichologija/article/view/9046/6791>
30. Kolankiewicz M., *Dzieci do trzeciego roku życia w instytucjach opiekuńczych w Europie*, Warszawa 2007, s. 83; Por. M. Kolankiewicz, *Małe dzieci poza rodziną, „Dziecko krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka”* 2012, Tom I, s. 51-62;
31. Kościelak, R., (1996). *Funkcjonowanie psychospołeczne osób niepełnosprawnych umysłowo*, Warszawa.
32. Krupa, G., (2017). *Psychoterapia humanistycznoegzystencjalna w świetle filozofii spotkania. Etyka pracy socjalnej w filozofii spotkania i dialogu*, red. M. Duda, I. Rybka, H. Kaszyński, Kraków 2017, s. 53–70 (Praca Socjalna w Teorii i Działaniu, 4). DOI: <http://dx.doi.org/10.15633/9788374386425.05>
33. Lietuvos socialinių darbuotojų etikos kodeksas (2017). Vilnius: Lietuvos socialinių darbuotojų asociacija.

34. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl Asmeninio asistento paslaugų organizavimo ir teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ (2018). TAR, 18965.
35. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl atvejo vadybos tvarkos aprašo patvirtinimo“ 2018 m. kovo 29 d. Nr. A1-141.
36. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl vaiko situacijos vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ 2019 gruodžio 30 d. Nr. A1-803. TAR, 2019-12-31, Nr. 21707.
37. Lietuvos Respublikos Socialinių paslaugų įstatymas Nr. X-493 (2006). *Valstybės žinios*, 17-589.
38. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos įstatymas (1996) m. kovo 14 d. Nr. I-1234.
39. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Nr. A1-83 „Dėl Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo“, 2014 m. vasario 14 d. [žiūrėta 2022-04-04].
https://vaikoteises.lt/media/file/Globos%20pertvarka/globos_pertvarka.pdf
40. Lyties ir negalios sankirtoje: situacijos apžvalga ir gerosios praktikos (2021). VŠĮ „Lygių galimybių plėtros centras“. Visuomenės požiūrio ir nuostatų negalios paveiktų moterų atžvilgio tyrimas“.
41. Lewiecki-Wilson, C., Cellio, J. (red.). (2011). *Disability and Mothering: Liminal Spaces of Embodied Knowledge*. New York: Syracuse University Press.
42. Llewellyn G., Mayes R., (2012). *Mothering differently: Narratives of mothers with intellectual disability whose children have been compulsorily removed*. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 37 (2), [žiūrėta 2022-05-02]. Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.3109/13668250.2012.673574?needAccess=true>
43. Llewellyn, G., McConnell, D. (2002). *Stereotypes, parents with intellectual disability and child protection*. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 24 (3), [žiūrėta 2022-04-06]. Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09649060210161294?needAccess=true>
44. Llewellyn, G., Traustadóttir, R., McConnell, D., Sigurjónsdóttir, H. B. (2010). Conclusion: Taking Stock and Looking to the Future. *Parents with Intellectual Disabilities: Past, Present and Futures*. John Wiley & Sons, Ltd, p. 249.
45. Mayes, R., Sigurjónsdóttir, H.B. (2010). Becoming a mother – becoming a father. W: G. Llewellyn, R. Traustadóttir, D. McConnell, H.B. Sigurjónsdóttir (red.), *Parents with Intellectual Disabilities. Past, Present, Futures*. (s. 17–31). West Sussex: Wiley-Blackwell.

46. March, J. G., Olsen, J. P. (2011) Elaborating the “New Institutionalism”. The Oxford Handbook of Political Science. *Edited by Robert E. Goodin*. Print Publication Date: Jul 2011. Subject: Political Science, Political Institutions, Comparative Politics. Online Publication Date: Sep 2013, DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199604456.013.0008[žiūrėta 2022-04-11] <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199604456.001.0001/oxfordhb-9780199604456-e-008>
47. Markut, J., (2020). Ojcostwo i macierzyństwo osób z niepełnosprawnością intelektualną w świetle literatury przedmiotu. Ojcostwo o wielu obliczach. Wrocław, 26-43.
48. McConnel, D., Llewellyn, G. (1998). *Parental disability and the threat of child removal*. Family matters No. 51, [žiūrėta 2022-04-04]. Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/283082571_Parental_disability_and_the_threat_of_c_hild_removal
49. McConnell D., Llewellyn G. (2000). *Disability and Discrimination in Statutory Child Protection Proceedings*. Disability & Society, Vol. 15, No. 6, [žiūrėta 2022-04-04]. Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/713662015>
50. McConnell, D. (2008). Parents labeled with intellectual disability: Position of the IASSIS SIRG on parents and parenting with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 21, 296–307.
51. Mockaitytė-Cicilionienė, M. (2014). Vaiko paėmimo iš šeimos legitimavimo prieštaraivimai: socialinio darbuotojo perspektyva. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. ISSN 2029-0470 (spausdintas); ISSN 2029-5820 (internetinis).
52. Neįgaliųjų moterų padėties analizė, įvertinant Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje. Apklausos rezultatų ataskaita (2018). *Lietuvos neįgaliųjų draugija*. Vilnius.
53. Neįgaliųjų reikalų departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl neįgaliųjų aptarnavimo viešajame ir privačiame paslaugų sektoriuose rekomendacijų patvirtinimo“, 2012 m. gruodžio 31 d. Nr. V-37.
54. Parkinson, S., Bromfield, L., McDougall, S., Salveron M., (2017). Child neglect: key concepts and risk factors A report to the NSW Department of Family and Community Services Office of the Senior Practitioner. *Australian Centre for Child Protection*. [žiūrėta 2022-04-06]. Prieiga per internetą: <https://www.unisa.edu.au/siteassets/episerver-6-files/global/eass/research/accp/child-neglectkey-concept-and-risk-factors-report.pdf>

55. Perkins, T., Holburn, S., Deaux, K., Flory, M., & Vietze, P. M. (2002). Children of Mothers with Intellectual Disability: Stigma, Mother-Child Relationship and Self-esteem. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 15(4), 297–313. [žiūrėta 2022-04-06]. Prieiga per internetą:
<https://doi.org/10.1046/j.1468-3148.2002.00140.x>
56. Prakapas, R. (2007). Socialinių darbuotojų santykiai su klientais: vertybinis aspektas. *Socialinis darbas*, 6 (1), 62–67.
57. Rogers, C. R., (2005). *Apie tapimą asmeniu*. Vilnius: Vita Recta.
58. Ruškus, J. (1997). *Tarpusavio santykių pedagogika ir žmogus, turintis negalę. Specialiųjų poreikių vaikų integracija: patirtis ir perspektyvos*. Šiauliai: ŠPI.
59. Ruškus, J., (2001). *Negalės psichosociologija / Mokomoji knyga*.– Šiauliai, ŠU.
60. Rzeźnicka-Krupa, J., (2013). Niepełnosprawność intelektualna: narracje, reprezentacje, konteksty. *Niepełnosprawność* nr 10, 85-111.
61. Seniutis, M., Gvaldaitė, L., Žalimienė, L., Gevorgianienė, V., Charenkova, J., Šumskienė, E., Petružytė, D. (2021). Profesionalaus vaiko teisių apsaugos darbuotojų veikimo prielaidų modelis ir rekomendacijos. *Vilniaus universiteto Socialinio darbo ir socialinės gerovės katedra*. Parengta įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos projektą „Vaiko gerovės profesionalų darbo vietos kokybė“. 2019–2021. LMTLT. S-MIP-19-37.
62. Socialinės paslaugos 2017 m. (2018, birželio 29). *Lietuvos statistikos departamentas*. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/naujienos?articleId=5756111>
63. Starke, M., (2011). Descriptions of children's needs and parenthood among mothers with intellectual disability. *Scandinavian Journal of Disability Research*, Volume 13, [žiūrėta 2022-03-05]. Prieiga per internetą:
<https://www.sjdr.se/articles/10.1080/15017419.2010.507374/>
64. Šėporaitytė., D., (2006/2). Negalia ir lytis. Fiziškai neįgaliųjų moterų moteriškumo sampratos. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, ISSN 1392-3358.
65. Šumskienė, E., Augutienė, R., Jonutytė, J., Šumskas, G. (2014). Negalią turinčių moterų padėties analizė. *Sociologinio tyrimo ataskaita*. Vilnius.
66. Šumskienė, E., Jonutytė, J., Augutienė, R., Karaliūnienė, R. (2015). Daugialypė diskriminacija sveikatos sistemoje: negalią turinčių moterų atvejis. *Socialinė Teorija Empirija Politika ir Praktika*, 98-113. 11(11):98 DOI:10.15388/STEPP.2015.11.8376.
67. Traustadóttir, R., Sigurjnsdóttir, H. B. (2008). The Mother behind the Mother: Three Generations of Mothers with Intellectual Disabilities and their Family Support Networks. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 21(4), 331-340.

68. UN Women. (2019). *Facts and figures: Ending violence against women*. U N Women. Prieiga: <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures>.
69. Wagner, H. (2014) Socialinio darbo profesijos (ne)galia visuomenėje, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 9, 7-20. doi: 10.15388/STEPP.2014.0.3780.
70. Wickström, Höglund, B., Larsson, M., & Lundgren, M. (2017). Increased risk for mental illness, injuries, and violence in children born to mothers with intellectual disability: A register study in Sweden during 1999–2012. *Child Abuse & Neglect*, 65, 124–131. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.01.003>
71. www.pertvarka.lt.
72. Zawislak, A., (2005). Jakość życia rodzinnego młodocianych i pełnoletnich matek z niepełnosprawnością intelektualną, *Sfery życia osób z niepełnosprawnością intelektualną*, red. Z. Janiszewska-Nieścioruk, Kraków, s. 81–93.
73. Žižiūnaitė, V., Sabaliauskas, S., (2017). Kokybiniai tyrimai. Principai ir metodai. Vadovėlis socialinių mokslų studijų programų studentams. Vaga. Vilnius.
74. Żyta, A., (2013). *Małżeństwa i rodzicielstwo osób z niepełnosprawnością intelektualną – wyzwania współczesności*. Edukacja Dorosłych, Nr. 2, p. 62 [žiūrėta 2022-04-08]. Prieiga per internetą: cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/.../Zyta_A.2_2013.pdf

PRIEDAI

2 lentelė. Klausimynas sutrikusio intelekto motinoms, iš kurių buvo paimti vaikai

Išoriniai interviu klausimai	Ką noriu sužinoti?	Kurį uždavinį sprendžia?
1.Kiek jums metų? 2.Kiek turite vaikų? 3.Kokia Jūsų sveikata?	Duomenys apie informantę;	Atskleidžia gyvenimo aspektus iki vaiko/ų paėmimo
4.Papasakokite, kokia Jus buvote mama. <u>Papildomi klausimai:</u> Ką Jūs žinojote apie vaikus, jų auginimą, auklėjimą iki Jūsų vaikų gimimo? Kai sužinojote, kad turėsite vaiką, ką jautėte? Su kuo gyvenote tuo metu, kai gimė vaikas? Ar buvo žmonių, kurie jums padėjo? Kuo jie padėjo/padeda (informacija, gyvenamąją vietą, daiktais, paslaugomis...) Kas buvo lengva, ar malonu, auginant vaiką/us? Kas buvo sudėtinga ar neaišku auginant vaiką/us? Ar dirbote tuo metu? Ar lankėsi pas Jus socialiniai darbuotojai?	Vaiko gimimo aplinkybės	
5.Papasakokite, kaip vyko vaiko/ų paėmimas? <u>Papildomi klausimai:</u> Dėl ko Jūsų manymu buvo paimtas/-i vaikas/-i, dėl kokios priežasties? Kaip sužinojote, kad jis/jie bus paimtas/i? Prieš kiek laiko įvyko vaiko/ų paėmimas? Kiek vaikui/-ams buvo metų kai jį/juos paėmė? Ką išgyvenote, kai sužinojote, kad bus paimtas vaikas/ai? Kaip praėjo vaiko paėmimo diena? Kaip reagavo artimieji?	Vaiko paėmimo aplinkybės	Išanalizuosima vaiko/ų paėmimo iš motinos, turinčios intelekto negalią, aplinkybės;
6. Papasakokite apie darbuotojus, kurie su jumis bendravo tuo metu? <u>Papildomi klausimai:</u> Ar supratote, kas ir kodėl vyksta? Ar žinojote, kodėl paimamas/i vaikas/i? Žinojote, kur jis/ji/jie atsidurs ir ką jums reikia daryti? Ką galvojate apie darbuotojus, kurie paėmė vaiką? Ką jiems jaučiate? Kas Jums padėjo ir/ar kokios pagalbos sulaukėte, ar nesulaukėte po vaiko/ų paėmimo? Kaip galvojate, koks turi būti darbuotojas, dirbantis tokį darbą? Jeigu Jūs pati dirbtumėte vaiko teisių apsaugoj ir ateitumėte į šeimą paimti vaikų, kaip tai darytume?	Motinos požiūrį į darbuotojus, apie suteiktą pagalbą	Atskleidžia motinų požiūrį į socialinį darbą
7.Papasakokite, ką žinote apie vaiko gyvenimą dabar? <u>Papildomi klausimai:</u> Kaip, su kuo ir kur jis/jie gyvena dabar? Ar jūs susitinkate? Kaip galvojate, kaip Jums atsiliepė, kokios yra Jums pasekmės po vaiko/ų paėmimo? (ką jaučiate, kas darosi?) Dabar paprašysiu pasvajoti, kaip įsivaizduojat, ko jums labiausiai reikėtų, kad būtumėt laiminga?	Apie motinos ir vaiko gyvenimą dabar	Ištirsime motinos patirtį gyvenant be vaiko/ų.
8.Pabaigos klausimas: Iš mano pusės jau visi klausimai, bet gal Jūs norite kažką pridėti ar papildyti?		

Klausimynas rusų kalba:

3 lentelė. Вопросы матерям с нарушениями интеллекта, у которых были изъяты дети

Вопросы для внешнего интервью	Что хочу узнать?
1.Сколько вам лет? 2.Сколько у вас детей? 3.Какое ваше здоровье?	Сведения об информанте;
4.Какой матерью вы были, расскажите пожалуйста. <u>Дополнительные вопросы:</u> Что вы знали о детях и о воспитании детей до рождения вашего ребенка? Когда вы узнали, что у вас будет ребенок, что вы почувствовали? С кем вы жили во время рождения ребенка? Есть ли люди, которые помогали вам? Как они вам помогли (информация, место проживания, вещи, услуги...) Как было воспитывать ребенка? Что было легко и приятно, а что трудно и непонятно? Посещали ли вас социальные работники?	Обстоятельства рождения ребенка, потребность в помощи;
Расскажите нам о процессе забирая/ изъятия ребенка/детей? <u>Дополнительные вопросы:</u> Как вы думаете, что послужило причиной изъятия ребенка (детей)? По какой причине? Как вы узнали, что его/ее/их заберут? Как давно было изъятие? На какой срок был отдан/ы ребенок/дети? Что вы пережили, когда узнали, что ребенка/детей заберут? Как прошел день изъятия? Как отреагировали родственники?	Обстоятельства изъятия ребенка
6. Расскажите нам о персонале, который взаимодействовал с вами в то время? <u>Дополнительные вопросы:</u> Понимали ли вы, что происходит и почему, почему ребенка (детей) забирают, где он (они) окажется, что вам нужно делать? Что вы думаете о персонале, который забрал ребенка/детей? Как вы к ним относитесь? Каким должен быть работник, выполняющий такую работу? Если бы вы сами работали в службе защиты детей и пришли в семью, чтобы забрать детей, как бы вы это сделали? Кто вам помог? Какую помощь вы получили или не получили?	Отношение матери к сотрудникам; оказанная помощь
7. Расскажите, что вы знаете о жизни ребенка сейчас? <u>Дополнительные вопросы:</u> Как, с кем и где он/она/они сейчас живет? Вы встречаетесь? Как вы думаете, каковы последствия для вас после того, как ребенка забрали? (что вы чувствуете, что происходит?) А теперь я попрошу вас пометать: что, по вашему мнению, вам больше всего нужно для счастья?	Какую информацию мать имеет о ребенке/детях сейчас;
8. Последний вопрос: на все вопросы с моей стороны были даны ответы, но есть ли у вас что-то, что вы хотели бы добавить или дополнить?	

Kodavimo lentelės
4 lentelė. Šeimos planavimas. Gimdymas

Kategorija	Subkategorija	Interviu teksto segmentai
Šeimos planavimas	Turi norą turėti šeimą	<i>“Aš norėjau šeimos, <...>” [Oksana]</i>
	Pirmą sudėtingą partnerytės patirtis, pirmo vaiko netektis	<i>“Tada, kai pirmas vyras mano pradėjo gerti, mušti mane nu su dukra, ir kaimynė iškvietė vaikų teises. Aš dirbau, o jis sėdėjo su mažyle namie, mano pirmas vyras ir jis gėrė, po to kaimynė iškvietė vaikų teises, na ir paėmė, paėmė kai jai buvo 6 mėnesiai. Grįžus po darbo aš kreipiausi, bet nieko man nesakė, kur ji, kur.... Ir dabar nieko apie ją nežinau, tik kiek žinau, kad ji jau įvaikinta.” [Oksana]</i>
	Supratimas apie santykius tarp vyro ir žmonos	<i>“<...> Suprantu, kad kiekvienoje šeimoje būna barniai, be jų niekaip, na kažkaip mes pasibarėm, <...>” [Oksana]</i> <i>“<...> Na, irgi čia buvo konfliktai. <...>” [Oksana]</i>
	Santykiai su dabartiniu partneriu labai geri – priėmė ją besilaukiančia	<i>“Po to... vėl pastojau, iš čia ... buvo toks žmogus, vyras jį labai gerai žino, jis po to mane paėmė nėščia, dabartinis. Jis mane paėmė, mes apsiženijome, sužinojo, kas aš laukiuosi, jis mane paėmė nėščia. Jis priėmė ją. <...>” [Oksana]</i>
	Nelabai geri atsiliepimai apie vyrą	<i>Nėr žmonių ir ten ne žmogus. tai vyras mano dirbo, jis dirbo, iš pradžių jis mažiau ir gėrė. [Halina]</i>
	Sunkus gyvenimas susituokus	<i>“18 suėjo, susirašėm, nu ir... nu ir paskui nu vargau aš.” [Halina]</i> <i>“gerdavo, gerdavo, mušdavo, ai... nieko ten gero nebuvo.” [Halina]</i> <i>“kai nėr pagarbos, tai ai/....” [Halina]</i>
	Santykiai su vyru nutraukti	<i>„esu su vyru jau 2 metai kaip išsiskyrusi nes nebegalėjau kentėti psichologini smurtą prieš mane ir vaikus“ [Rita]</i>
	Netikėta žinia, pasimetimas, baimė, nepasiruošimas, nežinojimas	<i>„<...> Buvau pasimetusi iš pradžių nesupratau kad laukiuosi. <...>” [Rita]</i> <i>“Ne, nesuprasdavau, nebuvau pasiruošusi...” [Inesa]</i> <i>“baisu buvo ir viskas.” [Halina]</i> <i>“<...> ... buvo tikrai baisu. <...>” [Alina]</i> <i><...> Vat taip panašiai ir išėjo, kai pagimdžiau pirmą vaiką, buvo baisu, tikrai baisu.” [Alina]</i> <i>“nu ką aš tada įsivaizdavau, aš vaikas tada buvau... Dieve, nu ką aš...” [Halina]</i> <i>“<...> kai laukiausi pirmos dukros, tai nieko nežinojau, nes vis tiek dar jauna buvau. <...>.” [Alina]</i>
	Nuojausta apie sudėtingą motinystę	<i>“Jaučiau, kad bus sunku ir... aišku... pirmos dukros kažkaip nenorėjau, norėjau daryti valymą, bet mane sustabdė, sustabdė draugė. Tai ir pagimdžiau.” [Oksana]</i>
Gimdymas	Pagalbos iš šalies (iš globėjos) nebuvimas	<i>“Nnnee..., todėl kad aš tik savo protu, per televizorių ką rodė, išsiaiškinau, kad turėsiu vaiką” [Ina]</i>
	Gimdymo procesas – gimdymo nesuvokimas	<i>“Aš, aš, aš visai nesupratau, kad turėsiu vaiką, tik kai pradėjau gimdyti, tada tik ir supratau. Niekas nieko nesakė, negalvojau net. Iki gimdymo galvojau kad man krizė ir nėra mėnesinių. Nda.. da...” [Ina]</i> <i>“Ne, neišsigandau, aš jėgos tada turėjau, ji kaip iššokio, nukrito ant žemės, aš, aš, aš... ją pakėliau už rankos, virkštelę jai nupjoviau, padėjau ant lovos ją, suvyniojau ir ją gulėjo. Ir viskas. Laukiau, kol globėja atvažiuos. Nu, po darbo kol globėja atvažiuos.” [Ina]</i>

	Gimdymas namuose	<i>“Neee..., aš namie pagimdžiau... čia vat, namie.....”[Ina]</i>
	Gimdė, kai dar turėjo sveikatos	<i>“<...> aš pagimdžiau 35 metų, tada buvau stipresnė ir jaunesnė...” [Ina]</i>
	Baimė gimdyti	<i>“Ką aš pajutau?... aš pajutau baimę...atsirado baimė... baimė gimdyti. Aš nebuvau prieš turėti vaiką, bet buvo baimė gimdyti....”[Inesa]</i>
	Mintys apie abortą	<i>“Aš norėjau padaryti abortą tik dėl to, kad bijojau gimdyti, tik dėl to... O kai buvau 3 mėnesį nėščia, jau nenorėjau daryti abortą.<...>”[Inesa]</i>
	Baimės gimdyti priežastys: sunkaus gimdymo paveldėjimas, skausmo ir mirties baimė, neįgalaus vaiko gimimas	<i>“Aš visada turėjau baimę, kai buvau nėščia, baimę gimdyti, nes mane mama sunkiai gimdė, galvojau, kad paveldėjus ir aš gimdysiu sunkiai. Žinojau, kad per gimdymą būna motinos miršta ir vaikai miršta, galvojau kad ir aš galiu mirti, skaudės, buvo skausmo baimė, baimė mirti, baimė, kad gali gimti neįgalus vaikas, baisu man buvo gimdyti. Nes mane mama labai buvo prigąsdinus.”<...>”[Inesa]</i>
	Nuojauta apie sunkumus motinystėje	<i>“Jaučiau, kad bus sunku ... “ [Oksana]</i>
	Draugų įtaka - išsaugotas neštumas	<i>“aišku... pirmos dukros kažkaip nenorėjau, norėjau daryti valymą, bet mane sustabdė, sustabdė draugė. Tai ir pagimdžiau.” [Oksana]</i>

5 lentelė. „Kokia Jūs buvote mama?“

Kategorija	Subkategorija	Interviu teksto segmentai
„Aš esu mama“	Neatimtos motinystės teisės	<i>“<...> aš neparašiau atsisakymą, man neatimtos motinystės teisės, ne, neatimtos, tik apribotos.. bet aš mama ir esu mama, aš žinojau, kad negalėsiu paimiti vaiką... <...> [Ina]</i> <i>“Niekada negalvojau, kad kada nors tapsiu mama. <...>” [Ina]</i> <i>„... man siūlė, kad aš atsisakyčiau jo, bet nedaviau sutikimo, kad atsisakyti vaiko....”[Aleksandra]</i>
Vaikų auklėjimo ypatumai	Auklėjimas per bausmes ir lepinimus	<i>“Aš auklėjau griežtai, nemušiau vaiko, vieną kartą užsimojau ant vaiko, bet nusišypsojau ir nuleidau ranką, <...>”[Inesa]</i> <i>“<...> Kas vat.. Dėl ko... vaiku mušti niekada nemušdavau. Ką griežčiausia aš dariau, tai stačiau į kampą, ką vaikai ir Vaikų teisėms taip sakė. Taip, užrėkti tai galėjau užrėkti, kai chaosas toksai namie, vaikas ne vienas, tai tikrai reikia biški hm, tai taip užrėkdavau. O vaikams lepinat, aš labai labai noriu, man nupirk to, aš to nedarysiu, pas mus to nebuvo, pas mus kažkaip buvo sutarimas toksai: jūs gerai darot – aš jums gerai darau, jūs kažką norit, prašom, jūs turite savo kambarį, jūs tvarkotės, jūs į mokyklą vaikštot, pamokas darot, kad aš ne rėkčiau ir nebėgiočiau. Taip kažkaip, nežinau. Vaikai bent sako, kad gera mama buvau.<...>”[Alina]</i>

	Vaikų auginimo patirtys	„nors jis irgi padėjo sesei auginti vaiką, nuo 3 metų dukterėčių augino [Aleksandra] „Nu kažką žinojau...eee, mūsų... mano draugė irgi turėjo sūnų... eee... ji truputi irgi davė man su jo pabūti, pažiūrėti, ji kažkaip man mokėjo pinigų. <...>“ [Aleksandra]; “<...> Ir pas mane tokia buvo patirtis, mano vyro sesė jau turėjo 3 vaikus, jie buvo mažiukai, mažiausiam buvo 6 mėnesiai. Ir aš kažkaip ten dažnai bendraudavau, ir aš ten pampersus mokiausi keisti, ir pamaitinti, auginti, viską.<...>” [Alina]. „Galvojome, kad mes irgi būsim kažkaip pasiruošę auginti vaikus“ [Aleksandra].
	Neturėjimas vaikų auklėjimo žinių	„apie 1 vaiko augimą nelabai mokėjau paskui supratau pati kaip auginti ir auklėti. <...>“ [Rita] „Nu kiek tas vaikas žino. Nu žinojau. Aš jau dabar neatsimenu...“ [Halina]
Motinytės sunkumai	Sunki motinytė Pagalbos nebuvimas, darbo ir motinytės derinimas; Augant vaiko poreikiams; Balso kėlimas ant vaiko, priklausomybė	“Nu tai viskas,...” [Halina] “pas mus tos vietos mažai,<...>” [Halina] “kur padėsi, nu ką padarysi, nu kai vietos mažai.<...>” [Halina] “Nu kaip gali būti lengva ir malonus, įsivaizduokite: vyras durnius, nu visai, paskui, kuo toliau čia mušėsi, nu kur...<...>” [Halina]; “Man buvo sunku su pirma dukra, reikėjo dirbti ir ją žiūrėti, imti ją pastoviai į darbą, nes vyras nedirbo niekur. Aš tik dirbau. Viskas buvo ant manęs, ir... mes namą nuomavome su jo... / Jis nieko neužsiminėjo, jo tėvai irgi gėrė, amžina atils. Aišku jie mirė, ir kažkaip su jo dabar nebendrauju ir nieko nežinau apie jį.” [Oksana] “o po to jau 7 metų pradėjo dantys gęsti,<...>. Po to ji pradėjo balsą kelti, pradėjo rodyti savo charakterį, kaprizus rodyti, išdidi, ot išdidi ir nervai, nervuota, nenori nusileisti, užsispyrusi kaip ir aš. <...>” [Inesa]; “Aš labai rėkdavau ant dukros kai ji neklausydavo manęs, šiaip sau galiu prieiti ir apšaukti, tiesiog mano nervų sistema padidėdavo. Man reikėjo labai alkoholio, nors truputį, tada aš suminkštėdavau.” [Inesa]
Motinytės džiaugsmas	Pirmi vaiko žingsniai suteikiantis džiaugsmą; lengva, kol mažas vaikas; vardo suteikimas savo vaikui; lengviau vis su sekančiu vaiku; vaikai turi būti viskuo būtų aprūpinti; teigiamas savo motinytės vertinimas; lengvabūdiškumas; Mylinti ir rūpestinga mama	Man buvo malonu, kad Maja pradėjo šliaužti pati, atsistojo ant kojųčių čia. Kažkaip, aš gaminau valgyti su darbuotoja, prisimenu. Kažkaip lengvai buvo čia, kai gyvenau.” [Oksana] Kai ji maža buvo, man taip lengva buvo ją auklėti, paklusni buvo, miela [milaška], dantukai balti buvo, tokie balti, balti, o po to jau 7 metų pradėjo dantys gęsti. [Inesa] “<...> aš vardą pati daviau – Marija, kaip mamos, mama buvo Marija ir dukrą pavadinau Marija.” [Ina]; “ “<...> O jau su antru, trečiu, ketvirtu, penktu ir šeštu buvo jau kažkaip lengvai... <...>” [Alina]; „dabar viska kaip išėina suteikiu vaikams kad jiems nieko netrukta“ [Rita]; Ji turi jau daugiau visko, ji rūbų turi daugiau nei aš kelnių. Sakau, gana jau, o jis viską griebia ir neša į kasą. (šypsosi) [Oksana]; “<...> Vaikai bent sako, kad gera mama buvau.” [Alina]; „Aš buvau normali mama.“ [Rita]; „Man sekėsi normaliai auginti vaikus“ [Rita]; “jauna buvau mama, buvau jauna mama, linksma aišku buvau mama, nu ką aš žinau,<...>” [Halina]; “mylėjau, aš savo vaikus visus mylėjau, sako nu ten, bet aš tikrai savo

		<i>vaikus tikrai mylėjau, buvau mylinti ir rūpinausi, ten kiti sako, kad nesirūpinau... <...>” [Halina]; o aš rūpinausi, o jei, pagal valdžią tai aš iš vis niekas, oi, oi, oi, čia seniūnas, čia visi..., sako, kad aš iš vis niekas, rajone.. [Halina]</i>
Vaikystės patirties įtaka šeimos modelio konstravimui	Išmoko už save pastovėti ir kitus apginti	<i>„paskui kai buvau vyresne klasei jau mokėjau apsiginti save nuo patyčių ir mažesnius apgindavau nuo patyčių daugiau nieko neatsimenu“ [Rita]</i>
	Ankstyvas tėvų netekimas	<i>“<...> mama mirė, kai man buvo 19 metų, o tėvas mirė, kai man buvo 26 metai... aš tada turėjau globėją, nes turiu neįgalumą nuo vaikystės...” [Ina]</i>
	Santykių su broliu nebuvimas	<i>“<...> Su broliu nebendrauju, jis gyvena kitur, kitoje šalyje...”[Ina]</i>
	Sudėtingi santykiai su mama	<i>“<...> nes niekas mano gimimo nenorėjo, net gimtoji mama mane baisiai keikė, ji pati man taip sakė, nenorėjo kad aš gimčiau į šį pasaulį... <...> Mama nenorėjo su manimi gyventi, nes aš buvau labai nepaklusni, rėkiau ant jos. <...>”[Inesa]; “<...> Mes su ja charakteriais nesueidavome niekada.”[Inesa]; “<...> O kai aš gimiau, tai taip mane mylėjo, labai mylėjo, visą meilę atidavė, vaikų namuose aš augau...” [Inesa]; “Gyvenom... kankinomės... aš su ja, ji su manimi..”[Inesa]; “Ji negalėjo mane auginti, nemokėjo elgtis su vaiku, ji gyveno bendrabutyje, kambaryje su kitomis moterimis... laisvo elgesio, kurios gėrė, rūkė, bernai ateidavo.<...> vaikų teisė atėjo ir mane paėmė į Mažylio namus, Antakalnyje “[Inesa]; “<...> Aš sakau tiesą. Ir mano močiute ją netyčia susilaukė [naguliala], todėl kad per jauna buvo. Nenorėjo abortą daryti, o po karo niekas ir nedarė valymo. Vat taip, o močiutė mano nei gėrė nei rūkė, ji tik meldėsi, o kaip ji meldėsi daug.<...>”. [Inesa]</i>

6 lentelė. Vaiko paėmimo priežastys

Kategorija	Subkategorija	Interviu teksto segmentai
Priklausomybė	Alkoholizmas	<i>“Tai Rita ir atvedė policiją. Ji kieme vaikščiojo. Ji žinojo, kad aš namie gėriu. Ji atvedė policiją į namus. Namu atvedė. Jai 10 metų tada buvo.<...>”. [Inesa]; “<...> Taip, prisidirbau.<...>” [Alina];</i>
	Kaltės pripažinimas	<i>„<...> nusprendėm su drauge truputį aplaistyti tą šaldytuvą. <...> vaikai jau puse gulėjo, mažiausia miegojo. <...> Skambutis į duris, policija, <...> Pas mane 5 vaikai, pažiūrėkit, visi jau lovose guli. Na mes gavom iš kaimynų skundą. Nu gerai, užėjo, pasižiūrėjo. Tvarka, viskas tvarkoj. Aišku, peregargas tai eina, liepė papusti, papūčiau, na ką sako, kviečiam vaikų teises. Ir viskas.<...>”. [Alina]; „<...> vaikų tėvas vartojo alkoholį aš su dukra Kamile gulėjau Kauno vaikų neurologijos klinikoje.“[Rita]; “nu jis gėrė labai, nu tada tos vaikų teisės prisikabino, kai jis gėrė, per jo tą gėrimą ir prisikabino.” [Halina];</i>
	Sutuoktinio alkoholizmas	<i>“Na, kad sąlygų nebuvo, grynai, kad sąlygų nebuvo. Nu vat pagrindinė priežastis, kad vyras neblaivus buvo, bet tikrai girtas tai nebuvo, gal pagiringas buvo, nesužiūrėjo, bet kadangi buvo pasakyta, kad sąlygų nėra, tai ir atvažiavo ir paėmė, na va ir paėmė visus.<...>” [Halina]</i>
Specialistų sprendimas/tikros priežasties	Specialistai taip nutarė	<i>„tai paėmė ją iš manęs ir man jos neatidavė. Aš norėjau paimti ją, bet ji nedavė.” [Ina]; “Kai gimė pirmas vaikas, mums iš karto pasakė kad kad negalėsime jo auginti.... eee, mums net iš karto tai labai nepatiko.... man buvo net labai</i>

nežinojimas	Vaiko nelankymas ligoninėje Mamos negalia; vyro liga; kalti kiti	sunku.... labai... man siūlė, kad aš atsisakyčiau jo, bet nedaviau sutikimo, kad atsisakyti vaiko....”[Aleksandra]; “Taip, taip pat, gydytojai pasakė, kad mes irgi nelankėme antro vaiko, eee... irgi važiavome daryti gimimo liudijimą antram vaikui, ir paėmė... jam savaitė buvo...“ [Aleksandra]; “Nu ir tada paėmė jį, tą dieną mes važiavome daryti jam gimimo liudijimą, nu užregistruoti jį, pirmą, ir pavardę vyro davėm vyro.... penktadienį atvažiavome ir pasakė mums, kad jį jau paėmė.... eee....atvažiavom į ligoninę, o jo jau nebuvo...nu... pasakė, gydytojai taip pasakė..... sunku dabar kalbėti... pajutau skausmą, kad jį paėmė... po to... vaikų teisės irgi pasakė, kad dėl jo ligos mes negalėsime jo auginti...”[Aleksandra]; “Aš net neįsivaizduoju... ar dėl to kad aš nemoku rašyti ir skaityti, ar dar dėl kažko... net nežinau... nieko nesakė....” [Oksana]; Dėl vyro... ligos, eee... kad pas jį atsilikimas.... nu... atsilikimo procesai...<...>”[Aleksandra]; “nu apskundė seniūnas,...” [Halina]; „<...>. Trys pirmieji vaikai žuvo gaisre“[Rita]; “<....> ją paėmė iš manęs...aš norėjau ją paimti pas save, bet ją paėmė iš manęs, ir ne už ką, dar tada globėją aš turėjau<...> Aš norėjau paimti ją, bet ji nedavė.” [Ina]; vaikas žuvo..., o čia visi sulėkė, išvežė ir iš karto po laidotuvių ir paėmė.[Halina]; Kadangi tie paimti, tai ir šį vaiką iš ligoninės paimti neleido, nedavė ir viskas. Iš vis nedavė, aš tik žinau, kad Jurijus.[Halina]
Vaiko nepriežiūra	Prisiima atsakomybę už vaiko nepriežiūrą	“Antrą mergaitę aš žinau, nu.. kad tai jau mano kaltė, kad išėjau iš čia, negrįžau naktį ir palikau mažylę. Nu, aš išėjau su mažyle, bet pamiršau pampersus, pamiršau mišinį, visą dieną mergaitė buvo alkana. Aš kalbu tiesiai, taip, aš kalta, kažkaip taip. Nepagalvojau apie ją. Po to paėmė mažylę, aš grįžau su darbuotoja čia. Mane su policija ir darbuotojais rado.”[Oksana]
Prastos gyvenimo sąlygos, nepriteklus	Nepakankamas gyvenamasis plotas Lėšų stygius	“dėl buto, kad mažas, nėra kur apsisukti, gali paimti vaiką.... mažas kambarys buvo, su šeimininku gyvenome, labai daug pinigų ėmė iš mūsų... vienai šeimininkei mokėjome mažai... o kai persikėlėme kitur – ėmė labai daug... 300 eurų už mažą kambariuką mokėjome, net nežiūrėjo... ir neskaičiavo...” [Aleksandra]; “Na, kažkaip netikėtai buvo.. 9 mėnesius nešiojau jį, kažkaip nesitikėjau, kad gali paimti jį dėl buto, kad mažas butas ir negalėsime jį ten atnešti.” [Aleksandra]; “dėl to kad mes bedni, dėl to kad pas mus sąlygų nebuvo....”[Halina]; “Ne, šitoj valstybėje nėra, nei teisingumo, jei tu biednas. Biednam žmogui čia gyvenimo nėra ir jokios teisybės nėra. Viskas, užsispyrė, tu sąlygų neturi, sąlygų neturi ir sąlygų neturi....” [Halina]; “Reiškia, jei žmogus pinigų neturi – iš jo reikia paimti vaikus; jei žmogus reiškia, negali gyventi rūmuose, tai jis vaikų auginti negali.” [Halina]; “visada taip, jei esi neturtingas, tai vadinasi ir... iš tavęs visi lipa, eina, per galva, ir apskundžia,<...>” [Halina]; „Atvažiavo, pažiūrėjo, kad pas mus tos sąlygos tos... ir prisikabino, va.“ [Halina]; Koroče, biednas, tai tylek nes tavo vaikus paims, parduos ar ką su jais padarys. [Halina]

7 lentelė. Mamų, turinčių intelekto sutrikimą, emocinė savijauta po vaiko paėmimo

Kategorija	Subkategorija	Interviu teksto segmentai
Sielvartas	Skaudūs prisiminimai	“<...> po dukros atsiradimo ir po viso to, man blogai... blogai... man reikėtų pagalbos,<...>”[Ina];

		„man dabar sunku prisiminti tuos gyvenimo metus“; [Rita]; „man sunku po vaiku paėmimo buvo“ [Rita]; “<...> sunku dabar kalbėti... pajutau skausmą, kad jį paėmė...<...> planuojame jau susirašyti su juo. Kad vaikas būtų santuokoje..., kad kartu su mumis vaikai būtų, svajojame, kad su mumis augtų jie.... ir būtų....”. [Aleksandra]
Liūdesys	Tuštuma, ašaros	“Labai būna, ir nuobodu būna be jų... eeee... jaučiasi, kai nėra jų šalia... kaip tuštuma.... viduje....” [Aleksandra]; “Nu, nu... labai labai galvoju... net dieną... galvoju... liūdžiu..., vyras sako ir dieną ir naktį... galvoju... galvoja... net ašaros bėga... pergyvena... galvoja...apie juos, ar myli jie mane ar ne, vyras pergyvena labai, sako, labai myliu aš juos.... Aš tai labai pergyvenu labai dieną labai pergyvenu., <...>” [Aleksandra]; “<...> Prisimenu, kai paėmė tos vaikus, visi apsiverkėm, nu visos, <...>”. [Alina]
Kaltės jausmas	Savęs kaltinimas už tai, kas atsitiko	„<...> O dabar pati kalta, aš čia nieko neperdedu, metai laiko aš jau tikrai kariauju.“ [Alina]; “<...> Matot čia dėl mano kvailumo. Nieko nekaltinu tik save. Per savo kvailumą taip atsitiko.” [Alina]
Nenoras gyventi	Depresija	“<...> Sakau, o jei o jei, gili gili depresija. O jei sako aš galvoju rimtai, kad jau nusižudyti norėjau ir kitokių minčių nebuvo, nupasakoti ir prisiminti nenoriu. Dar pas psichiatrą vaikščiojau, tikrai sakau, aš nežinojau ko griebtis.“ [Alina]; “Buvo baisu, aišku, aš buvau visa isterikoje, mane draugė laikė. Aš vos nepasikoriau. Ji mane išėmė iš kilpos.” [Oksana]; “Išgyvenau sunkiai, visus kartus vos nepasikoriau, iš viso 3 kartus vos nepasikoriau, visada draugė padėjo, ar vyras. <...> “.” [Oksana]
Stresas	Išgyveno stiprų sukrėtimą	„<...>... aš jos kažkaip vieną rytą neradau ir man isterika buvo. Ją paėmė... <...> Tada baisu buvo, kad mano vaikai ne su manimi. Iki šiol galvoju, už ką man tai.“ [Oksana]; “....tai buvo tragedija!“ [Halina]; “Kuris neitų iš proto mano vietoj. Kaip aš neišprotėjau, aš neišsivaizduoju, matot, kokie stiprūs mano nervai.[Halina]; “Man viską nutraukė, man visą gyvenimą sugadino... nu suprantate, vienas žuvo – tai tragedija, po to kitus paėmė. Ką padarė? Mano vaikus išpardavė, jūs suprantate? Kur jie juos padėjo, kiek kartu jų klausiau, kur juos išvežė? Nėra mano vaikų....” [Halina]
Baimė	Baimė prarasti vaiką	“Aš visai...labai bijau, kad aš neišgyvensiu, jei jie paims vaiką... “; “<...> Ir šią mažylę, kažkaip aišku, žinote, bijau, tikrai bijau ir šią mažylę prarasti....<...>” [Oksana]; “<...> Na, ir dabar bijau prarasti ir šią mergaitę, kažkaip taip.” [Oksana]
priklausomybė	Alkoholizmo pateisinimas	Man tiesą pasakius, buvo viskas, kur tu žmogus ne pradėsi gerti. Dabar aš jau gėriu, nesiginu, tada tai aš negėriau, baikite...” [Halina]
Ramybė	Ramu-sunku-pati kalta	“Ramu man buvo, aš su jais net nesibariau, ant dušės pasidarė aišku sunku. Aš atlaidi esu, žinai. Aš sakau taip: aš nusipelniau tai, ką turiu. Aš žinojau ką darau, nors aš galėjau ir ne gerti. <...>” [Inesa]

8 lentelė. Artimųjų reakcijos į vaiko/ų paėmimą bei pagalbos suteikimas.

Kategorija	Subkategorija	Interviu teksto segmentai
Pagalbos iš artimųjų nebuvimas	Įtempti santykiai su artimaisiais	“ji atsisakė man padėti, atsisakė padėti žiūrėti vaiką, atsisakė padėti auginti... santykiai blogi.. aš jai ne skambinu ir dabar aš su ja jau daug metų nebendrauju, ir nieko nenoriu apie ją žinoti ir apie tai sakyti ir viskas.” [Ina]; „Ne man teisti, bet man nepatikdavo mamos pagalba.“ [Inesa]; “<...> Aš buvau tokia kaip pedantė, kankinau ją dėl tvarkos, mėgau švarą,

	Nesutarimu su mama esmė	<i>o pas ją buvo labai nešvaru, ji visas šiukšlės namo atnešdavo.<...>” .[Inesa]</i>
	Artimųjų kaltinimai	<i>“<...> taip ir galvojau, kad taip atsitiks, nes tu gėrei.<...>” [Inesa]; “Prasidėjo kaltinimai, kad... mes juos atidavėm, patys atidavėm. Nu sakau, ne, mes jų patys neatidavėm, tiesiog gydytojai pasakė, kad mes nuo jų atsisakytume. Na tada ir nustojau su jais bendrauti....//” [Aleksandra]; „artimieji sunkiai reagavo“ [Rita]; “<...> Nu, kaip, kaip, iš pradžių ir šoke, ir rėkė ant manęs. Nu po to kai atsisėdom, pakalbėjom, čia dabar rėkimu nieko nepadėsi.<...>” [Alina]; „mama man sakė, kad nereikėjo susidėti su tuo durnium, o per jo tą gėrimą, tos vaiko teisės prisikabino. Nieko neuždirbo, visą laiką va, bardakas buvo, nes va sąlygos tokios,” [Halina]</i>
	Nusivylimas	<i>“Ne, jokios, jokios pagalbos. Iš nieko jokios pagalbos negavau, su globėja nustojau kalbėti, nei draugų nei kaimynų, nei giminių, nieko, <...>” [Ina]; “nieko man čia nepadės, niekas niekom nepadėjo ir tiek.” [Halina]</i>
Pagalbos poreikis	Jei būtų pagalbą, vaikas turėtų kitokią ateitį	<i>“<...> svarbiausia globėja galėtų padėti ir ji galėtų augti prie manęs, būtų visai kitas žmogus. Nes ten jai blogai...” [Ina] “Ją muša, tyčiojasi iš jos, jai negerai augti ten.. globos amuose, taip auklėtoja sako (susijaudino) khm, khm.. nenoriu daugiau pasakoti... taip auklėtoja sakė...” [Ina]</i>
	Pamąstymai, kokia turėtų būti pagalba	<i>“<...> būtų labai gerai, jei žmogus turėtų ir globėją ir darbuotoją iš valstybės, kuris padėtų, reiktų 2-jų žmonių... tokiai kaip man....” [Ina]; “..taip, tada visi būtų kartu ir prie vietos, ir vaikas galėtų augti kartu, tam reikalingi 2 žmonės.” [Ina]</i>
	Finansinės pagalbos poreikis	<i>“<...> Bet pagalbos kaip ir nereikėjo, finansinė pagalba jo, tai taip, aš gaudavau soc pašalpą, kreipiausi, nes aš nedirbdavau. Nes vaikai, skaitykit, vienai 13, po to 10, 9, 8, 7 ir mažiausiai pusantrų metų, pamatinukai, tai aš dėl soc. pašalpos kreipiausi, pagalbos. [Alina]</i>
Pagalba iš artimųjų	Draugų, globėjų pagalba	<i>„Man padėdavo mano draugė... su kuria pažįstama jau 10 metų, kažkaip ji man padėjo su vaikais, kai galėjo. Ir dabar yra žmogus, kuris padeda, ir vyras ir pažįstama viena.” [Oksana]; „Man padėjo globėjai ir krikšto kūma” [Rita]</i>
	Pagalbą suteikia tikinti moteris	<i>“Aš vaikštau į cerkvę, aš turiu ten žmogų, kurį visada vadinu – mama. Ji kaip ir tėvus man pakeitė, ji ir jos vyras. Aš ją myliu ir gerbiu. Ji turi savo 4 vaikus: 3 sūnus ir dabar pagimdė dukrą.” [Oksana]</i>
	Savarankiška ir gaunama pagalba iš mamos, vyro sesers	<i>“<...> Aš ir pas motiną sėdėjau, kad man tik namie nesėdėti. Kažką, kad veikti nuderbt, kad tik namie nesėdėti. Pagaliau radau tokį neoficialų darbą, nuo ryto iki vakaro. Sakau, ką tu čia, na aišku darbe nieko nesakiau, sako eik tu sau namo, ne, sakau, aš dar padirbsiu....” [Alina]; Mama tai padėjo, negaliu sakyti, tai vis tiek, na nueidavo pas močiutę, o tai ką, nu ką padėjo... [Halina]</i>

9 lentelė. Pastangos grąžinti vaiką/us.

Kategorija	Subkategorija	Interviu teksto segmentai
Grąžinti vaikai	Mamos pavykusios pastangos grąžinti vaikus	<i>Grižau namo iš Kauno klinikų kitą dieną nuvykau i vaikų globos namus parodžiau išrašus, kad tikrai gulėjom su dukra Kamile Kauno klinikoje tada parašiau prašymą kad grąžintu vaikus. Ir jie grąžino vaikus.” [Rita]</i>
Pastangos grąžinti vaikus	Pasiruošimas keistis dėl vaiko grąžinimo	<i>„<...> taip, aš psichologą lankiau, kad dukrą grąžinti.<...>” [Inesa]; “Aš dėl vaiko – mėčiau gerti, iškart, staigiai, per vieną dieną. O per kokią depresiją aš praėjau. Manyje velnias buvo, jis mane norėjo paimti pas save. <...>” [Inesa]; “Kad mažylė būtų šalia manęs, aš dėl jos stengsiuosi, ir nesibarti su darbuotojais, aišku....” [Oksana]</i>

	Pakartotini bandymai keistis	<i>“Ir antrą kartą, prisimenu, norėjo man ją gražinti, dukrą, psichologus praėjau, darbą radau, gerti mėčiau, bet parūkydavau, rūkyti nemėčiau. Bet depresija prasidėjo, kai gerti mėčiau, ir sveikata pradėjo blogėti..”</i> [Inesa]
	Įsitikinimas, kad vaikai bus greitai gražinti	<i>“<...> Turėtų būti paskutinis posėdis, taip jau turėtų būti paskutinis, tikrai laukia, ir visi jau laukia, ir vaikai, visi darbuotojai sako mes jau tikrai nu tikri, kad grąžins tavo vaikus.<...>”</i> [Alina]
Kliūtis, trukdančios gražinti vaikus	Vietoj pagalbos – patirti sunkumai	<i>“<...>Per šios metus... aš tiesiai šviesiai sakysiu, aš jokios pagalbos nematau, aš tik matau kad jie bando mane sužlugdyti, kad aš tiktai pratrūkčiau.<...>”</i> [Alina]
	Nuomonė apie Vaiko teisių tarnybą	<i>“<...> Pasakysiu vieną dalyką, pasakysiu apie Vaikų teises, čia ne tik mano, bet ir kitų mamų, normalių, iš kurių nebuvo paimti vaikai, nestovi įskaitoje, nuomonė, nesąžiningai jie daro viską.”</i> [Alina]
	Iš socialinių darbuotojų pagalbos nesulauki	<i>“<...> o ką socialiniai darbuotojai, sakau, aš nieko, tokios pagalbos kaip aš ir nemačiau, net ir tų pačių dokumentų man atspausdinti reikėjo, aš prašiau pas ją, o ji man po savaitės atneša.”</i> [Alina]; <i>“<...> Sakau, man jau galva nebeišneša, sakau, tikrai nėra pagalbos.<...>”</i> [Alina]
	Teorinė pagalba	<i>“<...> O jie tik ant žodžių sako. <...>”. ; „<...>kaip man gali sektis jeigu pas mane vaikų nėra namie? Pasižiūrėjote, aš blaiva, namie tvarka, na ir viskas, ir visas pokalbis.<...>”.</i> [Alina]

10 lentelė. Socialinis darbas mamos, turinčios intelekto sutrikimą akimis

Kategorija	Subkategorija	Interviu teksto segmentai
Gaunama profesionali socialinė pagalba	Gaunama socialinė pagalba ir parama	<i>“Taaip, man socialiniai darbuotojai padėjo, taip kas ten.. atvežė man.. naujas sofas, padėjo su pašalpa, mm padėjo, kad pašalpą man mokėtų.”</i> [Inesa]; <i>“<...> Socialiniai darbuotojai, o kuom jie padėdavo: palaikydavo mane, skambino dažnai, ateidavo dažnai namo. Jei man depresija prasidėdavo – į ligoninę guldydavo mane mėnesiui, trims mėnesiams. Lankydavo mane, taip, taip.”</i> [Inesa]; <i>„<...> tik dabar socialinė pagalba padeda namuose ir man padeda...”</i> [Ina]; <i>„Mes jau čia nuo 18-ų metų, čia... taip... mums čia padeda... ir su finansais čia padeda...”</i> [Aleksandra]; <i>“Kai čia gyvenu – tai padėjo ir padeda socialiniai.”</i> [Oksana]
	darbuotojų stebėsenoje	<i>“<...> nu kaip ateidavo kartą į mėnesį ir 2 kartus į mėnesį, nes pas mane kaip seniūnija, kaip socialiniai darbuotojai, dvi minutės daeiti. Tai pastoviai matydavo, vistiek lauke susitikdavom, tai aš lauke su vežimu. Paklausdavo, gal ko reikia, gal dar kažką.”</i> [Alina]; <i>“Aš tiksliai nežinau, neprisimenu, jie, tiesa, jie mane net neišpėjo. Jei tiesa, vyras šitas neišpėjo manęs, kad paims Ritą. O šitos socialinės darbuotojos anksčiau išpėdavo mane: „Ina, negerk, negerk“. Tai gėriau, tai ne, ai...”</i> [Inesa]; <i>„Taip dabar lankosi socialines darbuotojas .“</i> [Rita]
	darbuotojų atidumas	<i>“<...> Čia jau suprantat, nėra prie ko prisikabinti per tuos posėdžius, bent prie kažko tai. <...>”</i> [Alina]; <i>“<...> Ta pati socialinė darbuotoja iš karto sudarė pagalbos planą per tą posėdį, <...>”</i> [Alina]
Pagalbos trukumas, ar jos nebuvimas	Pagalbos po vaikų netekimo negavo	<i>“Jokios, eee... tokios pagalbos nesitikėjome... tokio nebuvo.....”</i> [Aleksandra]; <i>“kokios pagalbos... čia tik pasityčiojimai, eikit, nenoriu šnekėti... ne, ne, kokios pagalbos..”</i> [Halina];

		“nieko man čia nepadės, niekas niekom nepadėjo ir tiek.” [Halina]; “<...> Klausykite, sakau, tai per tą laiką aš ir pasiskambinau ir pati sužinojau viską, kokią pagalbą aš iš jūsų matau?<...>” [Alina]; “<...> Tai va iš jos jokios pagalbos neturėjau.<...>” [Alina]; “Ne, nesulaukėme, mes bandėme, tik buvome pas psichologus, bendravome...” [Sergejus]; “Karitase man niekas nepadėjo, viską reikia buvo daryti pačiai.” [Oksana]
Nepasitikėjimas pagalba		“<...>, jūs suprantate tą atvejo vadybą savo liežuvį kaip įkiša, susigalvojo, kad man reikalinga ilgalaikė reabilitacija.<...>” [Alina]; “kokie psichologai man padės jei sąlygų nėra, kai pinigų neturi...<...>” [Halina]; “kiek darže ravedavau, ar šiltnamį, ką užsidirbai, tą užsidirbai, gyvenime niekas nedavė jokios pagalbos. Pačios jos išsidalina ir viskas.” [Halina]; “<...> Pasišnekėjau, sakau ne, sakau, dabar darysiu taip kaip sako man kiti žmonės.<...>” [Alina]; “kai susitvarkysi, tada, nu o kaip aš susitvarkysiu, ką aš perstatysiu viską, iš ko, už ką? Tai gerai kad jie pinigų turi, o aš neturiu....” [Halina]; “Čia dar vaikščiojo, pasiimsi, pasiimsi, norėk, tik stenkis, jo, jo, jo, jo, tau atiduos..., pardavė kam nors ir viskas....” [Halina]
Prieštaravimai, nesusipratimai su atvejo vadyba		“<...> Tai vat sakau, iš mano atvejo vadybos pagalba tokia, tikrai sakau, vieną jie pasako, tu padarai kaip jie pasako, o per posėdį išeina taip, kad aš viską blogai darau, kaip ir darau, kaip ir nieko nedarau.<...>” [Alina]; “<...> Alina, sako, kodėl jūs ten kažkada nebuvote nuvažiavusi į XXX pas vaikus, taigi aš dirbau, o tai kas jums svarbiau: darbas ar vaikai? Gerai, išėjau iš darbo. Po to man sako: kodėl tu nedirbi? O iš ko tu gyveni?<...>” [Alina]
informaciją turi suteikti profesionalas, bet nesuteikia		“<...> Taigi jūs turit man apie tai pasakyti, aš nežinau, nedirbu šioje sferoje, aš nežinau.<...>” [Alina] “<...> pavyzdžiui jinai man skambina gruodžio 18 dieną ir sako, Alina kodėl tu pasisvečiavimo nedarai vaikams, palaukite, sakau ar aš žinojau. O ką jums niekas apie tai nesakė, sakau, o kas turėjo sakyti, taigi jūs mano socialinė darbuotoja, jūs turit man apie pasakyti, aš nežinau.<...>” [Alina]; “<...> Sako man, kaip jinai dirba su jumis, ji turėjo jums anksčiau pranešti.<...>” [Alina]
Nusivylimas darbuotojais		“<...> Visi žvengia iš mano buvusios socialinės, kuri buvo prieš tai, <...>” [Alina]; “Ėjau, šnekėjau, o jis sako, ar tu jais rūpinaisi, o ko tu neklausi. Tai vat kreipkis tu į jį, tai į jį, tai išsityčios, ko ano nedarei, kodėl to nedarei.” [Halina]
jei neįvyktų posėdžio		“<...> O jeigu tą komisija nesusirinktų tą dieną, po to šventės, nesusirinktų komisija ir negaučiau pasisvečiavimo.<...>” [Alina]
pagalba paviršutiniška		“<...> kai mus pastatė į tą taip vadinamą rizikos grupę, ten dėl to, kad vyras nu.. už vagystės buvo teistas, pastatė mus, tai nu kaip socialinė darbuotoja, mes dar gyvenome Naujojo Vilnioje, na kaip, atvažiuoja, paklausia ar reikia pagalbos, nereikia, paklausia ar reikia kokios pagalbos ir išvažiuoja.<...>” [Alina]
klaidingi darbuotojų įsitikinimai		“<...>, rūpyba galvoja, kad mes galime juos įskaudinti, mušti, galvoja kad mes siaubingi tėvai....” [Aleksandra]
Kreipimasis pagalbos pavirsta		“<...> tiesiog kartais, mus rodė per televizorių, bet buvom labai nusiminę, nes ir pirštu į mus rodė, ir apkalbinėjo mus. Nu, mes kreipėmės į TV3 pagalbą, kad padėtų gražinti vaikus. Bet buvo daug patyčių,

	patyčiomis	<i>pažeminimo po laidos. Dabar mums padeda Rūta iš televizijos, tai pampersų duoda, tai mišinių...”[Sergejus]; „...sako, įstatymai, nu tu Dieve, ar tu nematai, kad pas mane sąlygų nėra, tyčiojasi.“ [Halina]; “Bet jie sako, ko čia atėjai? Ir kam tau reikia padėti?”[Oksana]</i>
Jausmai darbuotojams	Beširdžiai darbuotojai	<i>“jie širdies tai neturi, jie sąžinės neturi, jie tokie, tokie, <...>” [Halina]; „pletkų bobos.“ [Halina]; „Mano sūnus žuvo, o jie va taip. Ką aš galiu apie juos galvoti, ar jie iš vis ar žmonės, joks gyvulys taip nepadarys..... [Halina]</i>
	Nesupratingi darbuotojai	<i>„Nėra to supratimo apie žmogų, vat turi būti kaip jie pasakė, nepadarei, mano nuosavi vaikai, įsivaizduokite, mano vaikai, o jie va šitaip, va.“ [Halina]</i>
	nesąžiningi	<i>„Nu nes čia yra korupcija, vat ko-rup-ci-ja, <...>“ [Halina]; “Ką padarė? Mano vaikus išpardavė, jūs suprantate? Kur jie juos padėjo, kiek kartu jų klausiau, kur juos išvežė? Nėra mano vaikų....” [Halina]</i>
	Neigiami jausmai, pyktis, neapykanta	<i>“Taip, aš ant juos pykstu. Taip aš žinau, kad jų toks darbas. Pavyzdžiui, aš kai einu pasivaikščioti su mažyle, matau girtą moterį ir vaikas verkia, o ji keikiasi ant vaiko. Aš klausiu jų, kodėl nepaimate iš tokių vaikus, o paimate iš tų, kuris žmogus turi neįgalumą, kas nemoka rašyti ir skaityti, nieko? Ir jie man nieko nesako, nepaaiškina, aš šoke....” [Oksana]; “<...> aš nuo vaikystės nepernešu darbuotojų, vaikų teisių darbuotojų... nors yra viena darbuotoja, kuria pasitikiu, oi, ne... trys darbuotojai, kuo pasitikiu. Jie man padeda...” [Oksana]</i>
	darbuotojų darbu vertina teigiamai ir jaučia dėkingumą	<i>“Socialiniai darbuotojai buvo gerii, jie lankė mane. <...> „[Inesa]; „Socialiniai darbuotojai buvo nuostabūs, jie labai dažnai lankė mane, stebėjo, kad aš negerčiau. Čia jų darbas toks. Norėjo man grąžinti vaiką. <...>” [Inesa] „Aš dėkinga buvau kad jie nepaliko likimo valiai vaikų ypač vaikų globos namams .“ [Rita]; “<...>, matosi žmogus tikrai nori padėti. <...>” [Alina]; “<...> Yra dar toks padėjėjas socialinės, tai jis ateina, rimtai, dar klausia, gal tau reikia kažką atspausdinti ar dar? Ne, ačiū, nereikia, sakau. <...>” [Alina]</i>
Idealus darbuotojas, intelekto sutrikimą turinčios motinos akimis	Paaškinantis priežastis	<i>“Jie vis dėl to turi paaiškinti priežastį, dėl kokios priežasties paima vaiką... taip , jei pvz. namie ar bute geria, triukšmauja, vaikas neturi ten nei pampersų, nei mišinio nėra, vaikas nešvarus..” [Sergejus]</i>
	Duodantis šansą, gailestingas	<i>„Pasakyti lengva, aš šansą duočiau žmogui. O gal motina daugiau negerty. Kaip galima iš karto paimti.” [Inesa]; „Jeigu aš dirbčiau ten man būtų gaila vaikų kad tokioje smurto aplinkoje gyventų kur vartojamas alchogolis“ [Rita]</i>
	Kitoks, nei dabartiniai darbuotojai	<i>“Na nežinau kokie, bet ne tokie, kaip šitie.” [Halina]</i>
	Suprantama tėvams kalba duodantis patarimus	<i>“/ eee....nu... jie neturi teisės ee... atskirti nuo tėvų... ne turi teisės... eee... jie turi eee... žiūrėti kaip vaikai auga.... turi duoti patarimus.... bet neturi teisės paimti vaikus....” [Aleksandra]; “Na aš, jei mano būtų toks darbas, duočiau patarimą, patarčiau kas kaip, kaip su jais elgtis, nu... su vaikais. Iir kad tėvai suprastų... kad vaikai galėtų pasakyti, norėtų pasakyti vaikai.... taip vat....” [Aleksandra]</i>
	Suteikiantis informaciją, norintis padėti	<i>“<...> mano manymu tikrai turėtų, ta prasme, padėti jeigu tokia būtų susiklosčiusi situacija nes problemos ten daug, sunki situacija, kad tikrai padėtų ir padėtų net parodytų kur kreiptis, patartų ten, grynai kad patartų, kaip ir palaikytų. Padėtų sužinoti ten kur kreiptis gauti pagalbos. <...>” [Alina]; “<...> Dabar atėjo nauja socialinė pavyzdžiui, darbuotoja, ten matosi, žmogus nori padėti. Visus dokumentus sako, ką turi, sako, visus ką turi</i>

		<i>baigus, viską, ką turi viską atnešk, kad aš turėčiau ant rankų<...>”[Alina];</i> <i>“<...>Viskas ko reikia nuolat, mano manymu, taip kaip šita mano darbuotoją pas mane atėjo kad tikrai, ji matosi, kad nori padėti, tikrai sako aš noriu padėti, nu matosi, kad žmogus nu nėra suinteresuotas, kad jisai dirba savo darbą, <...>” [Alina];</i> <i>“<...> kad suteiktų daugiau informacijos, kaip, ką galima nuveikti, kad greičiau atsiimti tos vaikus ir kad teiktų informaciją. Mano manymu tai taip turėtų būti.” [Alina]</i>
--	--	--

11 lentelė. Gyvenimas po vaiko/ų paėmimo.

Kategorija	Subkategorija	Interviu teksto segmentai
Maži vaikai (iki 10 metų)	Neturėjimas informacijos kur vaikai, kiek jiems metų	<i>“tai nežinau nieko, gal įvaikins jį, ar pas budinčius, šmudinčius, nežinau. Vieną sykį leido man pažiūrėti ir viskas. Dabar nieko nežinau. “ [Halina];</i> <i>“Kur pirma dukra visai nieko nežinau, o apie kitas žinau, aš bendrauju, važiuoju pas jas, jos pas globėją. “</i> <i>Papildydami vienas kitą:</i> <i>IT - Barborą nori įvaikinti, jai dabar 3 metukai.</i> <i>IM – Majai – 4.</i> <i>“Pirmai dukrai net nežinau kiek metų, ją kaip paėmė 6 mėn.... ir nežinau kiek jai metų dabar....ir kas ją įvaikino...”[Oksana];</i> <i>“Nu... taip pat.... dabar mes niekaip negalime su antru susisiekti...eee... dabar jis gyvena Kanadoje... kaip sužinojome...kita šeima ten... jie tik angliškai gyvena, eee.. kalba.../” [Aleksandra]</i>
	pastangos įrodyti, kad jie geri tėvai	<i>“Sunku suprasti, kiek dar teks gyventi čia, su kokių tikslu reikės ištrukti, kad įrodyti, kad mes patys galim.”[Sergejus];</i> <i>“<...> Bet kol kas mus iš čia nepaeis, kol jie nesupras, kad mes galėsime save patys aprūpinti.<...>”[Sergejus]</i>
		<i>“Jie tiesiog sako, kad žmona valdytų savo emocijas, kad priimtų pagalbą, kad su darbuotojais nesibartų, viskas. Aš jai tą patį sakau, bet vakar kažkaip diena praėjo puikiai. (šypsosi) Tai yra... Itakojau truputį. Tai ji... Vakara buvau darbe. Ji su mažyle., darbuotojai matė, ir pamaitino, ir su ja daugiau lauke pabuvo... Na aš dabar 3 dienas išeigines turėsiu....”[Sergejus];</i> <i>“<...> Darom visas galimybes, bandom valdyti savo emocijas, kad prie vaiko nesikeikti. Žmonai sakau, eik pailsėk, aš su vaiku eisiu į lauką. Mes rodome, kad mes galim...”;</i> <i>“<...> 3 dienas dabar turiu išeigines, tai.. duodu žmonai kartais pailsėti. Su vaiku į lauką, vaikas visada gynam ore.”</i>

	Ryšio palaikymas su vaiku	“eee... nuuuu..., kad pas globėją gyvena jis. Mums jį atveža. Globėja jauna labai. Mes bendraujame, susiskambiname. Jis jau mokosi, .. šeštadieniais... mokyklą lanko... jau bando kalbėti ir lietuviškai ir rusiškai.... Mes ir dovanas perkam jam. Mums pasakoja ir nuotraukas atsiunčia mums. Bet labai norime, kad vaikai būtų su mumis.”[Aleksandra]; “...Žiūrėsim, reikės taikytis prie globėjų.”[Sergejus]; “...Su antra dukra mes dažniau bendraujame ir susitinkame, bet trečia dukra gyvena Panevėžyje...”[Sergejus]; “Ne visada gaunasi, aišku... Nuo 4-os aš turėsiu atostogas. Ji dabar į darželį pradėjo eiti, bando adaptuotis. Žiūrėsim, reikės taikytis prie globėjų.” [Sergejus]; “<...> Eee... planuojame jau susirašyti su juo. Kad vaikas būtų santuokoje...”[Aleksandra]; “<...> Tikrai palaikom ryšį, bendraujame, kiekvieną dieną pasiskambiname, va dabar jau beveik savaitė jie pas mane, nes atostogos vaikams.<...>” [Alina]; “<...>Aišku, aš pas mažuosius nuvažiuoti tuščiomis rankomis negaliu. Kad ir brangu, bet man sąžinė neleistų nuvažiuoti tuščiai.<...>”[Alina]; “<...> O pradžioj sakė, kad negalima man su vaikais važiuoti, kad turiu viena važiuoti. Sakau, palaukit, o kur čia vaikų gerovė?/ Čia yra broliai ir seserys./ Kur čia vaikų gerovė? Tai tada testus pasidarykite. Gerai, sakau, pasidarysim testus.<...>”[Alina]; “Aš suprantu, kad tokio gyvenimo kaip aš turėjau, mano vaikai neturi.... Aš žinau, ką reiškia internatas ir žinau kaip ten blogai. Aš nelinkėčiau savo vaikams to ir ... aš jas aišku myliu, ir pirmą, ir tuos du vaikus kuriuos paėmė...”.[Oksana]
Vaikai – paaugliai	Informuota, kur vaikas gyvena	“Žinaaau... ji dabar gyvena komunalinėme bute, XXX davė jiems butą, dviejų aukštų butą. Ji ten gyvena. Turi ateinančius darbuotojus, <...> Mano dukra gyvena su kita mergaite, kitame kambaryje gyvena berniukas su berniuku, trečiame taip pat berniukas su berniuku, ir mergaitės su mergaitėmis. Aš nežinau... aš ten nebuvau. O kada ji... Rita... augo XXXX-e, aš kiekvieną sekmadienį ją lankiau. Kiekvieną sekmadienį. Taip... ir negėriau...” [Inesa]
	Dukros ir mamos panašumai	Visi kas ją matė iš reabilitantų, sako kad į mane panaši, tokia „išdidi kaip ir tu“ sako. Kieta, užsispyrusi, grubi. <...> [Inesa]
	Neigiamas poveikis vaikams	“<...> Vaikai kaip vaikai, kaip ne besuk, kaip nenorėk, vis tiek psichika yra paveikta, kas be ko. Konsultavausi pas psichologus, sako nieko baisaus nėra. Tik tai vat pas mane vidurinis sūnus tik tai kai atvažiavo į XXX, labai staigiai pasikeitė. Jisai buvo toks aktyvus labai, o dabar pas jį vien keiksmazodžiai, <...>”.[Alina]
	Susisiekimas su dukra sudėtingas	“<...> su dukra retai susiskambiname, čia neleidžia dažnai skambinti. <...> Aš neturiu teisės skambinti, nu... todėl kad ... direktorius jei leis, galima paskambinti.”[Inesa]
	Atviras mamos ir vaiko bendravimas	“.... Kažkaip aš verkiau, sakiau: „suprask, Rita, aš tavęs nepalikau, [ne brosilą], aš ne specialiai tai padariau. Man sunku buvo. Aš lankysiu tave, sakiau. Mama, sakė dukra, kad aš suprantu, kad tau sunku, ir su baba tau sunku, kokia ji nešvari, netvarkinga, aš viską suprantu, kad tau sunku. Aš kada Ritą pagimdžiau, kada aš nėščia buvau, mane mama prašė abortą padaryti. Aš sakiau: NE. “[Inesa]; “;,<...> O su manimi ką, kuo aš tave išmokyčiau, su manimi tu jau ir gerti ir rūkyti pradėtum, pabėgtum iš namų. Su tokia motina kaip aš, aš jau nesusitvarkyčiau su ja. Jos sunkus charakteris, ji neklauso. <...>”. [Inesa] “<...> man lengviau, lengviau dabar. Žinote kodėl, todėl kad ji

		<i>dabar patikimose rankose, man ir fiziškai ir morališkai lengviau. Sakau jai, tu nors pavalgysi normaliai, normalų auklėjimą turi, tu laisvai jautiesi ten. <...> “</i>
Suaugę vaikai	Nežinojimas kur vaikai	<i>„...Aš nežinau kur mano tie 2 vaikai yra. Nežinau...“ [Halina]; „Du Anglijoje, o kiti 2, kaip išvežė, tai iš vis aš taip ir nežinau kur jie išvežti, ar jie juos pardavė, ar jiems ką padarė...“ [Halina]</i>
	Pasiteisinimas, beviltiškumas	<i>“Ką ten važiuoti ir erzinti tuos vaikus, ane, važiuoti ir erzinti.” [Halina]; “Man tiesą pasakius, buvo viskas, kur tu žmogus ne pradėsi gerti. Dabar aš jau gėriu, nesiginu, tada tai aš negėriau, baikite... “ [Halina]</i>
	Diskriminuojantis aplinkinių požiūris į motiną, praradusi vaikus	<i>“O paskui važiuok, važiuok žiūrėk, o kai nuvažiuoji - kaip į tave žiūri ten žiūri, kaip į ne žmogų.” [Halina]</i>
	Žinojimas apie vaikus	<i>„nu tai vaikų namuose ir viskas, daugiau tai kur juos, iš karto į vaikų namus.“ [Halina] ; “Dabar jau sūnus Anglijai gyvena, visi kaip žmonės, ir pabendraujam ir paskambina, ir viskas.” [Halina]; “Aš žinau, vat, kad ji gyvena Vilniuje, vat, ji mokosi, mokosi profesinėje, po profesinės stos mokytis į..., pamiršau kaip vadinasi, vat.. į institutą, vat.” [Ina]; “Aš nežinau, kuo ji bus, aš žinau, kad ji vienus metus mokosi, o vėliau eis mokytis dar toliau. Ji sportininkė, ji sportininkė... aerouostas, ratas, ir ledas, ratas... ji varinėja ratą, nu negaliu pasakyti, nežinau, pamiršau kaip pavadinti..” [Ina]</i>
	Reti dukros aplankymai mamoms	<i>“Jau dabar viskas gerai, atsirado kontaktas, skambinau ten.. šen..., klausiau kaip ji gyvena, kalbėjau su darbuotojais.. ir dabar bendrauju, retai, bet ji aplanko mane, atvažiuoja pas mane su auklėtoja. Va ir dabar neseniai buvo atvažiavusi, šiais metais, ir pernai buvo 2 kartus į metus, taip panašiai ir būna, kažkur 2 kartus per metus.” [Ina]; “Sūnus ir dukra Anglijoje, ne, kaip, buvo kažkada atvažiavusi, bendrauja, negaliu sakyti kad dažnai, nu bendrauja, bendrauja. [Halina]</i>
	Nejaukumas, nepasitikėjimas savimi	<i>“Pusę valandos, ir viskas, išvažiavo, pabuvo, pabuvo ir išvažiavo... aš jos truputi bijau, nežinau kaip su ja ir ką su ja kalbėti... “ [Inesa]</i>
	Baimė dėl anūkų	<i>„O kita čia netoli gyvena, su durnium irgi susidėjo, gyvenimo neduoda, kraują geria, socialiniai eina, žiūri, tai su vaikais, tai be vaikų, tai pasiima tai gražina, irgi nervai. Vaikus mano išpardavė, dabar prie anūkų kabinasi. „ [Halina]; „...gražina, tai negražina, sakiau, kad išparduos, nes gražūs vaikai, o gražių vaikų jiems reikia, reikia gėjams visokiems, išparduos ir viskas.“ [Halina]</i>
	Vaiko nuoskauda, kad mama nelankė vaikų namuose	<i>“mama, tu mane nelankei, mama, tu manęs nelankei. Nu vaikelį, ką aš važiuosiu tavęs erzinti dabar, ką ten erzinti, ne...” [Halina]; “Dabar jau 30 mano vyriausiam, tai jis vis – mama, tu mūsų nelankei, sakau jam, kaip aš tave lankysiu. Kaip ateini pas vaiką ir kaip kaip pasakyti, kad negali jo pasiimti. Kaip išeiti, kai jis verkia, prašo tavęs, kad ji paimtum, o tu negali pasiimti. Kokia širdis turėtų būti, kai negali pasiimti. Tai gėriau nelankyti, nematyti ir viskas....” [Halina] “Vaikai laukia, kad juos pasiimsi, o kur pasiimsi, kai nėra tų sąlygų, ką aš namus perstatysiu, tai kad aš pinigų neturiu, niekam neturiu pinigų. “ [Halina]</i>